

Táncsics Mihály és kora

ÍRTA:
Révész Imre

A SZOCIÁLDEMOKRATA

PÁRT KIADÁSA 1942

B U D A P E S T

Kiadó: Szeder Ferenc, országgyűlési képviselő.
„Világosság” Könyvnyomda. Rt. Budapest VIII, Confl u. 4.
Felelős vezető: Dukai Károly.

A K I A D Ó E L Ő S Z A V A

Néhány esztendő múlva száz esztendeje lesz a 48-as időknek. Száz esztendő: három nemzedék élete s a kor embereiről, működésükről és ezek megmaradt dokumentumairól hosszú évtizedekig alig kaptunk elfogulatlan, tárgyilagos és mindenre kiterjedő képet. Politikai körülmények játszottak közre abban, hogy az ilyen mozgalmas események története, a kor embereinek szereplése, a történés tárgyilagos leírása, a valóságig feltárása csak hosszú évtizedek múltán kerülhet az olvasó elé. A levéltárak anyaga, s a titkos irattárak tartalma éppen az utóbbi esztendőkben kerülhetett a szakemberek elé feldolgozás végett és csak jóval azután a nyilvánosságra. Sok anyag vár még feldolgozásra. A 48-as és az azután következő idők és események története s a benne szereplő emberek élete és küzdelmei, tárgyilagos és. hű feldolgozásra csak ezután kerülhetnek sorra.

E kötettel régi tartozást rovunk le. Avatott toll írta meg, hangyaszigorlalommal, gondossággal és pontossággal a kor egyik kiemelkedő harcosának életét és rajzolta meg korát. Táncsics Mihály közel állott a magyar nép eszméléséhez s a munkássá® kezdeti öntudatra ébredéséhez, tanuja volt emelkedésének, vele egygyé foiTott. Tanította és vezette. Harcolt érte. Sokat szereplő, sokat harcoló, sok viszontagságon keresztülment ember volt Táncsics Mihály. Élete és küzdelmei egy egész kort ölelnek fel. Magyarország akkor emelkedik ki a jobbágyi sorból, a magyar nép és a magyar középnemesség ekkor lép a színpadra. Vele és körülötte történik minden.

Táncsics Mihály kora a munkásmozgalom legkezdetibb kora, valósággal eszmélésének a legeleje és amíg Táncsics a magyar ipari munkásokat és törekvéseiket megismerhette, küzdelme addig

*is egyg  forrott a magyar nép küzdelmeivel, amikor az a jobbágy-
s g kötelékeiből felszabadult, amikor, még korábban, a nemesi
középosztály mozgalma, a magyar reformkorszak bontogatta sz r-
nyait. Aki Táncsics életével, küzdelmeivel, ennek a tiszta ember-
nek t rhetetlen akarater j vel, eszméjéhez való hűségével, ragasz-
kodásával és nagyon sok szenvedésével, elviselt nyomorúságával,
szeg nyseg vel és  ld ztes vel, bujdos saival és harcaival meg-
ismerkedik, az megismeri a kort is, amelyben  lt és k zdel t, azt
a kort, amely Magyarország történetének egyik legjelentősebb és
legnagyobb fejezete az elmúlt évszázadban.*

*A kötet tárgyilagos hangja, adatainak hozzáférhetetlen pon-
toss ga, a hűséghez való ragaszkodása jellemzi Szerző munkáját.
Komoly, értékes munka, amelyet örömmel bocsátunk a magyar
munkásság és a polgári k zvet lem ny el .*

*A mostani idők és események csendet parancsolnak a politikai
harcokra, a társadalmi küzdelmek más formát  ltenek. Ilyen
időkben tekintetünkkel a múlt felé kell fordulnunk, hogy harcai-
nak története, embereinek h s ge, töretlen ereje tan s g ul szol-
g ljon a jelen és a jövő küzdelmeiben és megerősítsen bennünket
abban, hogy a haladásért való harc, miként maga a haladás is,
feltartóztathatatlan.*

Budapest, 1942 szeptember hava.

A kiadó.

1. ANEKDOTA ÉS CITÁTUMOK

nekdotázó nép vagyunk, azt mondják. Ez az általánosítás nem jár ugyan nagyon messze attól, amelyet az iskolai stilisztikák helyteleníteni szoktak („az angolok mind szőkék“), nagyjában-egészében mégis van benne igazság. A nagy magyar politikai szónokokat egy-egy anekdotonról, amelyet ők mondtak el, vagy amelyet róluk adnak szájról szájra, jobban ismerjük, mint életük nagy eseményei vagy akár legnagyobb, évtizedeken át megmaradt beszédük alapján. Harsányi Zsolt írta a Tóth Béla *Magyar Anekdotakincs-ének* újabb kiadása elé, hogy az anekdota élet elv, valakinek a jellemzése, fajtánkra vonatkozó tanulság, világnézeti szabály. Sok igazság van benne. De ne elemezzünk; szeretjük az anekdotát.

Szeretjük az anekdotát, de ne szeressük annyira, hogy minden anekdotont igazságnak vegyünk, amely a kort, az eseményt, az embert mosolygással, kacagtatással vagy akár epéskedéssel jellemezni akar. Táncsics Mihályt, például, az anekdota hamisította meg a ma élő magyarok számára. Ezeneteg anekdotát mondtak, írtak, terjesztettek róla. Ki volt Sükey, csak így nagyjában tudjuk; de valamennyien tudjuk, hogy, az anekdoton szerint, 1848-ban ő mondtotta azt, keservesen eldadogott szavakkal, hogy a forradalomnak nincs szüksége okos emberekre. Hogy Táncsicsot az új Magyarország nagyon-nagyon nehéz ideiben, 1848-ban két választókerület és húsz esztendő múltán is az egyik megtisztelte azzal, hogy az ország házában való képviselőjét reábizta, azt nagyon kevesen tudják; de azt emlegetik, Jókai is elmondotta a Március félszázadat ünneplő 1898-as beszédeben, közli az *Anekdotakincs* is, hogy „egy tréfás honatya“, gúnyolódva, úgy ünnepeltette volna az első évfordulót 1849-ben, hogy „csukassuk be Táncsics Miskát újra a börtönbe“, merthogy „kezdett már alkalmatlanná válni szocialista cikkeivel“. Azt kevesen tudják Táncsicsról, hogy 1849 nyarán, amikor már a tragédia szele fűtt, amikor már Világos felé menetelt a Görgey-sereg, amikor Bécsben gondolatban ácsolták már az akasztófát a magyarok legjobbjainak, az egyik magyar újság a haza megvédésére a honvédő kormány legejére akarta állítani, de azt meg-megírják és el-elmondogatják róla, hogy Jókai anekdotátva emlegette, hogy „ha én kend, kend is kend“, tehát „bolond kend, Táncsics!“

Az anekdota az úri osztály népköltészete, írta Schöpflin Aladár, amikor a nagy anekdotázót, Eötvös Károlyt méltatta.

Úgy gondoljuk, hogy itt az ideje -annak, hogy az anekdota helyett más is beszéljen Táncsicsról.

és itt az ideje, hogy ne csak *citátum* beszéljen. A citátum mindig önkényes, mindig egyoldalú, sohasem jellemez teljesen; a citátumot kihagyással lehet közölni, vagy egyszerűen nem kell befejezni és máris hazudik. Már az 1847—48-as vádlevél citátumai ellen is tiltakozik Táncsics: „Mily mesterileg értették az illetők a munkákból egyes szavakat kiszaggatni, egyes mondások értelmét elferdíteni, a szövegben levő más állításokkal összekapcsolni, azok tulajdonképi értelmét kiforgatni, s annak alapján vádiratot teremteni!” Mennyit beszéltek Táncsicsról, mennyit citáltak tőle és róla a múlt esztendő, 1941 utolsó napjaiban, halottak napjától kezdve! Először csak közölték a lapok annak a híret, hogy diákok és fiatal munkások egy csoportja kegyeletes megemlékezéssel keresett föl néhány sírt a Kerepesi temetőben, Táncsicsét is. „Ifjúmunkások néma tisztelgése Kossuth és Táncsics előtt“, „Csendes tisztelgés Kossuth Lajos és Táncsics Mihály sírjánál“, — ezek voltak az első lapközlések címei. Nemcsak ifjúmunkások tisztelgtek, hanem az egyetemi ifjúság több csoportja is és a haladó szellemű folyóiratok szerkesztői. „Az egység ideológiai alapját“, írta annak a lapnak egyik tudósítója, amely lap mindig megértéssel figyelte a munkásság dolgait, „Kossuth és Táncsics tanítása határozza meg. Kossuth neve a szabadság és függetlenség örök magyar programjával egyenlő; Táncsicsra pedig úgy gondolunk vissza, mint a parasztság és munkásság nagy harcosára, aki az osztályát érintő politikai, gazdasági, szociális és társadalmi kérdésekben sohasem alkudott meg. A két név együtt jelenti a haladó magyar programot. A szabadság és függetlenség magukban csak üres fogalmak, 'tartalmukat a széles néprétegek szociális problémáinak megoldása adja. Örök ideálunk az a társadalom, amely az ember természetes jogait elismeri és a megélhetését lehetővé teszi.“ A tisztelgő aktusról rövidebben-hosszabban megemlékezett a többi újság is, de milyei nagy sajtóvita kerekedett azután! „Baloldali méregkeverés a magyar ifjúság körül“, — ezzel a címmel akar beszámolni az egyik szélsőjobboldali újság és kerekén tagadja, hogy jobboldalinak tartott egyetemi csoportok tagjai is résztvettek volna a megemlékezés ez aktusán. Azután a jobboldal szinte pergőtűszerűen támadott. És mennyi heveskedés volt! Táncsicsról volt szó és a szembenálló tábor tollforgató! már szinte a személyeskedésig is elmentők. Pro és contra ástak ki Táncsics-citátumokat, és akinek ráérő ideje volt és kedve is volt valamennyinek az elolvasására, az előtt megelevenedhetett a száz év előtt volt magyar világ, embereivel, gondolataival, világszemléletével, debattáló módszerével (amelyből, csak úgy mellékesen mondjuk, némely mai magyarok tanulhatnának).

De kapkodhatott is a fejéhez az, aki elolvasta az idézetek valamennyiét: az is Táncsics, ez is Táncsics! Melyik hát az igazi? *A Népszava* (1941 nov. 16) arra mutat rá, hogy az *Új Magyarság* főszerkesztője a támadó cikkében azt állította, hogy ha Kossuth Táncsics politikáját követte volna, a negyvennyolcas szabadságharc „chaoszba, anarchiába és gyalázatba“ fulladt volna s a „Táncsics-féle. örület“ következtében az „a társadalom vad belső harcává, tömeges gyilkossággá“ fajult volna — és azután citátumok seregével ismertette a szociáldemokrácia újságja Táncsics politikai fölfogásait, miután, két héttel előbb már („Koszorú egy

harcos sírjára“) az idézetek tömegét közölte a *Hunnia függetlensége* című Táncsics-röpiratból. A jobboldali újság azt is kifogásolta, hogy a temetőben lefolyt aktuson egy „született gróf“ is résztvett, aki történetesen főszerkesztője az egyik budapesti újságnak — és most a vita úgy szélesedett ki, hogy vajjon gróf tisztelheti-e Táncsics emlékét? ... (De ha már ennyire benne vagyunk a citátumokban, meg nem állhatjuk, hogy ne írjunk arról, hogy valamikor sokkal jobb véleménye volt a főszerkesztőnek Táncsicsról. Amikor tizenkét esztendővel ezelőtt a felvidéki ifjak koszorút küldöttek Táncsics pesti sírjára, idézget a főszerkesztő, Masarykkal szemben, Táncsics *Hunnia függetlensége* című könyvéből, az idézetek sorával bizonyítgatván, hogy Táncsics mennyire tele volt magyar érzéssel és sokban mennyire igaza volt... Ezt a munkáját, írja (*Magyarság*, 1930 március 30), „ördelmes ma is elolvasni, mert ha sok szertelenség, kaotikus fantázia halmozódik is össze benne, képvisel olyan szellemi nívót, mint Masaryk elnök úr tudományos munkái“, ami nem is kis dicséret, ha arra gondolunk, hogy Masaryk, a többi között, mégis csak egyetemi professzor is volt. „És íme“, ezzel végződik a főszerkesztő vezércikke, „közel száz esztendő távolságából kiderül, hogy nem is volt akkora bolond, amilyenek Jökaiék tartották. De annál is sokkal okosabb ember és sokkal jobb magyar hazafi volt, mint amilyenek Masarykéék és a sarlósok most feltüntetni szeretnék.“)

A vita során azután itt is, ott is találunk életrajzi adatokat, szinte életrajz-regényeket Táncsicsról. Annak az újságnak a reggeli kiadása, amelyet a gróf szerkeszt, meg akarja ismertetni az olvasóival azit a férfiút, akinek az emléke körül ez a nagy láрма támadt és (1941 november 12) ezeket írta: „Ismernünk kell azt a hányatott és iszonyú mélységekkel teli sorsot, amely az ő osztályrésze volt és amely döntően hozzájárult ahhoz, hogy életműve a leszélsőségesebb ellentmondások, túlzások és nem egyszer bogaras különkódések megnyilvánulásaival van tele“, majd: „Különcségei, bogarai, tudálékoskodó zavarosságai, értelmetlen túlzásai, amelyek egész életén át elkísérték, egyre jobban elhatalmasodnak rajta: a szörnyű csapásokkal teli sors, amely soha nem tudta megtörni, belső kuszaságát és ziláltságát egyre inkább felfokozta. Am két eszményhez, a legnagyobbakhoz, élete végéig hű miaradt. Egyik a nemzeti érzés, a magyar gondolathoz való fanatikus ragaszkodás, amely a nemzetközi szocializmussal is szembeállította. Másik a dolgozó tömegek igazságában való elalkudhatatlan hit. Utolsó esztendeiben abból élt, hogy a könyveivel házalt: árulta a könyveit, — de amiben hitt, azt soha nem árulta el.“ Hat évtizeddel ezelőtt ugyanígy ír róla Eötvös Károly, az 1881-es lepedőnyi *Egyetértés* ötlábás tárcájában, még Táncsics életében, persze: anekdotákkal erősen tarkítottan: „... a jó öreggel sohase voltam egy párton és egy nézetben. Hanem ezért tiszteletemnek ő mindig kiváló tárgya volt... ő mindazt, amit hirdetett valaha, lelke legmélyebb meggyőződéséből merítő s tanainak nemcsak prófétája, hanem mártírja is ...“ „Jó Táncsics bátyánk szocialista. Rochefort is szocialista. Táncsics szegény, Rochefortnak meg palota kell.“ És, visszatérve 1941 halottak napjára, „egyben azonban nem lehet elmarasztalni“, írja egy másik méltató (*M. N.*, 1941 november 9), „ami az összes szaktudósok fölé emeli: ha az

egy részletkérdésekben tévedett is, a társadalmi igazságért folytatott harcban nálánál biztosabb ítéletű és nagyobb küzdelmet vívó einiber alig akadt.“

Persze, hogy túlszáguldott rajta a kor; de érdekes figurája volt a magyar életnek nyolc évtizeden át.

Es nagyon sok a legenda, a tévedés, a félrevezettség körülötte! Íme, még azt is leírták róla, nem is régen (*Budai Napló*, 1930 március 9), hogy ő volt „az első magyar kommunista“, hogy „az öreget közönséges kommunista agitációért csukatta le a császári kormány, illetőleg a Budai Helytartótanács. Az öreg a Marx és Engels által Európa, főleg és elsősorban Magyarország, illetőleg a magyar szabadságmozgalmak felforgatására megszervezett „Bund der Gerechten“: Az Igazak Szövetsége című kommunista agitátorcsoport pest-budai fizetett ügynöke volt“! És hogy „Táncsics volt az első, aki lefordította Marx hírhedt kiáltványait“ és „ezért került börtönbe“!

És, végül, az idei könyvnapra kiadott egyik nyilas füzet elképesztően fölületes leegyszerűsítéssel „áltaMiban“ megállapítja, hogy „a magyarországi marxizmus egyik legjelentékenyebb szálacsínálója volt Táncsics Mihály“.

Az anekdoton és a legenda Táncsicsa érdekes lehet. De érdekesebb az élet és a küzdelem Táncsicsa, az igazi Táncsics.

Érdemes ezzel az étellel megismerkedni.

Táncsics Mihály és *kora*. Majdnem száz esztendő töl fel ez az idő. Táncsics a 18. század utolsó esztendejében született és javában benne jártunk már a 19. század utolsó negyedében, amikor még, öregségében is frissen, dolgozott. Metternich zsarnoki rendszere volt az úr, amikor javító szándékával, nagy elhatározottsággal, niaigy-nagy buzgalommal a közélet terei fölé indult és a negyvenes esztendő nagy küzdelmein át, át a szabadságharc, az abszolutizmus évein, át a kialakuló magyar úgynevezett liberalizmus évein: egyik legtöbbet emlegetett férfja a magyar közéletnek, E szerény füzet nem mondhat el róla mindent. De megkísérli, hogy a ma embere szízáára az igazi Táncsicsét mutassa meg, sók helyütt a szerző régebbi föl jegyzéseinek fölhasználásával is. Ne riassza vissza az olvasóit az, hogy a következő fejezetekben ugyancsak sok a *citátum*: ezek az évtizedek során át *minden oldalról* alkarják megmutatni a hősünket is, korát is.

2. A MAGYAR NEGYVENES ÉVEK — 1848 REPUBLIKÁNUSAI ÉS „SZOCIALISTÁI“

Magyar politika és magyar szociális kérdések száz év előtt című, tavaly megjelent tanulmányunkban néhány mondatban és néhány idézettel jellemeztük azokat az éveket és azokat a törekvéseket, amelyek a magyar 1848-hoz vezettek. A fősorakoztatott társadalomreformerek sorából hiányzott *Széchenyi*, *Kossuth* és *Táncsics*.

Mindegyik külön tanulmányt követel.

A negyvenes évek! Emlékszünk Kiebelbergre, a lázas tevékenységű kultúrpolitikusra, aki sóvárogva várta a — harmincas évek centenáriumát. A *Pesti Napló* 1929. évi októbertévi vasárnapi számában elsóhajtja: *Jöjjetek harmincas évek!*, merthogy „a harmincas évekkel kezdődik *Széchenyi*, a negyvenes évekkel pedig *Kossuth* kora“. A húszas évek utolsó hónapjaiban sóvárogva várta a *Széchenyire* emlékeztető harmincas éveket, amelyek tanítsanak a száz év előtt volt hónapokikái, *Széchenyi* munkálkodásának hónapjaival. Mi a negyvenes esztendőkre emlékezünk most, a magyar negyvenes esztendőkre.

Földes Béla a szocializmusról írott művében új fejezetet kezd a francia negyvenes évek jellemzésére. „Párizs a 40-es éveikben olyan, mint Flórenc a Mediciek idejében!“ — írja. — „Victor Hugó, Lamartine, Balzac, George Sand, Guizot, Tbiers, Lamennais, Chateaubriand, Heine, Börne! És mint a méhkasban, úgy rajzott akkor Párizsban a társadalmi eszmék vizsgálóinak sokasága. Samt-Simon, Bazár d, Enfatntin, Bodriguez, Comte, Fourier, Considerant, Vidail, Pecqueur, Leroux, Proudhon, Louis Blanc, Cabet, Buchez, Lamennais, Weitling, Marx felvonulnak különböző terveikkel, eszméikkel, álmaikkal, utópiáikkal, követve nagyobb-kisebb siereg tanítványtól és követőtől, ellenezve számos támadótól. Szenvedélyes eszmecserék és eszmeharcok folytak szóval és írásban, sajtóban, röpiratokban, vastag könyvekben, választói gyűléseken, bankettelken, a különböző rendszerek között.“ A magyar negyvenes esztendők nem voltak ennyire tarkák, ilyen nagy nevekkel ékesek és annyi izgalommal teltek, mint a franciáik, — mennyire mások voltak itt a viszonyok, a társadalmi és a politikai viszonyok, hogy másra ne utaljunk, a sajtóviszonyok is, mint amott! De fölvonultak, hogy az imént idézett kifejezésnél maradjunk, a szellemi élet legjobbjai, új irányt adván irodalomnak, politikának, társadalmi és gazdasági küzdelmeknek egyaránt. Bajza, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Tompa, Jókai, — a politikai és társadalmi kérdéseket pedig olyan férfiak boncolgatták és olyan férfiak voltak az új küzdelmek hősei, mint *Széchenyi*, *Kossuth*, *Eötvös József báró*, *Trefort Ágoston*, *Lukáts Móric*, *Szalay László*, *Gorove István*, *Tóth Lőrinc*, *Bölöni Farkas Sándor*, *Szokolay István*, aki a céhek ellen hadakozik, *Dercsényi János*

báró, akinek anyja Kazinczy nővére, ő magas állami méltóság betöltője, aki 1846-ban írt testes munkájában keresett ellenszert a — kommunizmusra; és nem utolsósorban Táncsics (ekkor még Stanesics) Mihály, akit már szocialistának mondanak.

A negyvenes esztendőknél és az ezeket megelőzőtt éveknek szociális helyzetét, a szociális küzdelmek keretét kitűnő tanulmányban adta Szabó Ervin, a székesfővárosi könyvtár tudós igazgatója, más munkálkodása mellett, a *Marx és Engels Válogatott Művei-nek* első kötetében is, *A magyar forradalom* bevezetésében. A negyvennyolcas magyar forradalom, írja, „a középnemességnek a nagybirtokos osztály ellon folytatott osztályharcának befejező fázisa“. Ezt a befejező fázist megelőzik azok a küzdelmek, amelyeknek a tendenciái az 1832—36. és 1839—40. évi országgyűléseken hangzanak el, hogy azután az a híres országgyűlés, amely 1847 végén kezdett tanácskozni Pozsonyban és amelyet erősen figyelmeztettek már a nyugati események, de figyelmeztetett az ország lázas közönségeinek a hangulata is, megpróbálja a nézeteltérések: elintézését és március 15-én keresztül április 11-ig megpróbálja paragrafusokba szedni ezeket a tendenciákat.

Egy-két szót ezúttal is mondanunk kell ezekről az előzményekről. A jobbágyság utolsó esztendeinek munkásszervezete alapjaiban támadta meg az ország egész gazdasági életét. Hogy a lakosságnak óriási többsége nem vehetett részt az állami, általában közösségi életben, ez most ne is legyen szempont. Ha csak taz anyagikat nézzük is, látnunk kell, hogy a jobbágyság munkaszervezetével a csőd felé megy az ország. Bőséges adatokat olvashatunk erről Acsády *Jobbágyság Történeté-bem*. Jobbágyság és észszerű gazdálkodás: összeférhetetlen. Széchenyi *Hitel-je* (1930) is éles kifejezője ennek a felfogásnak. A jobbágyság munkaszervezete elavult, elfajult. Széchenyi röpiratainak (*Hitel, Világ, Stádium*) megjelenése után a politikusok egész serege (hogy csak egyetkettőt említsünk: a felső táblán Széchenyi mellett Wesselényi Miklós, az alsó táblán Nagy Pál, Bezerédj István, Klauzál és Deák Ferenc) ostorozta ezt a munkaszervezetet, amellyel csak teng-leng az ország. Azután a középnemesség küzdelmeinek gyorsan a vezérségig jutó képviselője, Kossuth lép föl. A szó- és írászaták változó kedvvel, változó erővel, változó szerencsével folynak. A párizsi feforuáriusi forradalom azután megadja a végső lökést. A gravaminális politikára fanyalodott ellenzék győztesen vonult előre — és már ott vagyunk a negyvennyolcas márciusi napoknál. A szocialista és munkásmozgalmi eloldok napjai voltaképpen 1848 március 15-ével kezdődnek, akkor, amikor, amint mondani szokták, a nép kivívta a sajtó szabadságot és megmutatta, hogy akarata van. Azután következtek a negyvennyolcas törvényhozás napjai, a kiábrándulás napjai. És máris ott vagyunk Táncsics igazi koránál.

Voltak-e szocialisták Magyarhonban 1848-ban? A *Március Tizenötödike* című újság egyik májusi számából idézi Szabó Ervin, hogy Heves vármegye fölszólítja a törvényhatóságokat: tiltakozzanak „holmi proletariátus klub és egypár lázongó litterátus és rebellis ember“ uralma ellen. A *Manifest* 1848 első hónap-

jaiban jelent meg és hamarosan megjelenik az *ekkor* szocialista gondolatokat hangoztató *Birányi Ákos Köztársasági Káté-ja*. Ez a *Káté* (kiadta Magyar Mihál könyvárus, Pest, 1848, 48 o.) egyik legelső kísérlete magyar nyelven a szocializmus elvei terjesztésének. Rédey Tivadar, a kor kitűnő ismerője ír róla a *Vasárnapi Újság* közölte egyik tanulmányában és ír egy másik köztársasági előharcosról is, *Heilprin Mihályról*. „Lengyelországi származású zsidó ifjú“ ez, akinek „pályája szinte fantasztikusan változatos. Húszéves korában, 1842-ben szakadt Magyarországra. Valóságos Mezzofanti: tizennyolc nyelvet beszél. A magyar művelődés szolgálatába áll: könyvkereskedő lesz Miskolcon. Előbb könyvvel kívánja szolgálni a magyarságot, a szabadságharc kitörésekor pedig kardot ragad és honvédíneik áll. Nyilván mozgékony és eszes volta tereli rá Szemere Bertalan miniszterelnök figyelmét, aki utóbb titkárául alkalmazza. A kapituláció után menekülnie (kell új hazájából; Hamburgiban, Briiszsztélben, Párizsban tartózkodik. 1850-ben visszatér és folytatja, ahol elhagyta: a miskolci könyvkereskedőséget.“ A *Honderú* nyomán közli egyik versét, dicsérő szavak kíséretében, 1848 novemberében a *Hetilap*, az Iparegyesület félheti közlönye, amely Kossuth vezérkedésével dolgozott addig. Ez a Heilprin azután Sátoraljaújhelyen zsidó hitközségi hivatalnok, majd Amerikába vándorolt, ott is könyvkereskedő, 1888-ban halt meg. 1848-ban jelent meg Magyar Mihálnál (ahol Birányi könyve is) *Köztársasági Dalok* című füzet.

Térjünk vissza a *Köztársasági Káté-ra*. és a szerzőjére, Birányi Ákosra. *Schultz* volt a családi neve, Selmeceen született 1816-ban. István nevű fivérével együtt fölötté változatos pályafutású férfiú. Papnövendék volt Nagyszombatban, de fölszentelése előtt kilépett, Pesten és Pozsonyban hírlapíróskodott, „növendék papból lett publicistává, görög filológusból republikánus izgatóvá“. Írt pár ifjúsági iratot, pár jámbor művet fordított, — a forradalom napjaiban a legszélső baloldalon van, a szabadságharc kezdetekor a *Jelenkor* szerkesztősegédje, a *Köztársasági Lapok* kiadója, „szociális demokrata“, élestollú publicista és élesszavú agitátor. A reakció, azután, nem üldözte. 1852 óta ismét újságíró és mint a — *Religió* segédszerkesztője halt meg, 1855-ben, a pesti kolerajárványban. (A fivére egy évvel élte túl, Rio de Janeiróban halt meg, emigrációban.)

A magyarul írók sorában ez a nagyon is változatos pályafutású férfiú az elsők között volt, akik a munkáskérdés és általában a szociális kérdések megoldásának szükségességére hívták föl a figyelmet. *Köztársasági Káté*-jának első szavai ezek: „*Olvassatok és gondolkozzatok*.“ „*Higgyetek és tegyetek*“, ezek az utolsók.

A *kor* lelkének megismeréséhez jutunk közelebb, ha szólunk arról, mi van közbül. A szerző „socialis respubliká“-t, társadalmi köztársaságot akar. Az *Előszó* és az *Utószó* mindent megmagyaráz. Az *Előszó-t* 1848 május 25-én írta, az *Utószó* szeptember 22-én kelt, aznap, amikor a Batthyány-kormány lemondása után a honvédelmi bizottmány kezébe kerül a hatalom. Májustól szeptemberig kéziratban hevert a *Káté*, bár „minden nap tanúságát ada Európában az uralkodási rendszer gyöngeségének“ és ártalmosságának is és azóta Franciaországban „olgyatón események tör-

téntek, mellyek a *politikai* köztársaságnak nyilván *socialissá* alakul'andását hirdetik s bizonyítják“. Ezért kellett kiadni a *Káté-t* „mindez erősíti a *socialis respublika* felől e röpiratban kimondott meggyőződésemet“.

Nézzük e „socialista-köztársasági“ *Káté* okoskodását és következtetéseit.

Az *Előszó* így kezdi, mingyárt a harmadik mondattal:

A proletariusok egyik nagy osztályának főfészkén, a Széna-téren [a mai Calvin-tér] lakom. Naponkinti tanúja vagyok ismeretes, példabeszéddé vált nyomorúságuknak. — Magam is sokszor véres verítéket izzadtam már a munkában, s állapotom még sem biztos a társadalomban. Nem örököltém semmit, a társadalom nem adott semmit. Levegőt szíhatok akárhol. — Számosan léteznek kik nem is gondolják, hogy proletariusok, és mégis azok. Tekintsék csak körül magokat!

Polgártársak! ne irtóztatok e szótól: proletarius. — A proletariátus egy nagy aranybánya, mellyben ezernyi drága ércző rejlik; ha föl-művelik, fölhasználják: ereje a társadalomnak.

Azért írtam e *Káté-t*, hogy megmozdítsam az emberi szíveket, felvilágosítsam az elmét — és hogy a ki követelne, többet ne követeljen, mint a mennyi kell. — Sokan ezért lázítónak fognak mondani. — A törvény szava velem! Én csak elvért török lándsát. Okokkal mutatom ki, hogy miért nem kell az uralkodás, és miért óhajtok köztársaságot.

A *Káté*, itt-ott egészen naiv mondatokkal, népszerű stílusban, kérdésről kérdésre akar vezetni a nehéz társadalmi problémák megoldására. Ismertetőül csak egy-két kérdését iktatjuk ide:

—*Mi az emberi nem rendeltetése?*

— Az emberi nem rendeltetése: lehető legnagyobb mértékben boldogulás a földön.

Okoskodásának a rendje ezután ez: Szabadság, egyenlőség, testvériség kell ehhez; semmiféle kiváltságok nem szabad lennie. Az emberek egyes vagy többes korlátlan uralkodása veszedelmes és természetellenes. Az uralkodás az emberi nem vad állapotából veszi eredetét és megvesztegetés meg lélekbutítás által tarthatta fönn magát mindmostanig. A kormányzati bürokrácia a legveszedelmesebb kifolyása az uralkodásnak:

Az igazi társaságban úr és szolga, a szó közönséges értelmében, nem létezik; hanem léteznek szerződő felek: fogadók és fogadottak, szegődöttök és szegődők bizonyos föltételek alatt, miket mind a két résznek megtartani erkölcsi kötelességökben fekszik.

A *Káté* a továbbiakban vád szavakkal megátkozza Metternich emlékét, majd így folytatódik az okoskodás, kérdés-feleletben: Általános műveltség kell és az, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség „már legalább alapvonalakban létezzenek és élveztessenek“.

Következnek a magyarázatok a szocializmusról:

— *Mit értünk socialismus alatt*

— A socialismus alatt, a mennyiben politikai institúció, azon szerkezetben köztársaságot értjük, hogy a társadalom nemcsak jogot ad, melly szerint minden ember szellemi s anyagi jólétre önerejével felküzd-hessen; hanem ő, maga is tetteleg gondoskodik az illető eszközökről, s módot és alkalmat nyújt a polgároknak, magoknak érdemelhetni, keres-hetni, magokat és családjaikat kitarthatni.

Teszi ezt munkarendezés, közműhelyek fölállítása, munkára szorítás, továbbá vagy önszabályozás által; meghatározza azt a mennyiséget, amelyen túl fölösleget szerezni semminemű, vagyontól nem szabad. Nem lesz nyomor és, nélkülözés. Eltűnnek a vétéségek és bűnök is, amelyek ezekből származtak; az erkölcsösség és a műveltség terjed és erősebb lesz. A hon fiait a hazához érdekel kell hozzákapcsolni. A politikai társaság csak átmenet a valódi, tökéletesebb szerkezetű társadalomhoz. A Plató köztársasága „még az osztályok köztársasága volt“ — és mégis: már azt is mennyire becsülték az ókor bölcsei!

A társaság teremtette közszellemről értekeznek a továbbiakban. A társaság „mindenkit ellátván munkával, eltávoztatja az alkalmat a henyésésre,„ mely legfőbb kútfeje az erkölcstelenségnek és míg a szorgalomnak tág mezőt nyújt, emeli a jobblétet, mely ellenben hathatós tényezője a műveltségnek. Mi természetesebb ennél? Világos! mint. az örökfényű nap. — Ez értelemben mondhatni, hogy a társaság még a körülményeken is uralkodik.“ „Egyáltalában tünedezni látszik az egyéniségek kora, s mindenek fölé a társadalom s annak közérzelméből kifolyó törvények hatalma emelkedik.“ A tökéletes sajtószabadság azt jelenti, hogy csak a rágalmazás esete lehet sajtóvétség és a rágalmazás esetében is esküdtszók bíraskodják; mindenfajta cenzúra és mindenfajta kaució megszüntetendő. És végződik a könyv ezzel: Szabadság, egyenlőség, testvériség! Áldás veled, magyar nemzet!

Szabó Ervin megállapítása szerint Birányi valóban, a *Manifest* osztályozása szerint, a konzervatív vagy burzsoá-szocializmus emberei közé osztható be. Az ő köztársasági szabadságában mindenki „szabadon intézheti minden tetteit, szabadon fejlesztheti lelki, testi, szellemi s *anyagi tulajdonait*, korlátul egyedül csak a közérdek, mellyben minden egyes érdeke nyilván vagy alattomban foglaltatik, szolgálván.“ Owenként oldaná meg a társadalmi problémát és Louis Blanc ekkor annyira aktuális és annyira szomorú véget ért nemzeti műhelyeit állíthatná föl „köz-munkaházak“-ként.

Találkozunk még majd ilyen megállapításokkal később, Táncsics Mihálnál, akinek jellemzésekor *e* szocializmusról ugyan-csak kell írunk.

Májustól szeptemberig kéziratban hevert Birányi *Káté*-ja és közbül, júniusban megjelent a szélsőbaloldaliak Petőfi, szerkesztette *Programmja az Egyenlőségi Klub név alatt alakulandó társulatnak*, amely program hű akart maradni a márciusi napok radikalizmusához. Mit akart ez a program? Egészen lerombolni a feudalizmust és teljesen érvényt szerezni a demokratikus követeléseknek. Ezeket mondja a többi között:

A március 15-én Pesten kivívott sajtószabadságot a pozsonyi nemesi gyűlés zsarnoki sajtótörvényei által megbuktatá... A március 15-én Pesten kimondott polgári egyenlőség elvét a pozsonyi nemesek gyűlése a különféle osztálykategóriák fölhagyása által paralizálta... Az osztályuralkodás mai napig fönnállván, a nép folyvást politikai proletáriuságban tengődik... Egyesültünk a semmi kategóriák, semmi census által ki nem játszott népjog kiküzdésére. Egyesültünk az ember és ember, polgár és polgár között osztályfalakat fentartó előítéletek ostromlása- és ledöntésére...“.

Az Egyenlőségi Kört Hajnik Pál országos rendészeti főnök augusztusban fölsozlatta. De az után jelent meg a, Birányi *Káté-ja*, amely lelkes szavakkal ajánlja a szocialista társaságot. Azonban nem szabad, hogy félrevezessen bennünket ennék a Birányinak entuziazmusa és nagy-nagy iparkodása: az a naigyon kevesek szocializmusa volt akkor; sőt, hogy az övé sem igazán, az övé sem volt a gondolkodása-érzése legmélyéig áthatolóan, azt a későbbi életpályája mutatja.

Ezekben a hónapokban (látjuk majd a Táncsics fejezeteiben) mindenkit a *nemzeti* kérdés nagy jelentősége tartott fogva, a magyarság, egészében, nagyon távol állott attól a *szocializmustól*, amelynek követelései nyugaton, különösen Franciaországban, állandóan napirenden voltaik. Nemcsak távol állott ettől a magyarság zöme, hanem ellenségesen is állott vele szemben. „Kommunista“: ezzel gúnyolták az embereket; „kommunista“: ezzel vádolták az embereket; és Petőfinek, a szeretett, népszerű költőnek a képviselőválasztáson a szülőföldjén való megbuktatásához alig is kellett több, mint annak a vakmerő és ismételt hangoztatása, hogy: kommunista, aki el akarja venni a szegény ember földjét^ hogy a még szegényebbek között föllossza...

És azután — a napipolitika területén — minden „szocialista“ kérdés, minden szociális kérdés eltemietődött: az élethalál-harc hangja, fegyverdurrogás, ágyúdörgés temette el.

3. TÁNCSICS, AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ

i az, amit általánosságban tudunk 1848-ról és, Táncsicssal kapcsolatosan, az 1848/49-es időkről! A szentszövetség kegyetlen uralma, Metternichnek kormányzásban társainak zsarnoki rendszere, a cenzúra garázdálkodásai ellen mozogni kezdenek a népek, lassan, de kezdenek mozogni. Már lehetetlen tartani a reakció uralmát. Éveken át titkos társaságok dolgoznak, 1848 tavaszán egyszerre megmozdul szinte egész Európa. „Harminc nap, amely megrázza Európát.“ A februáriusi forradalom megdönti Lajos Fülöp trónját. Franciaország köztársaság. A forradalmi megmozdulás megrázza a Habsburgok országait is, Metternichnek március 14-én le kell mondania. Március 15[^]ön itt van már a forradalom Pesten. Az egyetemi ifjúság és a mesterlegények március 15-én délelőtt a Landerer-Heckenast-nyoimdában elkészítik Petőfi *Nemzeti dal-át*, a *Talpra magyarJ-t* és a délutáni népgyűlés elfogadja a Vasvári Pál előterjesztette Tizenkét Pontot. („Magas termet, csengő hang s velős beszédein előmlő lelkesedés kedvenc szónokává tevék a pesti közönségnek“, írja róla Szilágyi Sándor.)

A mettemichi reakció évtizedeiben élte gyermek- és ifjúkorát Táncsics Mihály. A mozgolódás és a reform után való sóvárgás éveiben már a küzdelem részese.

Mindannyian tudjuk, ezt tanítják az iskolában is, hogy a forradalmi pest-budai nép március 15-én hogyan szabadította ki a szabad gondolat hőstét, az elvei, az írásai miatt üldözött Táncsics Mihályi; aki (jegyzik meg róla egy korabeli történetíró) „mint szocialista került börtönbe“.

De hogyan került oda?

1848-ban (a sok lázas ifjú között) már erősen benne volt a férfikor éveiben; nagyon hosszú kort élt, de túl volt már élete felén is: közel járt az ötvenhez. Addig sokat élt és addig már sokat dolgozott. Azt írta róla az egyik életrajzírója, hogy a munkásság kegyeletét megérdemli, mert a munkásságnak fél évszázadon át apostola volt. Mégis: mit tud róla a munkásság? Annyit csak, hogy 1848 márciusában is börtönben ült és onnan, a fölbuzdulás, ia magyar újjászületés ama napján, kiszabadította a diákság és a munkásság és diadalmenetben vitte át Budáról Pestre. Petőfi is megénekelte ezt *15-ik márczius 1848* című versében:

*Nem elég.. most föl Budára, Ott egy író fogva van, Mert nemzete-
nének javára Célozott munkáiban. S fölmenénk az ős Budába, Fölrépül-
tünk, mint sasok, Terhüinktől a vén hegy lába Majdnem összeroskadott.
A rab írot oly örömmel S diadallal hoztuk el, Aminőt ez az öreg hely
Mátyás alatt ünnepelt!*

Így írt róla a magyarság legnagyobb költője kilencvennégy esztendőnek előtte. A magyarságnak és a forradalmak másik nagy költője, Ady hatvan esztendő múltán *Emlékezés Táncsics Mihályra* című hatalmaserejű versében (a *Népszavában* jelent meg, majd *Az Illés szekerén* című kötetben) a többi között ezeket írja róla:

Kendet ostorozták, Kutya se becsülte, Mert kend senki se volt, Mindenkéért hevült, Paraszt-anya szülte... Kend bizony elporladt, De mink, akik élünk: Vagyunk, bizalommal Vagyunk új Táncsicsok S miként kend, remélünk. Kend új rendet akart: Mindenkit szeretni. Mi más rendre vagyunk: Vagy igaz világ lesz, Vagy nem lesz itt semmi.

Kortársai sorából a nemzetvezérek lenézték, gyűlölték, — még a legenyhébb volt, ha, mint Jókai tette, humorosan akarták elintézni. Szilágyi Sándor, aki, már az ellenforradalomban, egy-két esztendővel 1848 március 15-e után, kis arcképeket adott a szabadságharc politikájának és háborújának embereiről (*A Magyar Forradalom Férfiai 1848—49-ből* című munkájában) a többi között így ír róla:

Az országgyűlésen Baranya-megyét képviselte. Sem mint ilyen [mint politikus], sem mint olyan [mint szerkesztő], a dolgok folyamára hatást gyakorolni nem bírt. Nem, — túlzásáért. Mindig a legszélsőbb párthoz tartozott, s ezért és ábrándozásaiért köznevelés tárgyá lón.

Viszont van följegyzés arról, hogy a legnagyobb nemzeti válság napjaiban (1849 július végén), egy-két héttel a világosi katasztrófa előtt, a magyarságnak egyik tekintélyes lapja, szegedi újság, az „első magyar respublia“ megmentésére a „követezőiket ajánlja:

Alakítsatok egy honvédő kormányt... Három férfiúból álljon: Kossuth, Aulich, Nyáry. Ezen három férfiú pedig főtépyezőül vegye maga mellé Táncsicsot! Táncsicsot a nép úgy szereti, hogy Kossuthunk után nálánál nincs kedvesebb embere.

És mit mond ő magáról? Nyolcvanegyéves korában írja a *Népszava* 1880. évi április 18-i számában:

Sajátságos jelenet fordul elő életemben, mely egy múlt századnak véges-végét fűzi a jelen század kezdetével össze, ugyanis 1799-ik évi április 21-én születvén, ennél fogva egy igen nevezetes forradalmi korszakból egy másik jövődett korszakba léptem át.

Az iskolában, bizony, alig tanítanak róla egyebet, mint hogy március 15-én kiszabadították a börtönből. Paraszt volt, munkás volt, „különc“ volt, „bolondos“ volt, — tudósok nemigen foglalkoztak az életével és munkálkodásával. Pedig érdemes és tanulságos élet volt a Táncsicsé. Tegyük még hozzá azt — a munkásság nézőpontjából ez a fontos —, hogy Táncsics szerzi magyar nyelven az első *szocialista* írásokat, hogy a *munkások* számára magyarul ő adott leelőször *újságot*, hogy ő a szerkesztője a legelső *szocialista lapnak*, hogy az ő lapjából, az ő szerkesztése alatt lesz az első *pártlap* és hogy aggastyán (korában még mindig dolgozótársa a szocialisták újságjának, a *Népszavá-nak*. Érdemes, tanulságos élet az övé.

Ismerkedjünk meg ezzel az érdekes, tanulságos élettel.

Barabás képe megvan még falusi, kisvárosi házakban, sok fővárosi munkásszervezet helyiségében is. Zömök férfi. Az öltözete (mindig csak így beszél a külsejéről:) magyaros, egyszerű, kopottas. Hívságos dolgok, legalább ami a külsejét illeti,“ nem ingerlik. Mindig magyar, mindig sovén lélekben, hát még a külsőben! Amikor a magyarországi sajtó viszonyok elől, a cenzúra elől menekül és 1846-ban külföldre megy, amikor Leipzigban, Halléban, Hamburgban akarja kinyomatni a munkáit és vándorol, bekóborolja fél Európát: kellemetlenség kellemetlenség után éri, mert kopott magyar-ruhában jár, mert a parasztos külsejű emberről senki sem akarja első látásra, első hallásra elhinni, hogy tanult ember, pláne, hogy író, — de a magyar-ruhát nem veti le! „*Erdők között nevelkedett vad fiú valék*“, mondja magáról és büszke arra, hogy mindig is megmaradt parasztnak. 1847-ben, a fogságaiban sokszor is meghányhatta-vethette magában az élete folyását. „Csupán egy szót említek fel minden egyéb helyett, és e szó: *paraszt*; engem mint ilyet ítélnék el. Ez magyarázza, fejt meg balsorsomat.“ Bobotoslegény-korában megveri a csősz; „ez robotban közönséges, szokott dolog vala“, írja néhány évtized után egyik fogházi levelében; elhatározza, hogy nem robotol többet. Ahol a pályája „nem elég világosan volt kivevekalve, hajdú, megyei huszár vagy biztos mogyorópálcáikkal igazíták el hátamon...“ Otthagya a földművelést, elmegy takácsnak. De parasztnak azért megmaradt. „Az maradtam, aki valék: el nem ferdített, ki nem forgatott, el nem finomított, nyers paraszt. Csak köntöst cseréltem, de alatta minden a régi maradt...; de cserélt köntösöm is csak olyan, mi nem a fényes palotákba bocsát, hanem csak kisszerű házak ajtait nyitja meg előttem.“

És paraszt marad segédtanító-korában, a tanítóképzőben, a deákiskolában (csak „kend“ a titulusa itt a direktor részéről!), az marad a filozófián. Paraszt marad, amikor nevelő, amikor tankönyvet ír, amikor újságot szerkeszt, amikor a népet akarja fölvilágosítani. „Ha valamely rangos úriember volnék, irataim föl sem ötlenének, mert a kormány jól tudja, hogy a rangos ember, ha olyanféle eszméket s elveket pengetne is, milyeneket én szoktam: az nem is volna meggyőződés, hanem, csak ámitás, a népszerűsége való törekvésnek egy módja. Senkinek eszébe se jutna, hogy e modoráért el is kellene zárni.“ 1847-ben és 48-ban egy esztendeig és két hétig volt rab; más ember talán beleőrült volna abba a rabságba — családi bajai is kínozták, gyerekei haltak meg, a féleségét vagy kilenc hónapig nem láthatta —, március 15-én szabadul és a legelső dolga, hogy a városházán üléselő ideiglenes kormányt lekendezi és mielőtt aludni térne, megfogadtatja a kísérő sokasággal, hogy a forradalmi nap emlékére eldobál címet-rangot, hogy „csupán a *kend* maradjon megszólításnak“. Bevezető sorainkban szoltunk már arról, hogy Jókai trefája sokáig kísérte: „ha én kend, kend is kend!“

A *munka* az eleme — és mennyire igaza van, amikor aggastyánkorában, 1876-ban így ír magáról: „Végigtekintve eddigi életemen, gyermekkoromtól fogva, mikor mint árva fiú cselédként szolgáltam; sorba véve azt a sokféle foglalkozást, melyekben részem volt egész mostanáig: azt bátran vallhatom, hogy éppen ilyen pályát és éppen csak úgy, miként én, nem futott meg soha

senki..., az én életpályárhoz s leírásaihoz mindenben hasonló könyv még eddig nem jelent meg soha és jövőben sem jelenhetik meg soha...“ A munka az eleme — és a képviselőség, a lapszerkesztés, az írói dolgozás, a nyelvészkedés, a filozofálás, a jogi tanácsadás mellett, előtt és után *azért* foglalkozik és foglalkozhatik béres-munkával, napszámoskodással, azért; lehet csizanapucoló egy léhűtőnél, azért lehet krumplitermesztő, (kertész, zabrostáló, saját könyveinek utcai árusa. „Sohasem tudtam sajnálni, hogy nem palotában, hanem csak egy egyszerű házikóban születtem“, írja, és noha csábíthatja és marasztalja ia nagyváros mozgalmassága, a nagyváros sok-sok velejárója, — a l'elke ott csüng a hepe-hupás halmokon, az erdők-határolta falvakon, a szíve sír a nyomorúságban és oktalanságban tartott falunépe szenvedésein és az esze, homályosan, tapogatózva bár, de az igazságtallanságok és nyomorúságok megszűnését a *földtől*, a földművelésnek jogaiba való helyezésétől várja. A falu az ideálja, a parasztok ia testvérei, a nép az istene. Pár szó a *Nép szava Isten szava* című füzetéből: „Sokszor volt alkalmam tapasztalni, hogy némelyek paraszt testvéreim közül neheztelnek, ha őket *parasztoknak* nevezték, pedig kár, hiszen ez igen tisztos név, vagy ha még nem az, azzá válhatik és válik is minden bizonnyal, mihelyt mi magunk e nevezetnek nagy jelentőséget adni akarunk: én részemről soha óletemíben nem szégyelltem, hogy paraszt, hogy falusi pórfiú vagyok, — szégyélje magát az, ki hazája iránt tartozó szent kötelességét nem teljesíti; ki honfitársainak verejtékéből henyélve ól.“

Nagy szív vére lüktetett a parasztruha alatt. A tudományára, az elveire, az egész küzdelmes életére büszke ember, a javítani, a boldogítani akaró, a mindig próbáló, mindig harcoss ember fékezhetetlen vére. Kínlódik, koplal, szenved és könnye hull a szerettei, a családja szenvedései láttára, de az igazságától nem tágit. Az elnyomottakért dobog a szíve és inkább zabot rostál, semhogy lemondjon a függetlenségéről, inkább krumplit termeszt, semhogy sablónhivatalt vállaljon és inkább koplal a családjával együtt, semhogy olyan helyzetet fogadjon el, amelyben a népért nem agitálhat. Az igazság igazság és az igazságot meg kell mondani, meg kell írni! És boldog, hogy leírhatja: „Ha valakin, tehát rajtam ment mindig teljesezésbe a példabeszéd: mondj igazat, betörnek a fejed.“ Betörték, de hányszor!

1846-ban, amikor nekivág a külföldi útnak — fontosabb életrajzi adatai néhány oldallal hátrább, sorban következnek —, szűkös anyagi viszonyok között, nagy bizonytalanságban hagyja a családját, de azoknak a füzeteknek, az ő füzeteinek, a főlzababulás első magyar könyveinek meg kell jelenniök, ha Pesten és Pozsonyban nem, hát Leipzigban, Hamburgban vagy Párizsban! Üldözi 1848-ban, 49-ben a nemzeti kormány is, amelytől annyit, de annyit várt, a veszedelem föllegei tornyosulnak a feje fölött, de marad, aki volt, a keményszavú Tiborc, a hangja nem válik szelídebbé! Negyvenkilenc után, bujdosása, rejtezkedése idején sínylődik a családjával együtt, minden perc hozhatja azt a rettenetes fordulatot, hogy odavezetik az akasztófa alá vagy a puska-cső elé, de az iratokat írja tovább. 1860-ban elfogják, az ügyész halált kér a fejére, 15 évi súlyos börtönt kap, hét esztendő megint börtönben tölt, a hetvenedik esztendeje felé jár, a fogóságban megvakul, — de egy-két esztendőn belül ismét ő szer-

keszti a magyarul megjelenő legradikálisabb újságot! Az országutak, erdők, dűlők, padlások-pincék rabja éveken keresztül, semmi reménysugár nem csillog előtte és mégis dolgozik, mégis ír, keresi az igazságot. Földönfutó, beteg, haldokló mellette a családja, de őt magát semmi nem törli meg. Ez az abszolút igazság — mondhatta magában százezerszer, amikor szemháját leszorítva, fogait csikorgatva, öklét keményítve gondolt rettenetes életére, családja keserveire —, ez az abszolút igazság és, roppanjon össze a világ, jöjjön akármi, ami még jöhet, ezen nem lehet változtatni; *fiat justitia, pereat mundus!* Szereti a verekedést, a küzdelmet, az életet. „Magát a mindenség alkotóját hívom tanúul“, írja 1847 július 13-án, börtönlevelei tizedikében, „hogy millió apák között egyet sem értek oly érzékeny, annyira súlyos csapások, mint engem: és mégis szeretem az életet. Majd minden hitem, reménységem megcsalt. Szép jövőt, egyénileg véve, milyennel a halandó néha-néha magát kecsegteti, nem várhatok: de azért élni mégis szeretek,“ Mennyi szép küzdelemben lesz még része!

Pedig nem volt keményszívű, csak hősiességre született ember; aki az írásait forgatja, minden sorában látja ezt. A *Gyásznapokében*, a „páratlan anya és angyaljóságú feleség“-hez 1847-ben írt leveleiben töprengő, sírhatnamos, a családjáért, a családi boldogságért mindent odaadni akaró, sorsaverte ember hangja inkább szól hozzánk, mint a Robespierre-é. Az együk gyermeke halálát napokon és hosszú leveleken keresztül siratja. Úgy szereti a családját és úgy tudja leírni, mennyire szereti, hogy az ember már ezért is szinte irigykedik erre az akkor 50 esztendő nagy gyermekekre; rajongója a családjának, a gyermekeinek, a feleségének. „Java, legjava a feleségeknek“! Ki írt még így az aszszonyáról? „Kilenc éve, hogy a jármot együtt húzzuk... — írja a feleségének 1847-ben —, mint példanélküli feleség igazán feleségség voltál.“ „Ha festesz volnék..., úgy festenélek le, amint balkarodon szeretett gyermekünket tartád, jobbkezeddel főztél, dolgoztál s főzted azt, amiről tudtad, hogy én legjobban szeretem.“ Ez Táncsics, a paraszt, az igazság bajnoka, az ember.

4. KÜZDELMES IFJÚSÁG, NEHÉZ FÉRFIKOR

Táncsios Mihály 1799-ben, április 21-én született. Még nincs egy évtizede a „császár-forradalmár“, II. József halálának, fél évtizede sincs aninalk, hogy Martinovicsokat kivégezték. Tíz esztendeje egész Európa a francia forradalomról beszél. Hét éve uralkodik I. Ferenc császár- király.

Veszprém vármegye egyik kis faluja a születése helye, *Ácsteszer*, a Bakony szélén, nem messze Zircről. Egészen kis község volt akkor Ácsteszer, mostanában sem emelkedett a lakosainak száma, többre ezeregynéhánynál. (1891:1029, 1900:1000, 1920:1044, 1930:1007.) Szegény emberek lakták akkor is: (köztük telték el gyermekségének éveit falusi nyomorúságban. Régi család lehetett ott, Stancsics nevével találkozunk a Zrínyiek hadikronikájában (1561-ben halt meg Horváth-Stancsics Márk, Szigetvár kapitánya) és a Dunántúlnak különösen a horvát helységekhez közel eső falvaiban; újsághírekből emlékszünk gy ő r vármegyei Táncsics-családokra,

Szerbnevű az apja, Stancsics Mihálynak hívják, szlováknevű az anyja, mint Petőfi családjában is, ahol az apa Petrovics volt és Hruz Mária „a legjobb és legboldogtalantabb anya“ családi neve. Az idősebb Stancsics Mihály szegény zsellérember volt. Az anyja, akit leánykorában Nebehajnak hívtak, tizenhárom gyermeket szült... Megvolt még a jobbágyvilág, minden tartozékával, a feudalizmus urai számára minél több gyerek nevelésével. Falusi nyomorúságban, gyermekkel is végeztethető mezei munkával, libapasztorkodással telték el a gyermekévei, a kamaszévek komolyabb falusi munkával. Jobbágyi huncutkodások, aprócska lopások. Már kicsikorában megfordul mindenütt a Dunán túl: Zirc, Győr, Pápa, Komárom, Fehérvár, Szombathely. (Gyermeksege éveit is bőséges részletezéssel írja meg *Életpályám* című önéletrajzaiban, de sok-sok munkájában vissza-visszatér a gyermekkorára — és az önéletrajza olvasmányának is nagyon érdekes.) Két hosszú utca a falu; ahol egymást metszik, ott a szentegyház, „egyik utcasarkon korcsma, másikon paplak, harmadikon pálínka-főzőház, negyediken a kis iskola“, — néhány héten át itt tanulta a betűvetést, a számolást, a (katekizmust; a falusi gyerekeik csak télen jártak iskolába. Templotmozott, búcsúra járt, buzgó katolikus volt, „az egész faluban engem tartottak a legjelesebb fiúnak“. Bárcsak pap lenne! — sóhajtotta sokszor az édesanyja. Mégis: nagyobbacska korában *szabóinasnak* adták. Legfőlebb ha tűt forgathatott. Dajkának akarták, cselédnek, enni is alig kapott. Továbbállt.

Húszesztendős korában, sok szenvedésen át kitanulta a *takács-mesterséget* (milyen robotos munka!, „a nagyon halvány emberről, legalább nálunk, szokták mondani, hogy takács színű“). Derék, szorgalmas munkás volt, szeretett dolgozni és tudott dol-

gozni, „dicsekvés nélkül vallhatom meg“, írja magáról 1855 őszén, „hogy a legjóravalóbbak egyike valék“ a takácslegények között; hét-nyolc tojást is adtak akkor egy garason, krumplin-szaílonnán élt, szép kis pénzt is félretehetett (alapjául a későbbi kalandos-vándorlásos életének), ruházkodott, könyveket vásárolt. Tanulni akart!

És amikor, körülnézvé, látta, hogy mennyi a megtanulni való, milyen nagy a világ, mennyi könyve van a világnak, fékezhetetlen tudásvágytól hajtva, a könyveket kezdte bújni, segédtanítóskodott; keresztapának a helybeli mestert választotta; már otthon is segédtanító volt, Kokas mester mellett. Azután vándorlás, preceptoroskodással (évi bér, először, 12 forint és egy pár csizma!); gyalogosan vándorolt, elvégezte Budán a tanítóképzőt — és mennyit szenvedett, nélkülözött közben! Hajtotta a tudás vágya, kergette, kapkodásba űzte. Körülbelül húszesztendő volt, legény volt, könyveket olvasott, más helységeket is látott már sokat, már a takácsmesterséget is kitanulta — és szájatva hallgatta egy Angliából visszatért falujabeli meséit a nagyvilágról; húszesztendő korában még nem tudott, például, semmit Angolországról; a földrajznak hírért sem hallotta! Később, nagylegény-korában, amikor már sokat vándorolt és már négy tanítónál is segédtanítóskodott, még mindig nem tudja, hogy Európán kívül más világrész is van, hogy vannak — feketebőrű emberek is! Egy évtized múltán ez az ember tankönyveket ír, iskolások és felnőttek számára, mindenről!

Hajtotta a tudás vágya. Elvégezte tehát a tanítóképzőt. De tovább is iskoilába jár. Mennyi fordulat van az életében ezekben az években! Kijárja — majdnem mindig első eminens — Kecskeméten, Nyitrán és Pesten, itt a piaristáknál, a latin-iskolát; közben bekóborolja (mindig gyalogosan meg szekéren, hiszen az első vasút majd csak úgy húsz év múlva épül meg Magyarországon!) szinte az egész országot, eljut Bécsbe, Zágrádba, Fiúméba is, bizony: agyonkoptatta a csizmáját. Eljutott a pesti egyetemre is, ahol nyelvészetet — angolt, franciát is —, azután filozófiát tanult. Majd jogot akart tanulni. Új meg új tervek mindig, nagyratörő ambíciók. Közben mindig házitanítóskodott. Már hatalmas szótáron dolgozott, előbb másnak, azután azzal az elhatározással, hogy maga adja ki.

Milyen hatalmas energia! A jobbágy fi útja a kunyhóból az univerzitásig, a ganéjhordástól a doktori grádus felé! Mérjük hozzá ezt az utat akár a mai viszonyokhoz és ne azokhoz, amelyek százhusz esztendővel ezelőtt nyomták a szegény embert! Még a *robot* az úr, *úrdolgában* járnak még a parasztok, *úriszék* ítélt, a *céh* még bilincseli a nyújtózkodni akaró ipart, nincs vasút, a gyertya kanóca vili ágít, tele még a világ előítélettel: — az ács-teszéri zsellér fia Pázmány Péter egyetemén! Ha Pestről Budára átjárt, a három tucat hajóból álló hajóhídon kellett átmennie, a Lánchidat majd csak 1849 novemberében adják át a forgalomnak.

Nagy vándorlása során, azután Pesten-Budán, ahol letelepedett, kitágult a látóköre, megismerkedett a társadalom berendezkedésével. Pest-Buda még nem főváros, de már, magyar szemmel nézve, nagy város mind a kettő. Imponál neki a körengeteg, erősen foglalkoztatja a fantáziáját, mingyárt tervei vannak a dunaparti

testvérvárosok fejlesztésére, jövőjére; az elsők közül való, akik Budapestről írnak-beszélnék. (Aggsága éveiben hatalmas városrendező terveire visszatér majd.)

A 18. század harmadik negyedében Pest még ötödik helyen van a magyar városok sorában tizenháromezeregynéhány lakójával (az első Pozsony, közel 29.000 (lakossal, azután Debrecen után jön Buda 22.000 lakossal, Szeged ékelődik közbe még Pest előtt). De gyors a balparti város fejlődése, intézményeket, hivatalokat épületeket kap, kezdik tervszerűen fejleszteni, kövezik, világítást adnak neki, a kereskedelme fejlődik, a vásárai híresek lesznek; a szaporodó lakosság nem fér már el a falakon belül, kezdenek kiépülni a külvárosok, a Józsefváros, a Ferencváros. 1802-ben 2900 ház van. Pesten, 1830-ban már 4500-nál több. Hányszor rója majd a volt takácslegény, már pesti lakos, de még sokáig nem „pesti polgár“ ezeknek a gyorsan népesülő kerületeknek az utcáit! Ezekben a kerületekben szerez majd ingatlant, a város sztelén, majd az Angyal utcában. A Józsefvárosban kap majd kis utcácskát a halála után, hogy a neve így is fönymaradjon a későbbi nemzedékek emlékeztetésében.

De amíg tanul, amíg a latin-iskolát járja, amíg házitanítókodik, gyors a fejlődés. Pesten az utcákon már olajjal világítanak, a közösség adja a fényt éjfélig, de a külvárosi lakások legtöbbszörében még a gyertya a világosságadó! A lakásokban — írja Pásztor Mihály a főváros közvilágításának fejlődéséről szóló tanulmányában — „olaj égett a különböző formájú lámpákban, vagy gyertya világított, mert a gyertya illata mégis csak tűrhetőbb volt, mint az olajlámpáé ..., persze, csak faggyúgyertyáról lehetett szó, amely a nagy melegben ellágyult, lekonyult; a gyertya elszenesedett bele pedig mint hernyó összekunlkorodott és elrontotta a lángot, ha a háziak valamelyike a „koppantó“-nak nevezett ollóval le nem nyisszantotta a gyertyabél elszenesedett végét.“ Majd csak 1837-ben kezdi meg Milly Bécsben a stearygyertya gyártását. (A petróleumlámpa csak 1864-ben jelenik meg Pest utcáin, de akkor, írja Pásztor, már itt találta a gáz világítást.) Hány éjszakai órát átgörnyedhetett Táncsics, a könyvei és az írásai fölél hajóltan, a mécs világa mellett! Csak kihasználni minden percet, a tanulásra való minden alkalmatosságot! A későbbiek során látjuk majd, hogy öreg-korára nagyon meggyöngült a szeme, második nagy börtönbüntetése idején majdhogynem örökre elvesztette a szemvilágát. De most nem gondolt az öregségre, fiatal volt. sokat akart, sokat markolt, minél elébb minél előbbre, minél följebb!

Töviről hegyire megismerte már az ő osztályát, a paraszti osztályt a munkásosztályt: amit megtanult — pedig sokat tanult és mindig tanult —, azt mind a tanítás, a fölvilágosítás, a buzdítás, a fölírás, az ígatás szolgálatába akarta állítani.

Megint vándorút. Pestről Debrecenbe, Nagy váradra megy, majd át a Királyhágón, Erdély! A második haza! Táncsics erdélyi útirajzából, írja Molter Károly a *Hazai utazók Erdélyben* című idej munkában, „megcsapja szívünket egy meleg lehellet“. A lelkes vándorló lejut Csíkországig, gyűjti a szavakat a szótára számára. Azután megint Pest. Tanulás, tanítás, írás, mindig új meg

új terveik. Ómoravicán úri családnál nevelő. (Az ómoravicaiak annyira megszerették, hogy 48-ban, amikor képviselőt választhatnak, mindenáron őt akarják követnek.) Itt írja első könyvét. Nemcsak magának tanult, az alkotás vágya hajtotta. Iskolásgyermek számára való tankönyveket írt, majd a felnőttek, a nép számára füzeteket, népiratkákat. A könyvtárában már megvan az 56 kötetes Voltaire, a teljes Rousseau!

Első írásai még *Stancsics Mihál* néven jelennek meg. Tánácsicsra később változtatta meg a nevét, amelyet nagyon szeretett kisleánya, az elsőszülött, Ilka, így ejtett ki. (Az első leánygyermek halála után a második kisleányának is az Ilka nevet adta.) 1848 márciusa után mindig Tánácsics a neve. Húsznál több füzetet és könyvet írt 1848-ig, kezdetben csak általános ismereteket adó írásokat és iskoláskönyveket, de már a harmincas esztendőkből a társadalomreformálás szándékával megkezdett iratokat is. Szinte nincs is tudományág, amelynek a kérdései nem foglalkoztatták volna. Könyvei, füzetei jegyzékét nézve szinte azt lehetne mondani, hogy polihisztornak indult. A tanulás és a tanítás láza hajszolta.

Nagyon szereti kutatni a nyelv rejtjelmeit, mennyire megkeseríti majd ez az életét úgy negyven év múlva! Örül annak, hogy ő már több nyelven olvas, ő már összehasonlíthatja a nyelveket. Ácsteszeren sok német lakott, már az ő gyermekéje idején jobban szaporodnak a németek, mint a magyarok. Otthon, játszva, megtanult már jól németül, egypár iskolás szabályt kellett még megszívlelnie. Azután a latin, a francia, belekóstolás az angolba!

Az első könyve, ha ugyan teljes az a jegyzék, amely e korbéli munkáiról összeállítható (mert az ő följegyzései alapján éppen csak hogy el lehet indulni és a könyvtáraik gyűjteményei is hiányosak), harminckétéves korában jelenik meg, „jutalomértekezlet“, *A magyar nyelv* a címe. Azután német-magyar nyelvkönyvet ad ki „e két nyelv hirtelen megtanulására“. Megismerkedik Garay Jánossal, Döbrentei Gáborral, az első magyar tudományos folyóirat volt szerkesztőjével, Jósika Miklós báróval, a regényíróval. Nevelő báró Rudnyánszkyéknál. Még egy-két nyelvkönyv, azután: *Általános világtörténet az ifjúság számára*, majd: erősen gyakorlati irányú könyv, amellyel pénzt akar keresni: köszöntések, szavalatok, költemények, próbatételi beszédek, „minden viszonyú levelek s különféle írásbeli föltevőnyek, nyugtatványok, térítvények, kötelezvények stb.“ Azután a magyarok története kérdésekben-feleletekben. Földrajz. Majd: *Lényismeret, azaz természethistória az ifjúság számára*. Azután: magyar nyelvtan külön a kezdők, külön a haladók számára. Kétkötetes munka *Latin nyelvtudomány* címen. Azután: Emichnél francia nyelvtan. Megint két-három könyv *Magyar nyelvtan* és *Magyar nyelvtudomány* címen; ennek a kezdők számára írt „első osztály“-a 1850-ben, már az ellenforradalomban, amikor a szerző üldözött vad volt, *nyolcadik* kiadásban jelent meg Pozsonyban, Wigandnál!

De írta közben, még mindig Stancsics néven, a politikai, gazdasági, társadalmi és agitációs füzeteket a nép számára: *Rényképek*, Pesten és Kolozsvárott, 1835., *Pazardi*, a *Népkönyv* füzetet.

(A *Pazardi-t* háromszoros megnyirbálás, cenzúrázás után végleg betiltották.) Azután megint pályamunka: *Földművelési ipar ébresztésének egyetlen módja; Széchenyi István gróf Két Garasára Nyilatkozat.*

A *Rényképek* Kolozsvárott jelent meg. Jósika közvetítésére nevelőnek megy Erdély fővárosába Teleki grófékhoz: Sándor úrfit kell tanítania, aki később majd Petőfi barátja lesz, a legdemokratikusabb és legbohémebb gróf, aki valaha magyar földön járt. Torkig volt már a tanító-cselédkedéssel, noha az utóbbi években jól megfizették már, — de ezt a kondíciót örömmel vállalta, nemcsak azért, mert a grófné gavallér és szeretetreméltó volt hozzá, hanem, főképpen, azért, mert olvasta már Bölöni Farkas Sándor Észak-Amerikáról szóló művét, amely Kolozsvárott jelent anieg, megjelenhetett! Nini, mennyivel elnézőbb a kolozsvári cenzúra, ott lehet csak igazán írni! Ebben megint csalódott: a *Pazardi-jávail* nagyon megjárta!

Közben megveti jövőendő pesti életének alapját: lefoglalóz egy kis házat, nagy telekkel, messzi a külvárosban, az Orczy-kert mögött...

Ebben az időben írta azt a munkácskáját is, amelly az „elveszett“ Táncsics-művek sorából való. Majdnem száz év múltán fedezte föl Szimonidesz Lajos az Országos Levéltárban (és ismertette az 1937-es *Népszavá-ban* és *Magyar Hírlap-ban*). Rámutat a felfedező arra, hogy ez a *Buda-pesti levelek* című munka a cenzori hivatalok útvesztőiben rekedt meg. 1834-ben írta Táncsics, 1835-ben nyújtotta be a cenzúrához, de a kinyomatást nem engedélyezték. Általános mottója ez: „A valóságos becsületes ember főkötelességének tartja a jogot, igazságot védeni s terjeszteni.“ 1843-ban kérte, hogy adják vissza a kéziratát. A helytartótanács fölterjeszti az ügyet a királyhoz, a király azonban elutasítja a kérésit, — „ezzel a kézirat elvesz Táncsicsra nézve, úgyhogy emlékirataiban elvesztként emlékezik meg erről a munkájáról“. A kis mű öt levélből áll. Az első levél a cenzúra kritikája. „A cenzúrának csak meggondolásai is Sokakat visszajesz a tudományos pályáról... Valamint az embernek Istentől adott jogii gondolkodni, úgy azt beszéddel és irattal közleni is természeti jogai... A sajtószabadságnál nincs biztosabb mód, a thronuisok rendületlenítésére, a revolutiok eltávoztatására és a polgárok jogainak bátorságosítására s a t.“ És így tovább végig a cenzúráról, a sajtószabadságról. A sajtószabadság! „Mindenható Isten, világosítsd föl hazám fiait, hogy e mennyei adománnyal minél előbb bírjanalk.“ A második levél az igaz emberré való nevelődés eszményéről szól. Elmondja jogi és erkölcsi fölfogását, vázolja, hogy milyenek képzele az igazi vallást. A harmadik levél a művelt ember eszményét magyarazza. Törekedjünk tökéletes összhangra a természettel. A negyedik levél azt fejtegeti: „miért lelkesedjék egy épkezláb ifjú, mi a társadalmi fejlődős kezdete és kívánatos foka, mi a haza, mi tanít legjobban hazaszeretetre“. „De szolgálni kell az eszményt más népekkel együtt is az emberiség jóléte érdekében, hogy hazánkat még jobban szerethessük.“ Végül az ötödik levél a Bölöni Farkas Sándor eszméinek kivonata. Ahogy Szimonidesz írja, Táncsics a cenzúra kijátszásának gondolatával ravaszkodik, „olyan pozitúrába helyezkedik, mintha ő élesen szembehelyezked-

nék ezekkel a radikalizmusokkal s mintha nem győzne elég határozottan tiltakozni ellenök.“ Azóta ismerjük (Hatvány Lajos kiadásában és dr Kiss Elek kolozsvári kiadásában) Bölöni Farkas Sándor demokratikus útleírását és azóta, hála Szimonidesz munkálkodásának, ismerjük Táncsics ötödik buda-pesti levelét is.

A *Két Garas-ra való Nyilatkozat* már — Leipzigben jelent meg. Mert nagyon hamar nagyon keservesen kellett meggyőződnie arról, Pesten is, Kolozsvárott is, hogy az aikikori Magyarországon a fölvilágosításnak az a munkája, amelyet szinte élethivatásul tűzött maga elé, lehetetlen.

A magyarságtól idegen szellemű cenzúra üldözte ügyészeivel és más hatósági embereivel őt is. Emlékezzünk csak *Széchenyire!* A gróf *Reformatio* címen agitáló iratot írt. Ezt a mottót szánta a munikájának: „Az ember csak annyit ér, amennyit használ.“ Be sem a cím, sem a tartalom, se a mottó nem jelenhetett meg, hiszen az 1831-es, úgynevezett koleralázadás egyik okozójaként a *Hitel-t* vádolták, máglyára is dobták! Titkos úton nyomatta ki új művét a gróf és a *Reformatio* helyett megjelent *Stádium* mottója már forradalmi mondat.- „*Megint 's megint szünetlen!*“ Nem szabad megállni és megrettenni az akadály októl!

Széchenyinek ez a kálváriajárása 1833-ban volt. Tíz év múlva Táncsicsnak (de ekkor még mindig Stanesics a neve) egész élete szinte a cenzúrával való küzdelem. Még egy-két év, azután útrakél. Családos ember már, amikor nagy külföldi utazásra szánja el magát, egyrészt, hogy közvetlenül megismerhesse a világot, másrészt (és főképpen), hogy az írásait a szabadabb külföldön adhassa ki, hogy az indifferens külföldön kiadott könyvek-füzetek hazacsempészésével végezze a fölvilágosító munkát. Az önéletrajzában részletesen megírja — izgalmas olvasmány! —: bejárja Ausztriát, Németországot, Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot, Angliát.

Már legény volt, amikor a takácsmesterséget kitanulta, egyesztendei inasmunika után kapta meg a legénylevelet. Csak az országiban vándorolt ekkor, pedig javában parancsolt még a céhidők írott és íratlan törvénye, hogy a fiatal legénynek világot kell látnia, vándorolnia kell, az ötvösnek meg kell fordulnia kincses Kolozsvárott és Nagyszébenben, Norinbergában. körül kell néznie a bazárholmit készítőnek és (így mondja a céh-világ legény életének egyik historikusa) nem volt hegedűs az, aki Cremonában, nem volt könyv-ember az, aki Leipzigban meg nem fordult. Nos, most megfordult Leipzigban is, a hatalmas német kultúra más városaiban is és ahol megfordult: a legtöbb helyen ki akart adni (magyarul egy-egy népiratkát: vegyétek, olvassátok, terjesszék!

De kissé előrementünk élete történetének a vázolója során. A könyvei felsorolását ott hagytuk abba, hogy a Széchenyi *Két Garasára való Nyilatkozat* Leipzigban jelent meg, Tauchnitznál. Nagy küzdelmek a kolozsvári cenzúrával. Kolozsvárról vissza kell jönnie Pestre, nemcsak azért, mert nem bírta a harcot a könyvkéziratvizsgálókkal (rossz emberek is vannak köztük, nem-

csak lélektelen hivatalnokok), hanem azért is, mert beárulták Telekieknél, hogy Sándor úrfi. nevelője veszedelmes ember.

Sándor úrfi maga volt veszedelmes ember! Kár, hogy az *Életpályám*, Táncsicsnak ez az életrajzi följegyzésgyűjteménye nem ad részleteket az úrfival való együttes munkáról, tanulásról. Részleteim nincsenek, van egy-két följegyzés arról, hogy Sándor úrfi a növendéke volt, Táncsics említi, éppen csak hogy megemlíti. A magyar irodalmi és politikai életnek egyik legérdekesebb alakja volt Teleki Sándor gróf. Demokratikus és radikális nézeteit Táncsicstól tanulta talán! Már a gimnáziumi tárgyakat kellett tanulnia, amikor Táncsics keze alá került: 12—13 éves lehetett. Az ő kortói kastélyában töltötte Petőfi Sándor Szendrey Júliával a mézes-heteit. Politikus és harcos 1848—49-ben. Világos után menekül. Emigrációjában az egész világot bejárja, — izgalmas, sokszor humoros regényfejezet emigrációjának minden állomása; ahogyan ő írta: „Törökországban veszekedtem a csaszbasával, Franciaországban a prefektúrával, a németek közt a Polizeidirektorral, Spanyolországban az álcádéval, Jersey-ben a connettableval, Belgiumban egy-egy ünnepélyesen unalmas belgával.“ 1859-ben így ír magáról: „Mindenütt gyanús, ellensége a rendnek és családnak, száműzött, menekült, emigráns, vörös, republikánus, iparlovag, kalandor, kommunista, földönfutó, hazátlan, szocialista, konspirátor, forradalmár, carbonari, szabadkőműves, Kossuth megbízottja, stb.“ Résztvesz az olaszok szabadságharcában, Garibaldi inget cserél vele és testvérévé fogadja, ezredes lesz, „*il Colonello Teleki*“. Nemcsak Petőfi a barátja, hanem az idősebb Dumas is, Liszt Ferenc és Victor Hugó. A kiegyezés után hazatérhetett, képviselő lett, Révaiók adták ki később az írásait, amelyek nagyon eleven, nagyon kedves olvasmányok. Nem túlzott az, aki *magyar d'Artagnan-nak* nevezte.

Sajnos, arról sincs följegyzésünk, hogy a tanító és a növendék, Táncsics és Teleki Sándor úrfi az esztendőök során műven vonatkozásban voltak egymással. Teleki Sándor nyolc évvel élte túl Táncsicsot.

Táncsicsnak tehát Kolozsvárról vissza kell térnie a fővárosba.

Hitelbe vett ingatlanára nem tud fizetni, el kell adnia nagy gonddal-kínnal gyűjtött könyvtárát, mindent a zálogba! Pénz nélkül áll a városban, éhezik, cikkeket ír nagy buzgalommal, nem fizetnek érte. Pest városa ugyancsak veszedelmes embernek tartja, nem fogadja be a pesti polgárok közé. Hosszú instanciázás.

Mit kell tennie? Fölássza a telkét, burgonyát természet, ebbe csak nem szólnak bele a cenzorok, „senki sem parancsolja, hogy ne vessek *tiszta* búzát, hanem konkolyt, s ne irtsam a *gazi*, holott ez művelés nélkül is burjánzik“! Harmincnyolcéves ekkor: a burgonya jól fizet. Azután megint reménysugár: meghallja a hírt, hogy Bécsben magyar nyelvtanítókat keresnek, adnak egy ezüst forintost is egy óráért! Tizenkét órán át: hiszen ez naponkint egész vagyon! Kifizetheti az ingatlan árát, még Amerikába is átnézhet, mennyi megtanulnivaló van a tengeren túl is! Drága, naiv ember! Bizony, koplalás lett a sorsa Bécsben is, fagyoskodás, ténfergés meg rendőri vizsgálat: mit is keres Bécsben ez a veszedelmes férfiú... Havat hányna, de erre a munkára sem veszik föl, nem helybéli... Azután rohanni kell vissza Pestre: 1838, a

pesti árvíz esztendeje! Bevermelt burgonyáját odaadatja a szűkölködőknek.

Most egy kissé konszolidálódik az élete. Kunoss Endre lapot indít, megállapodnak, hogy fele-jövedelemre szerkesztőtárs lesz. Konszolidálódás? Fele-jövedelem! Új gondok! Ráfizetés! Kunossnaik el kellett adnia a vasmegyei birtokát a lap miatt.

Az író már közel van a negyvenedik évéhez, amikor megnősül, — 1838 őszén. Szerencsés választás, közel fél évszázadon át boldog házasság a nagyszerű asszonnal. Seidel Teréziát veszi el és nem győz eléggé hálálkodni az Istennek, a jósomnak, hogy itt, „Pestnek szélén“, a Ludoviceum kertje mögött, az Örömvölgy utcában megismerkedett ezzel az áldott teremtéssel, életének fele-segítségével. Bizonyára sokszor elmondotta a régi-régi rigmust: „Hajdanában úgy hívták, hogy feleség, Mert vele a bajnak fele elesek ...“ Dolgos, becsületes, szerető, hűséges asszony, aki megérti őt, *minden* lépését megérti! És teli-teli van praktikus hajlandósággal! Megpróbáltatásokkal, szenvedéseikkel teljes ifjúság után, cselédsorból kerül Táncsics mellé, — most együtt neki az életnek, az új küzdelmeiknek! A gyomortól meg nem vonni semmit, de egyébként takar okoskodni, kuporgatni! És gyermeket, minél többet!

A menyecske fehérművarrással keres néhány garast, a férj zabot rostál 50 krajcár napszáért, közben trágyát hord: megkezdődik, Pesten, a falusias gazdálkodásuk. Egész fűvészkertet ápol a telkén. És milyen nagy kincs ez az asszony, „annyi millió közt jobb, derekabb feleség nem találtathatik“! Magyarul sem tud a fiatalasszony, amikor egybekelnek. És milyen karakán magyar lett belőle Táncsics mellett, az üldözött férfiúért még a hatóságokkal is kikezd — és boldogan nézi, hogy Táncsics, hogyan védi a gyermekeiket, hogy német szó közelükbe se kerülhessen...

De hát mindig babbal-lenesével piszmogjon-e? Ezért tanult annyit? A szomszédok, a Józsefváros polgárai *büchersetter-nek* mondják, könyvszedőnek, pedig ki álmodhatott arról, hogy néhány esztendő múlva betűi, regálisai lesznek, nyomdája lesz ennek a paraszti emibernek?... Megint óráikat ad, magyarra tanítja Pest németjeit, azután me.gint könyveket ír, tanítani, mindig csak. tanítani! Kéziratainak egész sora vész öl a cenzornál, barátoknál, rejtkehelyen vagy hányódás, költözködés közben. Később ő maga semmisíti meg az írásai egy részét... De most dolgozhatnak, keres itt is, ott is, most már kifizetheti az ingatlant, a maga ura, be is költözködhetnek a belvárosba, közelebb a városi élethez, a magyar élethez. Új kis fejezet kezdődik, nem tart sokáig, ötdömágával (Frankenburg Adolf is köztük van, Kunoss Endre is) megindítják a *Közlemények* című tudományos, szép-irodalmi és kritikai lapjukat: közlemények „az élet és tudományok köréből“, a *Literatúrai Lapok-kat*. Ezt a literatúrás lapot Kovacsóczy Mihály még 1836 január elsején kezdte csinálni a kassai Werfer-officinában, folytatásául a *Szemlélő* című kassai lapjának. Elhozta azután Pestre, társlapja lett a *Közleményeknek*, amelynek vezető szerkesztői Kovacsóczy Mihály és Stancsics Mihály voltak. Az egyetemi nyomda műhelyében készült és éppen egy évet élt, újév napján jellent meg az első száma, Szilveszter napján az utolsó. Volt vele dolog elég: hetenkint négyszer

kellett megjelennie. Táncsics volt a kis vállalat pénztárosa. Megint csak ráfizetés!

És elég volt már a cenzúrával való kínlódásból! Ki, külföldre, minél messzebb, külföldön dolgozni, az itthoniakért, a magyarságért! De milyen nehezen ütheti nyélbe a régi-régi, egészséges tervet! Mindig újabb meg újabb reménység: hátha itthon is sikerül, hátha levelezéssel megoldható a külföldön való nyomdai munka, aminthogy másoknak is sikerült; azután mindig újabb meg újabb akadályok, családi bajok, betegség, már az asszonyról is, már a kicsinyeiről is kell gondoskodnia!

És közben új meg új tervek. A drága Sissányi Fáni kisasszonnyal, a később a Felvidéken olyan híressé vált Beniczky Lajos menyasszonyával tervelget, hogy a tót gyerekek számára magyar nevelőintézetet teremtenek, iskolát, amelynek ő volna a programadója, alapítója, tantervszerkesztője, igazgatója, tanítója, — a kisasszony vagyonos családból valló és tele van jószándékkal, szívességgel, lelkesedéssel. A drága honleány fiatalon elhal, ötezer forintot hagy a derék barátára, hogy a tervet majd megvalósíthassa, de Táncsics nem tud hozzájutni a pénzhez. Megint új tervek. Szegedről való nyomdászmaster fölszólítására iparospaptárat szerkeszt odaadó gonddal, előtanulmányokkal, a mesterseégeket vizsgálgatja, — dehogy is jelenhet meg csak egy sora is, cenzúra. Most a sajtószabadságról írt munkáját, amellyel itthon nem boldogul, kiküldi külföldre. Leipzigban nyomják ki, félrevezetésül azzal az impresszummal, hogy a Myot-cég nyomta, Párizsban. Majd kinyomatta ugyanezt Hamburgban, ekkor meg londoni nyomda-megjelöléssel. A védegyeleti mozgalom virágzása idején (a mozgalom lelke Kossuth volt) Kossuth útján akarja kinyomtatni egy másik munkáját, ez lett a később annyira híressé vált *Hunnia függetlensége*.

Itthon semmi sem sikerül, a Batthyányakkal kísérletezik, Teleki Lászlóval is. Munkái sokszorosítása ügyében megjárja Pozsonyt is, amelynek falai között az országgyűlés tanácskozik. Hiábavaló fáradság. Itthon már kihallgatásra citálják, inkvizíciós eljárásra készülnek ellene, mert mindenki tudja, hogy a titkos iratok szerzője ő, csak ügyesen mesterkedik a külföldre csempészéssel, a terjesztéssel. De ezek a munkák csak gondot okoznak, nagy-nagy költséget; egy krajcárt sem kap, sehonnan. Élni kell. Megint órákat ad. Az ingatlanát el kell cserélnie. Megrabolják, megfosztják a családot egész élestarától. Az új lakásban az egész család megbetegszik; a „vészteljes lakás“-ban a halál mérget szívtak magukba a szegény gyerekek... A negyedórákban, amelyeket a szaladgálásokban el tud csípni a maga szaunára, új füzetek kéziratái születnek.

Ismét nagy terv: ő majd a józan ész alapján megírja (hozzásegíti a következtetéshez az a sok tapasztalat, amelyet az országban való többszörös vándorlásain szerzett), szakemberek, mérnökök valósítsák meg: csatornázni kell az országot. Ismét reménységár: az előkelő Kállay-családdal ismerkedik meg, Karács Teréz beajánlja nevelőnek. A nemzeti asszony nagyon megbecsüli, értékeli, a csatorna-tervére, az öntözésről való gondolataira azt mondja: „ha én fejedelelnő volnék, önt miniszteremmé nevezném“.

A Kállayak! Úri, főúri családoknál nevelő, tanító, a gyerekek

barátja, sokszor a család benfentese, pedig mindig milyen rossz hírek keringenek róla, radikalizmusáról, — hiszen azt is mondják róla, hogy kommunista! Előbb Szalmásyéknaál Ómoravicán, a Bácskában, azután Kudnyánszky báróéknaál, majd Teleki gróféknaál Erdélyben, most Kállayéknaál. Nincs ebben semmi különösebb; jó nevelő volt, jól megfizették a munkálkodását, bíztak benne. (Majd találkozunk később Kászonyi Dániellel, szocialista újság szerkesztőjével, akit némely túlzók az első magyar anarchistának mondanak, — ez a Kászonyi a Vay grófi családnak volt nevelője, bizalmasa; csak Dani papának hívta Vay Sándor gróf.) A „nemeslelkű Kállayné“ — később is csak így ír róla — ott állt a család mellett, amikor Táncsics a börtönben sínylődött és a gyerekek egymásután haltak el.,.

Ebben az időben arról is szó van, hogy a Nemzeti Színház alkalmazza a magyar nyelv tanárául. Már nincs türelme: hát elvállalja, de csak akkor, ha megjárta már a külföldiét, amikor is csak úgy, ha az országos egyetemi tanárokkal egy sorban lehet. Osalk ki, külföldre, minél előbb, minél messzibbre! Látni, tanulni, dolgozni, írni a külföld szabadabb városaiban! Jobb egyszer látni valamit, mint tízszer olvasni róla.

Életrajzában új fejezet kezdődik: „Külföldre való utazás némely munkám darusítása és kinyomatása végett.“ Írtuk már, hogy a *Két Garasra való Nyilatkozat* Leipzigben jelenik meg, Tauchnitznaál. A *Napkönyvé-t* megint ebben a városban nyomatja ki, Keil Ernesztnél jelent meg. (Mennyi bajnak vált okozójává ez a munkácska idegen földön is! „ÓTáncsics már régen itthon van, már Bródban bujkál, Keillel való levelezése során ez arról tudósítja, hogy a *Népkönyv-vel*, „sok baja volt és van még mindig, a cenzort, ki e könyvet átvizsgálta, hivatalából kitétek — ugyanis az *osztrák* kormány tartott *Lipcsében* cenzort az ott megjelenő magyar könyvökre nézve — és azóta sokféle zaklatásnak van kitéve.“) 1844-ben jelenik meg párizsi kiadása sokat emlegetett munkájának *Sajtószabadságróli nézetei egy rabnak* a szerző nevének feltüntetése nélkül; a második kiadása, a körvetkező évből, 1845-ből, londoni, kriminális magyarsággal, komikus sajtóhibákkal, úgylátszik: nem magyar munkások szedték (hamburgi volt a nyomda!), és a szerző, persze, nem revideálhatta, messze volt és titokban kellett maradnia. Sok írása elveszett már és újabb sora az írásainak elveszhetett a külföldi úton és méginkább a közvetítésekkel teljes külföldi levelezésben.

Végre! Végre megkapja az útlevelét. Pénzt szerez. Végre ott van a hajóállomáson. Meghatott búcsú a már népes családjától. Az angyal jószágú feleségre nyugodtan rábízhatja az itthoni életet. Hajóút. Kísérletezések útközben. Zichy Ottó gróf Deákhhoz küldi a kézirataival. Lekanyarodik Balatonfüredre Deák Ferenchez, átadja neki olvasásra a *Népkönyv-et* meg az *Adós fizess-t*. Deák? Dehogy is ad segítséget a kinyomatásukhoz: „mert igen éles tollal van írva, s ha ugyan nevem alatt kinyomatnána, engem végettük bezárnána.“.

Pozsony. Új tárgyalás könyvárussal. Bécs, Prága.

Megint hajóút, Dresden, Leipzig, Halle, Berlin. Hamburg; a

Józanész-t itt hagyja, Hoffmann—Campe-nál. (Évek múltán hallja csak, hogy két *német* kiadása is megjelent, — egy krajcárt sern kapott értük...) Tovább: Breman; csak nagynehezen beszélheti le egy német, hogy föl ne jelentse az ottani „rabszolga fogdosási irodá“-t. A hosszú úton keserves birkózás a német kosztal.

Azután társaskocsin, szekéren, gyalog, vasúton Hollandián át. Mennyit bámul a hasznos szépségekkel teli kis országban, a falun inkább, mint a városban! A rétgazdálkodás! Az öntözés! A sajttal való mesterkedés! Utrecht, Hága, Leyden, Amsterdam, Rotterdam!

Azután: Belgium, Antwerpen. A Notre-Dame katedrálisa! A híres városháza! A hatalmas iparú város, franciáival, flamandjaival, nagy tengeri-kereskedelmi forgalmával, gyémántcsiszolóival! És láthatta-e a híres Rubenseket, a nyomdai dinasztíák meghatározó emlékeit? Aligha. Már Rotterdamból hívják Londonba. Nem, ő előbb Párizst alkarja látni.

Gyors út Brüsszelen át, rohanás Párizs felé: „a nagy eszmék, melyek a múlt század végétől fogva Párizsból sugárzottak ki világszerte, sokkal inkább eltölték egész lelkemet és agyaimat, semhogy e belga városokában megragadó tárgyaikat lelhettem volna“...

Végre: Párizs! Párizs és Cabet, a szocialista, akiről már annyit hall és olvas Pesten! Izgalmakkal teli az út a határtól Párizsig: motozás a határon, — érthető ez, hiszen már mozognak a derék-jó franciák Lajos Fülöp kormányának rendszere ellen. Teleki Sándor grófnak, egykori tanítványának emlékeivel is találkozik a francia fővárosban. Magyar munkások közé jár és boldog, büszke, mert azt hallja, hogy ezek az idegenbe került magyar munkások dolgoznak, becsületet szereznek a magyar névnek. Magyar egyletet alakít nekik, a tagok sorszámában az első az ő neve. Itt is hagy egy munkát, fordítást; ráerőszakolnak 40 frankot, üdvözlük a londoni magyar munkástestvéreket Ajándékvásárlás a gyerekeknek. Versailles, Rouen, vasút. Le Havre.

A kikötő és a Csatorna, élénk forgalma. Majd Anglia, Southampton, végre London!

Nincs útlelélvizsgálat, mennyi a szabadság, mennyi a szegény ember, de milyen hatalmas munka, mennyi igyekezet, mennyi szent szépség! Bejárja a vidéket is, élete legboldogabb napjai közé számítja a kirándulós napjait. Persze, sokat jár magyar munkások közé, barátságot köt különösen a londoni magyar szücsmunkásokkal.

Milyen is az írás szabad földön? Szabad földön, Angliában, ahol nem kell mércsikélni: le lehet-e írni ezt vagy azt a mondatot, nem köt-e bele a cenzúra? Hosszú külföldi útján először ír: megírja és a londoni magyar munkások egyesületében fölolvassa a *Magyar munkások külföldön, vagy: kié a haza?* című kis munkáját, — „tetszett nekik annál inkább, mert tollamat a tiszta hazafiság életnedvébe mártottam, és mert a munkások nagy osztályának érdekeit és természetadta jogait emeltem ki benne“. „Az iparosok, a földművesek dolgoznak, tehát a haza tulajdonképpen az övék.“ Otthagytja ezt a kis munkácskát, nyomassák ki, terjesszék, a jövedelmét fordítsák valami helyes célra. Két font sterling tiszteletdíjat kap érte. Ez a munkája is elveszett.

Mennyit kellene még látnia Angolhonban! De sietve vissza

kell térnie, visszahívják; gyászszegélyes levél: az egyik kisleánya vörhenyben meghalt, a másik is beteg, a fiú, az anya sínylődik, várják a családapát.

Vissza! Dover, Calais, Ostende. Ahogyan lehet, minél gyorsabb utat! Belgiumon át Németország, Kölnből rajnai hajóút. Gyalog az erdős Württembergben át. A Neckar völgyében a festői Stuttgart, sok régi gót templomával. Tübingen. Itthagya az *önbizalom* című művének kéziratát. (Csak 1848-ban, a börtönből való kiszabadulása után tudja meg, hogy ezt a munkáját kinyomatás után rögtön elkoboztatta a württembergi kormány, az osztrákok kérésére.) Gyalog, tovább, Bajorországban. Augsburg, München. Salzburg, Linz. Gyalogos út, hajóút. Ócska kofahajón vízmerőmunkát vállal, szakállasan, könyvekkel-kéziratokkal teli hátizsák-poggyászával, hogy így költséget kíméljen.

Azután, öt hónap múltán — „egy nyár a külföldön“ — végre itthon, Pesten, a családja körében! Milyen szomorú viszontlátás! Amíg távol volt, két gyermekét temették el, az egyetlen megmaradt kisleány is súlyos betegségben szenved. A külföldi út tehát nem sikerült, „kilenc kiadót siker nélkül kínált meg kézírataival“ ... Itthon kell dolgozni. És itthon még nagyobb elhatározottsággal, immár alaposabb tanulással hozzá is fogna az igazi néptanító munkához.

5. 1847—1848 — GYÁSZNAPOK — „NINCS TÖBBÉ CENZÚRA!”

sak hozzáfoghatott volna: nem folytathatta. Figyelmeztetés innen is, onnan is: bújjék el, meneküljön, ne mutakozzék, halálos veszedelem, környékezi. Ha a családja köréből, a beteg leánya mellől akarnák elvinni, az újabb tragédiát jelentene. Meg kell előzni ezt az újabb tragédiát. Hajlik a figyelmeztetésre, megpróbálja a bujkálást. Kémek a nyomaiban mindenütt. Kossuth is figyelmezteti a készülő veszedelemre; Kossuth már tudta akkor, mit jelent a metternichi rendszer üldözése, vele már megjáratták a börtönöket. Az a hír üldözte lépten-nyomon Tánesicsot, hogy *Népkönyv-e* miatt és egyéb írásai miatt hajszolják, egyelőre lakat alá akarják tenni — és mi lesz a későbbi sorsa? A gondolat maga is borzasztó. És mindezt azért, „mert nem úgy gondolkodtam, mint mások legtöbben; hogy a hazát jobban szerettem, mint mások legtöbben; hogy irataimat egyedül a nemzet javának előmozdítására intéztem“. Iratai egy részét, azt is, amelyben megírja a külföldi útját, helyszíni följegyzések alapján, maga semmisíti meg, nehogy a vád kezébe kerüljön.

Menekülés kocsin, Kossuth tanácsára, Fiáth Istvánnal. Dunántúl. A fehérmegyei Adony. A spicli a nyomában. Tovább! Most az ugyancsak fehérmegyei Cecére, Madarász Józsefhez, az örök baloldali házába. Innen is tovább, nehogy a házigazda kerüljön bajba. Tanyajárás, faluzás. El, a zágrábmegyei Bródba, Batthyány Kázmér grófnak (a későbbi 49-es forradalmi kormány külügyminiszterének) birtokára. Fiáth intézi ezt is; ha külföldre kell menekülni, „a gróf ezt is eszközölni fogja“. Micsoda fordulatok az életben! Kardos inspektor úr feleségének a húga, szikrázó feketeszemű kisasszony, valamikor Pesten a — tanítványa volt! Az inspektor úr nagyon jó volt hozzá, tudta, mi a föladata. Egy ispiclijelentés hírül adja Bécsbe (1846 december 17), hogy nem tudni: hol van Stancsics, a felesége nyomorog, gyűjtenek, a számára, „legtöbbet adtak Batthyány Lajos és Kázmér gróf s a zsidók“. (Tábori Kornél gyűjteményében.) Itt, Batthyány Kázmérok emeletes urasági lakában írta a *Nép szava Isten szava* című munkáját, Károlyvárosban ki is akarták nyomtatni. Pestre küldte, Kossuthnak.

De spiclik fölfedik a bujdosása helyét. (Táncsics úgy írja később, hogy Tóth Lőrinc volt a föladója.) De előbb körülnéz Fiúmé környékén, ahol járt már (a fiúmei vasút kérdése napirenden van) és megint elszorul a szíve annak a gondolatára, hogy Fiúmé mindig-mindig csak álmkép marad a magyarok számára, „míg állami függetlenségünk valósággá nem lesz“. Már megrajzolja gondolatban a fiúmei vasutat Károlyvároson át, „Károly-

várostól egyénies vonalban Fiúméig a hegyeket át kelleme vágni és az abból nyerendő földkö-anyagból lehetne a tenger partjait szélesbíteni, mely majdan nagyszerű kikötővárosok talajául szolgálhatna“. Levelez Keillel, a leipzig-i könyvvarussal, *Népkönyv-e* kiadójával. Kap híreket: az ügye nem is áll rosszul, tálán nem is kerül sor a pörbe fogására, eltávozott az élők sorából József nádor, akit az ellenségének tartott és kap hírt arról, hogy meghalt a leánya, akit súlyos betegen hagyott otthon, amikor menekülnie kellett. (A gyereket megint a „nemeslelkű Kállayné“ temetteti el.) Gyászos órák, keserves napok megint...

1847 március 4-én a főszoigabíró jelenik meg, poroszlókkal, elfogják. Mingyárt megmondja, hogy: igen, ő az a nagyon keresett Stancsies Mihály. Vasraverik, gyerünk.

Pár nap a zágrábi 'kaszárnya börtönében. Azután hosszú szekerút. Hat gránátos kísérte a hadnaggyal, mutatták, hogy élesre töltött a puskájuk. Attól tartott, joggal, hogy külföldre viszik, Ausztriába... Nem,, Pestre vitték, a Károly-kaszárnyába (ahol most a központi városháza van). Innen vittek át Budára, a bécsikapuutcai József-kaszárnyába. „A fővárosi házjegyzékben“, írja róla a 80-as évek végén Barsi József, „a ,cs. és kir. katonai kincstár szerepel birtokosául. Azelőtt a várbeliek egyszerűen József-laktanyának hittak, a közkatona csak Stokhauznak.“ Ez volt Kossuth Lajos börtöne is, itt tanult meg angolul. Egy kémjelentés (megvan Tábori Kornél gyűjteményében) arról szól, 1847 április 15-éről, hogy Kossuth és környezete attól tart, hogy a lefogott író vallomása kompromittálja majd őket és „mindent el akarnak követni, hogy Stancsicsot elmebetegnek nyilvánítsák“.

„Nyugodtan néztem szemébe annak, a mi jönni fog“... — írja. Miért bántanak? összeesküvésben nem vett részt (valami pénzhamisításos forradalmi mozgalom után nyomozott a királyi ügyeik igazgatója). Csak a *Népkönyv* miatt üldözhetik, esetleg a nála talált kéziratok miatt, — de hiszen a kézirat gondolatai még csak gondolatok! És: „én csupán okoskodom mind az állami, mind pedig a vallási intézmények fölött; elmondom, mit tartok ön jónak, üdvösnek mind egyikre, mind másakra nézve; de soha seholy sem feledkeztem meg magamról annyira, hogy egyenesen valakit fölhítam volna arra, hogy a létező törvényeket és hitágazatokat ne tartsa meg“, „én csak milliók óhajvásának adtam hangot“, „éreztem, hogy nemcsak bünt nem követtem el, sőt polgári s hazafiúi erényt cselekedtem ...“

Három gyermeke halt meg egymásután. „Elvesztettem egyszerre mindent, de mindent, ami embernek kedves lehet“, írja a kilencedik börtön-levéiben. A feleségét nem engedték be hozzá. Él, mondták. Miből? Hát a könyvtárat adogatja el. Mennyi koplalás árán gyűltek a könyvek! Legutóbb, így hallotta, a Fichték-ből élt, — az író még csak éppen hogy lapozgathatott ezekben a könyvekben. Most, amikor kéri, amikor olvashatná, már nincsenek meg. Lehetséges, hogy az asszony eladta volna? Olyan nagy volna otthon a nyomorúság? Hiszen tudja az asszony, mit jelentenek Táncsicsnak a könyvei!

Írószereket csak sokára kap, a papiroost olyan kimérve adják neki, mintha orvosság volna. Az is! Csak írni, foglalkoztatni az agyát, a kezét! Csak a legvégefelé, a börtön-élet tizenegyedik hónapjában olvashat újságot... Egy mondat a rabságban írt

Ötödik levélből, „a feleség ábrándképéhez“ (1847 június 1-éről): „Kecsegtetett ugyan nyugodtabb perceimben egy-egy reménysugár, hogy fogságomból egyszer majd csak kiszabadulok, de e halvány reménysugár alig támad, ismét úgy elenyészik, mint a mindig messzebb távozó dalnok hangja...”

Hát miért is van a börtönben?

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak című munkája miatt került a börtönbe és a *Népkönyv* miatt. Kínos rabságának idege alatt jelentek meg a *Hunnia függetlensége* és a *Nép szava Isten szava* című füzetek, de eredetiben, kéziratban ezek is az üldözők kezére jutottak. Tábori Kornélnak a titkos rendőrségről és a kamarilláról szóló munkájában olvassuk, hogy Hedkenast Gusztávnak, az ismert pesti könyvkeresikédőnek az üldöző hatalom számára szolgáltatott jelentései szerint Stancsics ezt a három művet küldte külföldre, kinyomatásra: 1. a List tervezte gyarmatosításról, 2. az állampapírokról' és a bankjegyekről, „épolymegrontó elvekkel, mint a sajtószabadságról szóló műve“, 3. Listról és magyarországi tartózkodásáról. „Ezt a három munkát Horariknak, a hírhedt *e*-xpapnak küldte Tübingenbe, alkij Wiegandnak továbbította. De Heckenast rávette Wiegandot, hogy a munkát ne akceptálja.“ A hosszú vizsgálati fogságában tízesztendőnyi sáncimunkafogságot jósoltak neki, mert Gráf ügyész úgy látta, hogy ezekben az iratokban

alperesnek abbeli vétkes szándéka ömlik el, hogy országglási rendszerünk i'eldülésával, a személy- és vagyonbeli jogok egyenlőségi elve terjesztessék...

Inkrimínálja a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* című füzetből a többi között ezeket:

... a magyarnak úgynevezett constitúciója nem egyéb, mint nyomorult privilégium, melyet az erősebb kormány csak addig tart meg, míg neki tetszik...

... ha a mostani nemzetekből még valaha dicső nemzeteknek kell lenniök, az kétiféleképen történhetik, vagy úgy, hogy a kormányok önknt lemondanak azon szabadságukról, előjogaikról, melyeket a népektől elraboltak, vagy pedig a népek maguk foglalják vissza azokat...

... nincs bün, mely a censurával nagyságra nézve mérközhetnek ...

... a censura nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség lelket öli...

... a kormányoknak nem az a céljuk, hogy censura által a vallást, moralitást oltalmazzák, hanem hogy a nép föl ne világosodhassék, hogy vele baromként bánhassanak ...

... egyik ember a másik fölött elsőbbséggel nem bír...

...ha van istenkáromlás, hát ez az, midön azt mondjátok: a nép nem ért meg arra, hogy szabadságot adjatok neki, hogy jogokat osszátok neki...

... a papirend eddig ahelyett, hogy világosított volna, vakított...

... a király személyét szentnek, sérthetetlennek tartani hízelgés, mert számtalan példa bizonyítja, hogy a király éppen úgy sérthető, s gyakran halálra is sértetett, mint akármely más ember...

A vádló nagyon jól tudta, hogy Táncsicsnak nagy a népszerűsége és nagyon csábító írásainak népiessége. Meg is írja a vádlevelél: a vádlott nagyon bünös, mert a népet — és most rettenetes magyarságú mondat következik! —

csábító külfénybe burkolt oly tanoknak felkarolására unszolja, melyek az Isten iránti hitében és vallásában is megrázkódtatva, a királyi Felség és a fennálló országlási rendszer iránti hűségében és hódolatában eltántoríthatatnék és fondor gonoszsággal gerjesztett vágyai sikeresíthetése végett vészterhes erőszakoskodásokra elcsábíthatatnának és ősi alkotmányunknak felforgatását vonhatnák maguk után.

Nem került ítéletre sor, ebből a budai helytartósági börtönből szabadította ki a forradalmi pest-budai ifjúság és ipari munkásság („ipari fiatalság“) egyesztendei és kétheti raboskodás után, „az ellene indított perbeli eljárás befejezéséig Nyáry Pál Pest-megyei másod Alispán kezessége mellett“.

A kegyetlen vizsgálati eljárás során izgatással, felségsértéssel, lázítással, — kommunistasággal vádolják. És ez a vád, amellyel — közismert már ez — illették Petőfit is, üldözi szinte egész további élete során, 1848-ban és 1849-ben, a magyar nemzeti szabadság hónapjaiban is, később is, mindig. Egészen alaptalanul-©? Józanészű és szókimondó író volt, aki ismerte Magyarország társadalmát, aki fürkésző szemmel vizsgálta a magyarországi és külföldi szociális viszonyokat és aki a cenzúra, az üldözés ezernyi gátja-akadálya ellenére is a nyilvánosság elé vitte azt, amit megírnia kellett. *Marxról* még nem tudhatott, de *Cabet-val*, a *Voyage en Icarie* szerzőjével beszélt Párizsban és az utópistáknak és a kispolgári szocialistáknak az elveit népszerűsítette már jóval 1848 előtt.

De: kommunista, 1848-ban? Nem. Marxista? Egy percig sem volt az, soha.

Boldogsággal teljes húshagyó kedd a börtönben! A porkoláb szidja Kossuthot és a káromló szavakból kiveszi a rab, hogy valami változás készül. Már olvashat újságot. A pozsonyi országgyűlés tárgyalásai! A párizsi februáriusi forradalom hírei! „Ettől fogva nem voltam szerencsétlen rab, hanem a legboldogabb halandók egyike, mert kiszabadulásom reménye a megvalósulás felé. irányult.“

Felejthetetlen nap! Március tizenötödike: „majdnem egész nap az ablaik vasán csüngtem“, a börtön udvaráról be-behallatszott a katonák jövésének-menésének, fegyvercsörgésének lármája, az utcáról pedig valami sürgés-forgás folytonos nesze; és a porkoláb állandó zavartsága is sokat jelentett. Azután maga a térparancsnok lép a cellába: forradalom van, „hebegve kért, hogy valami beszéddel a közeledő sokaságot ellene ne ingereljem, mert hiszen ő, monda, csak alárendelt személy lévén, a felsőség parancsa szerint járt el...“

Boldogság, boldogság! Tömeg, az élén Klauzál Gábor, Nyáry Pál. De legelől az angyal, a jóság, a feleség, és még hozzá ezekkel a szavakkal: „Nincs többé cenzúra!“

Nyáry Pál kocsiba ülteti őt és az asszonyát, de a lelkes emberek kifogják a lovakat, — diadalmenet! El a városházára, ott vannak az ideiglenes kormány tagjai. Miniszterek, de *kendek!* Bent alszik a városban, de azután hazamegy, a lakásába, ahonnan kiszakította az üldözés.

A Táncsicsról szóló legendák sorába és a Márciusról szóló legendák sorába tartozik az is, hogy kiszabadulása napjának

az estéjét a Nemzeti Színház páholyában töltötte. A följegyzéseiben nem találunk erről semmit. A Nemzeti Színház műsorán aznap érzelmes játék következett volna, de a *Bánk bán-t* adtaik a nap örömeire meg részletet a *Hunyadi László-loól*, — és amikor a kórus elzengte a *Meghalt a cselszövő-t*, a nézőtérről harsány hangok emlegették Metterniehet, a rút viszály apját (aki ezekben az órákban a menekülés; és a biztonság útjait kereste). Táncsics nevét is kiabálják a nézőtérről, látni akarják a nap hőstét, de ő nem lehetett a díszelőadáson.

Ekkor már úton volt a szállása felé. Törődötteen, fáradtan, de boldogan. Azután: végre otthon! És előtte az új, nagy munka dandára, amely kínálkozott neki! Már lehet dolgozni, muszáj dolgozni! A nagy szeretet, annak a gyűjtésnek az eredménye, amelyet rendeztek a számára, lehetővé tette, hogy *sajtót* teremtsen az írásainak.

Újságot a népnek! Milyen lázas tevés-vevés, mennyi energia! Kiszabadulta után két hétre, április legelején már megjelenik lapjának, a *Munkások Újságá-nak* első száma. Az ipari munkásnak is szólt, de inkább a parasztságnak készült, — Fényes Elek 1847. évi statisztikája szerint Magyarországon az iparral foglalkozók (mesterek, legények, inasok) száma 334.153, a lakósok közül csak minden harmincötödiük iparúzó. Pestnek, a legnagyobb váirosrnak csak 109.861 lakosa van és a mestereik, legények, inasok száma 12.142. Dehogyan is volt a *Munkások Újsága* szocialista lóp! Messze volt még akkor a magyar munkás, de Táncsics maga is a szocializmustól! De a forradalom *itt* lüktet legjobban: Táncsics lapja és írásai a szocialista gondolatok százait viszik el az olvasóhoz.

Táncsics a nagy Március után mingyárt a közélet porondjára kerül. Érti és hangoztatja a jussát, hogy odakerüljön:

— Én a pontok [a Tizenkét Pont] szerkesztésébe s azok kinyomatásába be nem folyhattam, mert a börtönben valék, de lelkem a nagy eseményt átlengé; annak egészséges magvát hinteni, elvetni én kezdettem meg; munkáltak ebben aztán mások is, de oly hévvel, annyi kitartással, oly szent buzgalommal senki más, mint én; irataim erről elvitázhatlan tanúságot tesznek.

A magyar munkásmozgalom és a magyar politika történetében találkozunk még a nevével és a szereplésével — hiszen ezután még vagy négy évtizedig apostolkodik a magyar közéletben jés a munkásság soraiban —, de most csak az e korbéli működését szabad néznünk. Az övét és kortársaiét.

Bele, mingyárt nagy hévvel, a forgatagba! Mégis most, végre, szabadon hirdethette azt, amiről eddig csak bujkálva szólhatott, írhatott. Nagyon elfoglalták a családi ügyei, az új berendezkedés, de teli volt tetterövel, a köz ügyeivei is törődött, kellett törödni. Szemere Bertalan, akkor belügyminiszter, fölszólítja, hogy ismert népies módján magyarázza meg a volt telkes jobbágyoknak az *úrbér* megszüntetéséről szóló törvényt, ő *valamennyi* 48-as törvényről ír magyarázatot. Nézeteltérés a belügyminiszterrel, e munkája nem jelent meg. Hivatalos

állása semmi nincs és felőtölő, hogy a nyáron kapott képviselői mandátumokon kívül különösebb „megbízást nem kapott, nem szerzett. Wildner Ödön a *Tavaszbredése a pesti és budai város-házán* című tanulmányában a bizottmányok és küldöttségek egész sorát közli, hosszú névsorokat: Táncsics neve sehol sem szerepel, csak ott, ahol Stancsicsról, az — államfogyolról van szó; Petőfi nevével, Jókaiéval is sokszor találkozunk. Nem választották meg a törvényhatósági bizottságba sem (igaz, hogy Széchenyi István is csak póttag lett), amikor Thaisz Elek, a későbbi pesti rendőrfőikapitány, akivel Táncsicsnak évtizedek múltán volt azután néhány találkozása, a városkapitányság helyett megelégedhetett, egyelőre, a pesti tanácsnoki tiszttel.

De ha hivatalos megbízatást nem kapott is, ezer meg ezer vonatkozása támadt hamarosan a közélettel. Résztvett, sokszor Petőfivel együtt, a Múzeum előtt tartott népgyűléseken, be is választották a Batthyány miniszterelnökhöz küldött bizottságba (a saját följegyzései szerint).

Nos, a reformáló törvényjavaslatokat, amelyeket a Tizenkét Pont kívánt, az országgyűlés, még Pozsonyban, eléggé hamarosan elintézte. A rendek március 20-án elfogadták a sajtótörvényt. A negyvennyolcas törvények és rendelkezéseik, a régi kormányzás törvényeihez és rendelkezéseihez viszonyítva, valóban szabadabb légkört jelentettek, de ez a szabadságos törvényhozás is osztály-törvényhozás, így érezte Táncsics.

A választásról és a választójogról szóló törvény magas cenzusával illuzóriussá tette a népképviselést, hiszen kizárta a népet a választásból és a törvényhozásból. Pedig már Dercsényi is, a báró, az aulikus főhivatalnok, a sokat látott-tapasztalt társadalomfilozófus, a negyvennyolcas Márciust pontosan két esztendővel megelőzően írt munkájában (amelyben „ellenszer“-t keresett a jelentkező kommunizmusra és amelyről *Magyar politika és magyar szociális kérdések száz év előtt* című, tavaly megjelent tanulmányunkban is szóltunk kissé részletesebben) beküldte volna a parlamentbe a *proletáriusokat* is, elvetvén a magvát az érdekképviselati törvényhozás gondolatának. Úgy gondolta, hogy választójogra ne bizonyos adómenyiség képesítsen, hanem az ország fontosabb *rendjeinek* választottjaiból kerüljenek ki az országgyűlési tagok, a többi között waa oktatók, litterátusok, művészek, kereskedők, gyárnokok, *mesteremberek*, *parasztok* és a magasb műveltségű *gyármunkások* egyenkénti rendjéből“. Hiszen lehetnek olyan kiváló gyári munkások és parasztok, „kiknek társok lenni mindenkinek öröme szolgálhat“, mert hát a rendek képviselőit *választás* emelné ki a többi közül és a társak bizonyára a *legkülönbet* választanák meg.

És: sajtószabadságot! Az új sajtótörvény az eddigi 15.000 forintnál nagyobb (20.000 forintnyi) biztosítékot követelt politikai, lapoktól. Sokan reakciónak mondták a törvény javaslatot, a pesti nép el is égette. Petőfi, Irányi, Pulszky egymásután kelnek ki a március 15-ét megsértő reakció miatt.

Hiszen érthető, hogy ez a sajtótörvény, amely szentesítette a kaució, a fokozatos felelősség elvét, amely még a könyvnyomdák és könyvkereskedések fölállítását is szabályozta, korántsem elégíthette ki a közvéleményt. Pest város március 23-i közgyűlése

is határozatot hozott a sajtótörvényjavaslat ellen és Pulszky Ferenc személyében „rendkívüli követet“ küldött a miniszterelnökhöz: amíg a választott képviselők dönthetnek a sajtó törvénye dolgaiban, addig is inkább maradjon hatályban a helytartótanács ideiglenes (rendeletkére. Mégis, akármennyire nem tetszett is a „forradalmi“ kormány előtt „egy sereg... újságírónak... hangos deklamációja“, akik „mindent kéréseinek, gáncsolnák“ (Deák) és akármennyire nehezítette is ez az 1848:18. te. a lapalapítást, a lapok száma 33-ról 88-ra emelkedett. Nem tartozik különösen a témánkhoz, éppen csak hogy érintjük, hogy 1848-nak (kellett jönnie, hogy a magyar politika és közélet is napilaphoz jusson. (Londonnak máj- 1702-ben, Párizsnak már 1777-ben van napilapja, Magyarországon a hetenkint hatszor megjelenő, napi-írárszámba menő újságok elseje a pozsonyi-budapesti konzervatív orgánus, a *Világ* folytatása, a *Budapesti Híradó*, amely előbb hetenkint négyszer, majd 1848 január 1-től kezdve- hétfőt kivéve minden napon megjelent.) De azután, 1848 lázas napjaiban egymásra keletkeznek a napilapok, a legkülönfélébb pártcsoportosulások szolgálatában.

Évtizedeken át sanyargatta a cenzúra az írással és különösen a. újságírással foglalkozó magyarokat, most szabad a pálya! Hányszor elmozdította, hányszor megbüntettette, még hozzá nagyon érzékenyen, a helytartótanács a szegény szerkesztő urakat, akiknek pedig olyan nagysokára és olyan kegyképpen adta azt a szabadalmat, hogy sajtó útján szólhattak az olvasóhoz! Még a negyvenes években is bágyadt a magyar újságírás, pedig a politika már eleven volt, az ellenzéki politika különösen eleven, sokszor merész is. A magyar hírlapírás első historikusa, Ferenczy József nagyon is enyhe szavakkal szól, amikor a szerkesztők sovány jövedelmének említése mellett arra is mutat, hogy „nehezítette még helyzetüket a kormány és közegeinek őrszeme, kik az egyes lapok minden közleményét szigorú vizsgálat tárgyává tették s iparkodtak a liberalizmus és szabad meggyőződés hangját elnémítani s a pályában lévő magyar hírlapirodalmat ekként még békóba is verték“, „megtiltották a hírlapoknak minden szabadabb szó közlését, elzárták előlük a külföld sajtótermékeit, a könyveket és hírlapokat“, akármennyire tiltakoztak egymásután a törvényhatóságok.

Március után a sajtó maga tette szabadabbá a pályát. A kormány hivatalos lapja, a *Közlöny* csak június 8-án indult meg, még később, július 1-én a Bajza szerkesztette félhivatalos lap, a *Kossuth Hírlapja*, de a forradalmi, radikális lapok közül Pálffy Albert *Március Tizenötödikébe* már március 19-én mecnelenik. Madarászok *Népelem-e* július 1-én, a *Radicallap* június 4-én indult harcoss útjára. A legradikálisabb lapok, közül való volt Tánicsics lapja, amelynek ismertetésére most térünk rá.

Néhány szót még előbb az e korbéli irodalmi munkálkodásáról, mert a megelőző összefoglalásban elzárataása idejéig volt könyvírói munkálkodásáig jutottunk.

Kiszabadulása után már *Tánicsics* néven jelennek meg a munkái, szapora egymásutánban. Elsőnek, még Magyar Mihálynál, feleségéhez írt fogsági leveleit jelenteti meg: *Gyásznapok emléke*

levelekben. Fogsága unalmát akarta elűzni ezekkel a levelekkel, amelyekből néhány mondatot már az előbbieken idéztünk; teli vannak könnyel, elkeseredéssel, áradozással ezek a levelek, terjen-gősek: csak minél tovább írni, akármit, akármiről, a feleséghez, aki-ről azt sem tudja, él-e ... Nagy-nagy gyászáról' ír, szerencsétlen sor-sáról, a gyermekeiről, a nevelésre vonatkozó elveiről, de sok életrajzi adatot is kapunk ezekből a levelekből... Gyorsan kiadja, az egye-temi nyomda betűivel, második javított kiadásban, a *Hunnia füg-getlenségé-t.* Már saját nyomdájában készül a *Népkönyv* harma-dik kiadása. Azután: a *Nép szava Isten szava, Új alkotmány-javaslat* (de ez már 1849-ben, Debrecenben, a városi nyomda betűi-vel; itt készülnek majd, lapja megszűnése után, a *Forradalom* című ívek, amíg készülhetnek. Pesten folytatja majd, de hamarosan ezt a munkálkodást is abba kell majd hagynia).

6. A „MUNKÁSOK ÚJSÁGA

Munkások Újsága nagy hírlapirodalmi föllendülésben indul el nehéz útjára. Táncsicsoknak gyűttenek, néhány nap alatt több mint 1100 forint gyűl össze. A legszorgalmasabb gyűjtők között ott van a lelkes Petőfi, egy ízben „körülbelül 80 firt-nyi gyűjtéléket hozott“. Pest, a város, a hatóság maga is gyűjt, miután az író „törvénytelen status-fogságából“ kiszabadult „s azon időre, míg le vala tartóztatva, kenyérkeresetétől törvénytelenül megfosztatott, — valamint méltányosnak találta Stancsics Mihály hazánk fiának és családjának felsegítéseül kebelében aláírást nyitni, úgy hasonló végre egy aláírási ívet küld át a tanácsnak“. A gyűjtés hoz valami alapot ahhoz, hogy a család új életet kezdjen, hogy a családfőnek szilárdabb egzisztenciája legyen. Lapot, nyomdát! Milyen régi vágya, hogy *újságja* legyen! Hány cikke veszett el hanyag szerkesztők kezén, hány cikkét nem közölték a fizetni nem tudó, az aggodalmaskodó vagy rendetlen szerkesztők! És *nyomdát*, amelyben a maga ura lehessen, hiszen ő nemcsak cikkeiben akar szólni a néphez, hanem könyvekben is! A nyomdát a lakásán rendezi be nagy-sietve, sok baja támad vele, hamarosan el is kell adnia. De megvan a lap, előbb az egyetemi nyomdával próbálkozik, azután a maga műhelye állítja elő, a 16. számtól a Kozma-műhelyben nyomják, majd, december 1-től, Lukács és társánál'. Sokat panaszkodik amiatt, hogy egyik-másik munkása, nagyon helytelenül viselkedik vele szemben.

Mégis: ezekben & hónapokban kerül nagyon közeli vonatkozásba a, nyomdai munkások szociális mozgalmával, munkáltató léte. Szól róla ő is az életrajzában, „a gazdag nyomdatulajdonosok ellenségeimmé lettek, de az összes munkás-személyzet irántam viseltető hálából: „a nyomda-munkások atyja“ díszes címével tisztelt meg.“ Novitzky N. László a magyar nyomdaipari munkások ötvenéves szakszervezeti tevékenységének történetéről írott nagy művében (*Egyesült Erővel*) bőségesem méltatja ezt a munkáját. A nyomda munkásait igazán fölszabadították a nagy események, március 15-én tüntető körmenetet is tartottak a sajtószabadság üdvözlésére. Hamarosan bérmozgalmat indítottak: konjunktúrája lett a sokszorosítás iparának. A munkások szolidáris életében eddig is vezető szerepük volt. Munkájuk természete, vándorlásuk, külföld-járásuk, „valcolás“-uk, tanultságuk, viszonylag jobb munkaviszonyuk kissé kiemelte őket a proletáriusok tömegeiből. A *Munkások Újsága* május 7-én közli már a könyvnyomtató munkások kérelmét. Tárgyalások sora, amelyeken résztvesz Táncsics is. Szerepe van Szén Miklósnak, Pest főjegyzőjének is, megjelenik a városháza termében folyó tanácskozásokon maga Batthyány gróf miniszterelnök is, egyébként a kormányt Csanády miniszteri tanácsos képviseli. Ezek a tárgyalások teremtik meg a szakszervezeti életben az első magyar kollektív szerződést és „az összes

szedőik, és nyomók“ a lapokban megjelent nyilvános köszönetükben megemlékeznek Tánics munkálkodásáról: „szívből monduk köszönetet végül Tánics Mihálynak, az igazlelkű népbarát-nak, ki mindenütt 'közreműködik, ahol a proletariátus szenvedéseinek: enyhítéséről van szó és aki ezen gyűlésen is mélyreható szavakkal igyekezett ügyünket a békés megoldás útjára terelni“.

Megindulása heteiben csak 800 körül lehetett a munkáslap előfizetőinek száma, de a szerkesztő-nyomdatulajdonos ezeket nyomtatott belőle, ingyen is osztogatta „a hetivásárookra bejött falusiaknak“. Egyes szám ára helyben egy ezüst garas. A lap élén a kemény *mottó*, amely mingyárt *program* is: „*A' kormány az országért van, tehát fölötte a' nemzet mindenkor intézkedhetik*“ Később: „*A kormány és király az országért vannak, nem pedig fordítva, az ország a királyért, tehát fölöttük a nemzet mindenkor intézkedhetik.*“ A lap utolsó számának *mottója*: „*Ha a vétkes érdeme szerint nem lakol, a törvény haszontalan.*“ Mingyárt az első számokban cikkek sora a címezésről, a *kendről* — és *szózatok*, egymásután *szózatok!* Panaszok egyre-másra.

A lap kis füzet-alakban jelent meg, mintha a röpiratíró Tánics csak azért adta volna ki, hogy elmondja a véleményét erről-arról. Hírt alig is közöl, ha közöl is, pár sorban teszi csak. A huszadik számmal, augusztus tizedikétől, hetenkint már kétszer jelenik meg, vasárnapon és csütörtökön (szeptember 24-től kedden és pénteken), de addig egész íven, most félíven. Később a nyomdász a kiadó: Lukács László. A szeptember 10-i számban csak egy cikk van és még ez sem fejeződik be! Az újság, a parasztnak, a földművelő munkásoknak készült, hiszen az ipari munkásság, számok szóltak erről az imént, még nagyon gyér volt.

De a *munkás* szót, természetesen, nemcsak a földművelőkre értette a szerkesztő, ő maga mondja, ennél az újságnak a hasábjain, hogy munkások neve alatt mindazokat érti, „kik magok keresményéből, magok emberségéből élnek: tehát természetesen kivált a *mesteremberek* (kézművesek) teszik a munkások nagy osztályának nevezetes részét; ezekhez tartoznak pedig azok is, akiket megkülönböztetve művészeknek is monduk“. „E lapomnak — írja az önéletrajzában — azért adtam e címet, mert határozottan az tűztem ki céloomul, hogy a kevéssé tanult sokaságnak benne megmagyarázzam, amire múlhatatlanul szüksége *van* és *lesz*. Ha valaki, úgy én hivatva éreztem magam ily célú lap kiadására.“ Huszonnyolc esztendő múlva, amikor az *Életpályám* negyedik kötetét írja és az 1869-es munkáslapjáról szól, az *Arany Trombitá-TÓL*, így medítál és így jellemzi magát: „Én nem tűztem ugyan ki céloomul, hogy kiválóan a kézimunkások vagy egyszerűen szólva *munkások* (iparosok) érdekében fogok tenni előbb mindent, amit bírok, hanem mindig az *egész* népsokaságot tartam szem előtt; és ha mégis a *földművesek* iránt látszottam nagyobb élőszeretettel viseltetni, ez onnan van, mert az előítéletes emberek éppen ezeket tárták legalábbvalóknak a társaságban, és mert ezeknek sorsát ismerem legjobban“, — ezekre mordultak mindig, még húsz évvel a szabadságharc után is, hogy „minek a parasztnak újság, neki csak dolgoznia kell“...

Április 2-án jelent meg a *Munkások Újságá-nak* első száma. Amint már írtuk, korántsem volt a szó mai értelmében újság,

nem még Miikor sem, amikor hetenkint már kétszer jelent meg. Hírt ad az eseményekről, de, persze, későn és — esetleg folytatásokban; bizonyára lehet ezzel a megjelöléssel élni: agitációs folyóirat volt.

Táncsics, akit két kerület is megtisztelt a mandátummal, a baranyai Siklós és az alföldi Békés kerület, és ezeken kívül még három kerületbeliek jelentkeztek (amíg Petőfi. — éppen a komünistaság vádjá miatt — egy kerületet sem kaphatott), a lapjával együtt hamarosan ellenzéke lett a nemzeti kormánynak. A képviselőház munkájában“ máig vett részt, tudta, hogy az a munka hiábavaló volna. De ott vannak a lap hasábjai! „Nekem az országgyűlésen nem volt szerepem“, írja. De nemcsak amiatt, amit említ, hogy nem tanult szónokolni, „nem híres tanárok csepegtették belém a szónoki kellékeket, hanem robotosok háta mögött ácsorgó hajdúk, mogyorófa-pálcáikkal mérték nyakam közé a munka szabályait“. És nem is csak amiatt, mert mingyárt látta a képviselőház összetételét, hiszen az első értekezleten zúgással fogadták a képviselőtársai, merthogy a — szőlődézsma ellen szólalt föl... Hanem azért is, mert az első üléseket a hosszadalmas formaságok foglaltaik le és már a hatodik ülésen, július 11-én el kellett mondania Kossuthnak azt a híres beszédét, amelynek magva az, hogy *a haza veszélyben van...*

Valóban, Pap Dénes nagy munkájában (*A Magyar Nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*) alig találkozunk a nevével. A hosszú, annyi izgalmat adó válaszfelirati vitában ő is felszólal, új válaszfeliratot ajánl és kijelenti, hogy az Olaszország ellen való katonaküldésben „semmi ürügy alatt sem egyezhetik“; erről már előbb is beszélt egy rövid felszólalásában. A július 29-i ülésen ő egymaga negyven kérvényt ad át a Háznak a bordézsma és a regálék megszüntetése meg a legelők elkülönítése tárgyában; törvényjavaslatot is nyújt be. Mindenfelől őhöz özőnlenek a panaszok és a (kérvények, ő igazán a nép képviselője. Két mandátuma közül a siklósit tartja meg, bár sokáig az a meggyőződése, hogy két választókerület bizodalját is lehet bírni... A 48-as képviselőház elnökének és jegyzőjének kevés dolgot adott Táncsics: legfőképpen Kossuth, Nyáry Páll, koronkint Deák, azután a Madarászok a hősei a tárgyalásoknak, a szónoklatoknak.

De ott vannak a *Munkások Újságá-nak* hasábjai!

Nála világosabban senki sem látja, miként sikkad el a Tizenkét Pont igazi tartalma, amíg az elvek, az óhajok, a kívánságok, a követelések paragrafusokba szorítódnak. ő az egyik hőse — még jóval a képviselőség eiőtt — a sajtótörvényiavaslat ellen megindított küzdelemnek, amelynek során éppen ő égeti öl a magas kaució miatt a javaslt egy példányát, aminek meg is lesz az az eredménye, hogy a lapbiztosítéket felére szállítják le. Hamarosan látja azt is, hogy hiába olvassa ki a Tizenkét Pont nyolcadikjából az általános választójog elvét és követeléseit, — 48 urai és vezérei a munkásságot kinullázó választótörvényt teremtenek. A legszélőbb radikalizmusa cikkeket írja vagy közli mások tollából és a *Munkások Újságá-ban* a radikális programok egész tömegét hozza nyilvánosságra.

A lapjaiban folyton agitál, attól sem riad vissza, hogy meg rója a lapjában „a kötelességmulasztó, henye vagy csak kártyázó,

képviselőket“. Minek hozzunk föl adatokat arra, hogy kis idő múlva már rebellisnek és egyre hangosabban kommunistának hirdetik a munkásság apostolát?! Természetes, hogy a vármegyék urai lármáznak: „a léget egészen dögletessé teszi“, „megmételtyezi a magyar nép becsületes lelkét“, „be kell tiltani“; természetes, hiszen a vármegyék urai nem most, nem Táncsics esetében vizsgálznak először hazafiságból. Amikor azoknak osztályérdekeiről van szó, akik jelest adnak vagy rovást, még Metternich is hazafi és — Széchenyi is hazaáruló. Haynau és Jellachich hamarosan díszpolgárai lesznek Pestnek. Nem is régen még Tolnában és Tornában elégették Széchenyi könyveit. Amikor Béla nevű fia megszületett (1837-ben, jóval a Hítel-Világ-Stádium évei után!) — Grünwald. *Új Magyarország-áhan* olvashatjuk —, „egy úr oly nyilatkozatra fakadt, hogy adja Isten, hogy e fiú jobb hazafi legyen az apjánál“, volt olyan is, amint már írtuk, aki az 1831. évi koleralázadást a *Hítel-ig* vitte vissza, — „általában az arisztokrácia köreiből paraszt-lázítóknak, demagógnak nyilvánítják s pestisnek nevezik a munkáiban hirdetett elveket, melyeknek terjesztését veszélyesnek tartják a nemzetre nézve“..Parasztlázító a gróf, demagóg Széchenyi!

Táncsicsot a szent, nagy nemzeti egység árulójának hirdetik és his híja, hogy a szabadság kormánya is börtönbe nem küldi a szókimondó munkáslapszerkesztőt; „Kossuth magához hívott, kijelenté előttem, hogy ha nem Táncsics volnék, az igazság kezébe szolgáltatna át“. A lapja így sem élt egy évig sem: Táncsics nem tudta letenni a kauciót, a lap megjelenését betiltotta a rendőr-miniszter. De nem pusztíthatták el a népszerűségét, az eszméit, a gondolatait; ezek újra meg újra föltámadtak.

Itt, ebben az újságban lüktet legjobban a vére. A *Munkások Újsága* nagy segítség abban a munkában, amely meg akarja találni szociális és szocialista elemeit. A napiesemények lázas forgatagában élő újságíró nézeteinek és programpontjainak a közlésével talán nagyjában megismertethetjük azt a sokáig észre nem vett, majd kigúnyolt, zavarosnak hirdetett embert, akinek Olyan sok része volt az új Magyarország felé mutató út törésében.

A szerző egy régebbi írásában szolt már erről a „zavarosság“-ról. Nézzétek meg, írta, a forradalmi idők többi vezetőemberét, a legáltalánosabban tisztelteket is, nézzétek meg magát Kossuthot, a *Pesti Hírlap-ját*, a beszédeit, az *Irataim-at*, amelyek pedig későbbi korból valók, az ellenmondások, az egymással szembe-szegezhető gondolatok milyen tömegét találhatjátok! Ki követelhet abszolút következetességet, egy gondolatban való elmélyedést a lázas küzdelmek napjaiban? Táncsics nem a nihilt jelenti, hanem a mindent, nem a pusztítást, hanem az alkotást, a teremtést — és ennek nem lehet kész programja. És Táncsics osak nézeteket, gondolatokat ad, a legbecsületesebb szándékkal töpreng, kísérletezik, innen a gyakori és koronkint föltűnő ellenmondások tömege.

Tele volt *sovinizmussal*, tagadhatatlan. A gyermekeit úgy nevelte, hogy német szót még csak ne is halljanak, Pesten, a Józsefvárosban! De körülnéz és lát az ország határain belül és kívül egyaránt. A *magyarságnak* minden dicsőséget! De

... addig nem biztos szabadságunk, míg körülöttünk rabnépek, zarnokok laknak: midőn tehát saját szabadságunk fenntartásán munkálkodunk, egyszersmind kötelességünk más szomszéd népeknek szabadságuk kivíthatására segédkezet nyújtani. Eddig a királyok, császárok szövetkeztek; de mire? a népek elnyomására, most mi nemzetek szövetkezzünk tulajdon jólétünk eszközlésére.

Már 1842-ben így ír a *Földművelési Ipar ébresztésének egyetlen módja* című tanulmányában:

Az északamerikai szövetséges statust talán kivéve, a földháton nincs ország, melyet annyiféle nyelvű nép lakna, mint hazánkat; ily sok különböző nyelvű emberek közt miként lehetne másként szorgalmat és közérdeket ébreszteni, mint oly mód által, mely még sokkal tarkább vegyületű társaságnak tagjait is egyiránt érdekli: és ez nem más, mint *egyenlő jog és egyenlő szabadság*. Ez egyszerű mód kapcsolja össze az északamerikai legkülönbözőbb nyelvű embereket egymással; ez képes csak a hazához csatolni minden emberlényt 's nemzetiségünk megalapítására is sikeresebb mód, mint a' csupa nyelvterjesztés.

Húsz esztendő múltán, a kiegyezés után szinte egyedül áll a nemzetiségi kérdés rendezése dolgában elfoglalt álláspontjával. Vizslaszemmel figyeli az országháza nemzetiségi képviselőit; ő maga is képviselő. Mennyire *magyar és csak magyar!* A legelső parancsolat: „minden nyilvános ügyben, a községektől kezdve föl a kormányig, csak a magyar államnak egységes magyar nyelve használtathatik“. Minden állampolgár egyenlőjogú, de „aki valamely hivatalos állást akar elfoglalni, habár csak a községben mint esküdt ember is kíván befolyással működni, az államnak magyar nyelvét meg kell tanulnia“.

Mennyivel liberálisabb a kormány 1868-as nemzetiségi törvénye!

1872-ben cikket, majd röpiratokat ír a „nemzetiségi izgatok“ ellen, — *izgatókról* beszél ő, akit egész életében mindig azzal a váddal illettek, hogy az izgatás az eleme, a kenyere! „Én előttem a nemzeti lét magas, dicső fokra való fejlődése, emelkedése volt a tengely, akörül fordultak meg minden gondolataim“, írja 1876-ban magáról és e szavaknál jobban senki sem jellemezhetné a *magyar* Táncsicsot. És mennyit küzdött a főváros germanizálása ellen, mindvégig!

De térjünk vissza az 1848-as Táncsicshoz. A népfelfegyverzés szocialistapárti gondolata már a *Sajtószabadságról nézeti egy rabnak* című munkájában ott van és ezt a gondolatot lenyomatja 48-as lapjában is:

A béke fentartásáról maga a népfelség gondoskodik, *állandó katonaság szükségtelen leszen*; mert képtelenség azt hinni, hogy zsoldosok inkább védelmezik a' hazát, mint a' nemzet maga!

Már harci zaj tölti be az országot és Táncsics lapja is beáll a hadsereg erősítésének a támogatói közé, hiszen a zarnokság ellen kell küzdeni; ő is tesz javaslatokat „a hadi vagy katonai dologban“ és közli is Batthyány Lajos grófnak és Baldacci ezredesnek „a nemzetőrségen kívül egy tízezer főből álló rendes sereg föllállításá“-ra szóló fölhívását.

Ha elmondta a gondolatait a vallásokról és a papokról az üldözés éveiben, nem hallgatott a viszonylagos szabadság hónap-

jaiban sem és a *Munkások Újsága* nem fukarkodik az agitációval. Persze, hogy a régi világ urai, a megszokott rend emberei ellenségükül tökintették, gyaláztak, rágalmaztak s a postamesterekkel egyetértve, a kevésbé ügyes, a tanulatlan falusi előfizetőknek a lapot nem juttatták a kezökhöz. Így akartak rajtam bosszút állni; a lapot ekként akarták megbuktatni“.

A lap első számaiból egyébként a változások komolyságában, a vezetőférfiak jóhiszeműségében való bizodalom, nagy optimizmus hangja szól hozzánk. Az 1. számban a Tizenkét Pontot magyarázza és a 6. követelésben („Közös teherviselést“) a progresszív adózás elvét látja:

6. *Közös teherviselés.* Ettől fogva az adót (porciót) nemcsak a szegény munkás emberek, parasztok fizetik, hanem mindnyájan kivétel nélkül; és pedig a' szerint, ki mennyivel bír. Ha például eddig egy egész helyes gazda fizetett 10 ezüst forintot 30 holdnyi telkétől, marhájától 's házától, a' 150 holdas nemes ember pedig semmit sem fizetett, most a törvény szerint a' nemes ember igazságos arányban fizet, s természetesen ránk, volt jobbágyokra egyenként igen kevés esik ugyanazon arányban; ez világos.

A Tizenkét Pont 8. követeléséből („Eskütszék, képviselet egyenlőség alapján“) az általános választójog elvét olvassa ki:

A* képviselet... ezt teszi, hogy mivel nem mehetünk mindnyájan az országgyűlésre, néhányat követül választunk, s mindnyájan választjuk különbség nélkül, tehát a' kik mindnyájunkat képviselnek. De e' törvény szerint nemcsak az országgyűlési követeket választjuk így, hanem mind községi, mind megyei tisztviselőinket is.

Milyen nagy csalódás érte ezt az optimistát! Az általános választójogért egyre agitál. A *Hunnia függetlensége* IV. szakaszában, amelyet a *Munkások Újságának* már a második számában közöl, az általános választójogot jelöli meg amaz eszközként, amelynek révén „azonnal mint status az országok' sorában fog hazánk neve díszleni“. Az egyenlőség a haladás alapja, mondja:

Hozzunk oly törvényt, mely e' honnak minden lakosait egyenlő jogúakká teszi, 's a' mely éppen ez által egyszersmind minden privilégiumot eltöröl, minden cuséhet megszüntet: akkor lesz, vagy inkább akkor majd csak kezd támadni ipar, de évtizedek múlva — igazán lesz nagy-szerű ipar.

Erős, teljes, kíméletlen radikalizmus (néha naiv, gyöngé logikával), — ez a 48-as Táncsics programja lapjának különösen első számaiban. Hamarosan megérti ő, a nép képviselője, hogy más lett, 'mint amit ő alkart. A sajtószabadság korcs, a népképviselet csúnya gúny lett. Azután érkeznek a híreik innen is, onnan is, hogy a nép egymásután fölkel, „zavarog“, elfoglalja a földet, volt uraira támad, erőszakoskodik. A 48-as törvények szentesítésének napján, április 11-én kellett volna a robotnak, dézsmának, úrbérnek megszűnnie: a munkások lapja még májukban is az igazságtalan állapotok miatt kesereg („12 polgárt befogtak, deresre húztak, véresre vertek, azután börtönbe zárták őket. Itt van az egyenlőség!“); még november 17-én is közöl levelet, amely szerint az uraság követeli a robotot: hogyha nem szolgálunk, földjeink-

től megfoszt“. — A közös teherviselés elvét is megcsúfolják. Tápió-Szeléről írjak:

November 18-ik napját éljük, de fájdalommal kelletik írnom, hogy még most is sok kaputos ember példájára a .kutyabőrös emberkék is vonakodnak közterhet viselni.

Most már a nemzeti, a forradalmi kormánnyal szemben erősen ellenzéki a lapja ési ezért is kellett, az ellensúlyozására, kormány-néplap, *Vas Gereben Nép Barátja*, amelyről hamarosan írnnk. „... Most, amikor annyi tennivaló van, midőn a' bécsi politika polgártársainkat egymás ellen ingerli, 's hazánk' külön vidékein már öldösik is egymást, a' kapcsolt részekben, Nagykiúkindán 's a' t.: akkor a minisztériumnak szorgosabb dolga van, mint a sajtónak gyöngé vétségei ellen 108 szakaszból bástyát építeni“ — írja abból az alkalomból, hogy Deák igazságügyminiszter a *Pesti Hirnap-han* a sajtóvétségekről nyilatkozik.

A kormány ellen indított agitációt kifejezi annak a program-félének a közlése is, amelynek a 48-ias választások előtt helyet adott Táncsics a lapja június 4-i számában. Dobrossi István fől-szólítáiSiában (ez a Dobrossi lett volna a védője 1848-as nagy pórében) van ez, váza egy erős, radikális programnak:

(Olyan követeket válasszatok, kik a következő pontokra esküsznek:)

8. Az adó onnan vétessék, a hol a vagyon van. Határozassék meg bizonyos öszveg p. o. 10.000 pf r meddig mérsékeltén vettetik? ki az adó, de azonfelül mindenik ezernél feljebb feljebb emelve mindig növekedő nagyságban szedessék. (Progresszív adó.)

9. Minden pap s tanító, minden valláskülönbség nélkül az ország pénztárából fizetendő, papi nőtlenség megszüntetendő; minden szükségtelen hivatal eltöröltessék; a hivatalok személyzete kevesítessék, hogy annál kevésbé terhelje az adó a népet. — Ahol csekély a fizetés, nagyobbitassék; ahol nagy, kevesbitessék. Bírói hivatalra, és semmi más hivatalra, mely a néppel közelebbi érintkezésben van,, nőtelen ember ne alkalmaztassák.

10. Választó és választható mindenki. A választás semmi más föltételhez ne legyen kötve, mint az adó-fizetéshez, s ne gyakoroltassák másképp, mint egyenesen, személyesen.

11. A förendi tábla jövő országgyűlésen azonnal megszüntetendő; a király vétője eltörlendő s nála csak a halasztási jog hagyandó^de az is csak úgy, hogy ha valamit két hét alatt meg nem erősítene, az megerősítés nélkül is törvényvé váljék s kötelező erővel bírjon.

12. A földmívelés, kereskedés, ipar emelésére minden elkövetessék, hogy ne legyen Magyarországon ember, ki ha dolgozni akar, éhezni, rongyoskodni kénytelenítessék. A múlt országgyűlésen hozott jó törvények, p. o. közteherviselés, az úrbériséget megszüntető, sajtószabadságot adó stb. teljes erejükben föntartassanak és bővítessenek; a baklövő törvények, mint a sajtóvétség, nyomda, választói, nemzetőrségről stb. szóló törvények eltöröltessenek: és helyettük jók hozassanak.

13. Magyarország csak úgy lehet bátorságban, ha alkotmányos országok környezik: ennélfogva Lengyelország, mint tűzfal a muszka ellen, helyreállítandó; Olaszországból a magyar katonaság azonnal kihozandó és Olaszország szabadsága részünkről biztosítandó.

Veszedelmes ember volt annak a lapnak a szerkesztője, amelyben ezek megjelenhettek. Széchenyi István mindig haraggal, gyűlölettel szól róla. Naplóbejegyzése, például, 1848 augusztus 25-éről: „Miniszteri estély. Mindenki fölháborodik Táncsicson.“

És a *Munkások Újságá-ban* egyre szaporodnak az olvasók, a parasztek küldötte leveleik, amelyekben elpanaszolják a bajaikat, amelyekkel hozzászólnak ehhez-ahhoz a kérdéshez. Tánicsics *néplapot* szerkeszt: helyet ad ezeknek a megszólalásoknak. „Tánicsics soha sem volt más, mint szócső“, írja Szabó Ervin, „lapjának új hangja sem volt 'más, mint a néphangulat visszhangja.“

Lapjának már augusztus 13-i számában helyt ad választókerülete, Siklós parasztjai levelének, amely kemény szemrehányásokkal, heves szavakkal fakad ki:

Kendtek aligha ismét rá nem akarnak bennünket szedni. Védjük meg előbb a hazát, majd azután úgy jutalmaznak kendtek bennünket, ahogy kendteknek tetszik. Bizony mi félünk, mert már sokszor megsaltak kendtek bennünket...

Az igazságtalanságok tömegét panaszolja az elkeseredett-hangú levél.

Huszonhét évvel ez előtt, 1821-ben így ír *Széchenyi* a naplójában: „Melyek a nevetséges dolgok Magyarországon? Egyik az, hogy a nemesek a parasztek képviselői. A farkas, mely a bárányt veszi pártfogása alá“... Huszonöt évvel 1848 előtt, 1823-ban így ír: „Vájjon szabad ország-e Magyarország? Az igazságos Istenre, nem az. A nemes ember szabad; a paraszt csak rabszolga!“ És 1825-ben, amikor a siklói parasztek még' nem hasonlíthatták össze a százezreket a milliókkal, ezeket írja: „Azt látjuk, hogy 400.000 lélek a maga előjogait és privilégiumait tízmillió ellenében, akikről az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan egyoldalúsággal taláillkozik, hogy a tunguzok és baskírok országában képzele magát.“

Deák törvényjavaslata („az 1848:9. te. folytán szükséges intézkedésekről“), amely jogi disztinkciókkal teljes, de amely csak félmunkát akar vége-zni és bizonyos vonatkozásokban visszafelődést is jelent, csak kora ősszel kerül nyilvánosságra és semmi megnyugtatót nem hoz. Azután a szeptemberközépi lázas napok, Jeliachich hadüzenete, a kormány lemondása, újra-megbízása és végül, Kossuth politikai mesterkedésöre, az a helyzet, hogy a nemesek kártérítésének ügyét előbb tárgyalták, mint az égető jobbágysági kérdéseket, — mindezek új helyzet elé állítják a parasztságot. Amikor, szeptember 19-én, a kártérítés ügyének letárgyalása után, megkezdik az úrbéri viszonyok rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalását, már — csatarendbe kellene sorakozni a haza védelmére és lángszavú apostol kellene, aki harcbavigye azt a népet, amelynek a megnyugtatót eddig elmulasztották, amely elégedetlen és lázongásra hajlamos . . . A radikális Nyáry Pál sürgeti az új, teljes rendezést és a nemzetgyűlés egyik parasztgazda tagja egyszerű szavakkal hívja föl a figyelmet a jobbági kérdésnek a hazavédelem nézőpontjából is való óriási fontosságára: „az úrbéri tárgy az, mely hazám népét lecsendesíti vagy fölháborítja“, „ezen alapul hazám csendessége és az ellenség elébe való kiállítás lehetősége“... Szivák Péter (a debreceni parlamenti jegyzőkönyvek Szivák Miklósnak mondják) volt ez a negyedtelkes gazda, akiről Pap Dénes megjegyzi, hogy „tartalmas beszéd“-et mondott és akiről Tempefői eleven 48-as összefoglalásában (*Budapesten akkoriban*) kiemeli, hogy

negyedmagával, Táncsiccsal együtt, valóban a népet képviselte. („Amire a bevonulás megkezdődik, már száll is körbe egy jó mondása. Valamelyik úri követtársa bemutatkozására mondta alföldi flegmával: „Ismerem az urat még abból az időből, mikor becsületes ember volt! — amiről nem tudni, mennyi benne a naivitás és mennyi a ravaszság.“)

Általánosságban letárgyalták és elfogadták a javaslatot (persze: a minisztériumnak, Deáknak volt többsége), a 77 §-ból álló javaslatnak csak a 14. §-ához érték, amikor a közbejött nagy események és az állandó nagy izgatottság megakasztották a tárgyalást. A szőlő-dézsana Táncsicsnak régi-régi témája; ezzel kezdi törvényhozói munkálkodását. Pap Dénes írja a szeptember 20-iki, 57. ülésről: „A szőlő-dézmának ki által leendő megváltásra nézve kitérve az elnök azon kérdést: váljon a mentesítést magok a szőlőbirtokosok, vagy a státus fizesse-e, 172-vel 82 ellen — 129 nem lévén jelen — határozatott: hogy a kármentesítés a státus által történjék.“ A nemzetgyűlés nemesi többsége nem nagyon törte magát azért, hogy a jobbágykérdésben végleges rendet teremtsen. A javaslatot nem tárgyalták tovább és a nép mem sietett a hadseregbe, legalább egyelőre nem sietett. Kossuth a szent egység jelszavával agitál és egész magatartása azt mutatja: azon dolgozik, hogy a *nemességnek* legyen kedve védeni a hazát.

De Táncsics is közli a toborzó fölhívásokat. Választ kap erre, kemény választ. Szerkesztői gyakorlata azt parancsolja neki, hogy helytadjon annak a levélnek is.

Ebből a levélből az osztályhelyzet fölismerésének a szavai szólnak hozzánk. Az október 17-i lapban jelent meg. A vezércikk a republikáról szól, folytatás; a négyoldalas lapnak majdnem a felét elfoglalja. Azután kis tudósítás az országgyűlésről; majd a levelek sora. A háború már javában folyik. Kossuth verbuvál. Az újságok, egyszerre, lelkes háborús fölhívásokat közölnek.

Megelőzően, a nemzetiségiek fölkeléseikor, a délszláv mozgalmak ellen tíz nemzetőri zászlóaljzat akartak toborozni; ahogy' Márki írja, a fölhívás nyomán „a földművesek... ha néhol tanakodtak is a földosztásról, az első föliszólításnál csekélyebb számban jelentkeztek“. És amikor már nyílt és éles volt a harc, amikor már száz meg száz, harcra való fölhívást hallhatott és olvashatott a nép és már elhangzott Kossuth december 16-i, gerillaharcra lelkesítő beszéde, a nép — idézi Márki — még mindig „nem tódul túlságosan a zászlók alá..., most még sokan maradtak ott-hon és foglaló nélkül nem szívesen mozdultak ki a faluból..., népdalok kevesebb számban termettek, mint a kuruc időkben...“

A háborúra való fölhívást tehát közli Táncsics lapja. is. Erre felel a levél. (A levelet, kevés kihagyással, Táncsics válasza nélkül, közli az 1902. évi májusi emléklap; közölte a szerző is 1908-ban a *Szocializmus-beli* tanulmányában; közli, ugyancsak kevés kihagyással, más levelekkel együtt Szabó Ervin, idézett művében.

Említett Táncsics-tanulmányában is rámutatott már a szerző arra: mellékes itt az, ki írta a levelet, Táncsics-e, más-e, munkás-e, talán munkások-e. Rámutatott arra is, hogy Táncsics mellett szól a stílus, az interpunkciók ilyen feltűnő unódon való alkalmazása, — ámbár tudós, a kor írásaiban nagyon is járatos és virgonceszű ember legyen, aki a 48-as újságok stílusából ráismer

erre-arra a szerzőre, annyira majdnem egyformák a stílusok, ömellelte szól az is, hogy nincs dátum, holottan a levelezés rovatában ez nemigen szokott hiányozni; az, hogy ilyen neki való, neki kedves tárgy körül forog a levél; Táncsics mellett szól még sok minden. De lehet, hogy munkás írta., esetleg egy nagyobb csoport véleményét juttatta kifejezésre ia levélíró, lehet, hogy valamelyik alsó pap, tanító. A fontos az, hogy megjelent ez a levél.

De lázasak ezek a napok, tele vannak (kapkodással, bizonytalansággal! Ki ér rá a mérccsikelésre, az árnyalatok latolgatására? Táncsics az új folyam első számában (szeptember 29-én) így ír:

Szeretett testvéreim, ti földműves polgártársok, ha valaha hallgatatok szavamra, kérek benneteket, most fogadjátok tanácsomat.

Óvakodjatok másnak vagyonához nyúlni, ne bántátok senkinek tulajdonát, miként eddig sem hántottátok... A mi méltányos követelések van, bizonyosokká tehettek benneteket, hogy a törvényhozás egymásután mindent megtesz,...; de egyszerre a százados és ezerféle bajt nem lehet orvosolni még.

... Feledjete el most minden méltatlanságot, tartsatok össze, s csak a rabló pártütők ellen készüljetek...

... Barátim, szeretett testvéreim, eddigi munkáimban, főképp a Nép-könyvben és Hunnia függetlenségében teljes meggyőződésem szerint, tiszta lélekkel mondom el, hogy a magyar nemesség dicsően viselte magát, midőn önként megosztá veletek kiváltságos jogait, mit sehol más országban a nemesség szabad akaratából nem tett, hanem véres forradalmak által csikarta ki kezéből a nép: ez örök dicsőségére szolgál a magyar nemességnek: és ezt mondom most; ezáltal tehát egygyé összeolvadtunk; elmondani újságomnak elején mingyárt azt is, hogy a robot és dézsma eltöröltetését a múlt országgyűlésen egyedül a nemességnek kell köszönni... Úgy áldjon meg engem isten, a mint igazat szölok: tehát a ki benneteket a nemesség ellen bujtogat: árulónak tekintsetek...

Majdnem azt írtuk, hogy csak fölszínesen, szinte csak ösztönösen ismerte a szociális bajokat, szinte csak a parasztok állandó figyelmeztetése tartatja vele napirenden ezeket. Amikor két és fél évtized múltán szól 1849 Debrecenjéről (az *Életpályám* harmadik kötetében) és vitázik Jókai gúnyos és fölényes megállapításával, hogy ő, Táncsics nem is volt ott, a Március forradalmárai között — hiszen éppen a forradalom szabadította ki a börtönből — és elmélkedik azon, hogy, Jókai szavai szerint, őt tehát nem is tekintik joggal forradalmárnak: szinte csak közjogi kérdések foglalkoztatják. „A valódi, bátor forradalmárok — írja és ezt a két szót aláhúzza! — még más 12 pontot is sorozhattak volna az előbbiekhöz“, és... az ember most várná a magyar szociális világot alapjaiban fölforgatni kívánó programpontokat... És ilyenek következnek:

A király ezentúl Budapesten lakik, császári czíme eltöröltetik.

A kettős ország, melyben uralkodik, magyar birodalom czimet vesz fel.

Az államnak hivatalos nyelve a magyar.

A papok nőtlensége eltöröltetik.

Teljes vallásszabadság biztosítatik.

Polgári házasság hozatik be.

Báró, gróf, herczeg, nagyságos, méltóságos czimek nem használatnak.

A főrendiház feloszlatatok, és csupán választás útján újjászerveztetik.

Mindennemű vétkesek különbség nélkül börtön helyett munkástelepeken javíttatnak.

Táncsics ekkor már az új Magyarországnak is képviselője volt, már évtizedek óta szocialistának mondják és 1878-ban ez lett volna az ő negyvennyolcas bővített, bátor Tizenkét Pontja! Szinte érezni az izzadságszagot, amely körülvette, amikor ezeket a pontokat összeállította: közjogi természetű mind, — éppen a fele az antiklerikális agitáció területéből való; és nincs közöttük egy sem, amelynek szociális tartalma volna!

Táncsics és a *Munkások Újsága* az Ausztrával és a nemzetiségekkel szemben való politikájában mindvégig azonosítja magát a kormánnyal. De nem a belpolitikában. Itt, ekkor, egyre többet akar és egyre radikálisabb. A *parasztok* szorítják balra, egyre balrább! A földműveseknek, a kisparasztoknak ő lesz és ő marad a vezérük. Természetes, hogy így bekerül a hazaárulók sorába. A munkásnép apostolát üldözték, zaklatták, amint már írtuk, nagyon hamar a vármegyék is akcióba léptek ellene. A szeptember 29-i szám nagy cikket közöl *Kazinczi Gábor* címmel és az első sorok ezeket mondják:

Nem gondolná az ember, mennyi baja van Kazinczi Gábor képviselő társamnak a *Munkások Újsága*-val. A gyűlések [az országgyűlés] kezdete előtt már többször a fölött vizálgodott velem, hogy újsággal a népet elrontom, egyébiránt azt nyilatkoztatta, hogy nagy szerencse, hogy azon vidéken, hol ő követ, tudniillik Zemplénmegyében, senki sem olvassa, s óhajtja is, bár sehol sem olvasnák.

És ugyancsak Zemplénmegye, felszólítja Fehérmegyét, alkalmasint a többi megyét is — hogy lapom eltiltását sürgesse, mint ez a Közöny 23-dik számában ekkép közöltetik: „*Fehérmegyéből*: Felolvastatott Zemplénmegye körlevele, melyben felhív bennünket, hogy *Táncsics Munkások újsága* című lapját, melly megmetelyezi a nép becsületes lelkét s tévutakra vezet gondolkozását, a kormánynál eltiltani sürgöljük. Tudtunkra megyénkben ezen gyomlapot, helyesebben laput, nem igen jártatja a nép, de annyi tudomásunkra jött, mikép néha ingyen szokott ide s oda küldözni, hogy a léget (levegőt) egészen dögleletessé tegye megyénkben; e végre a ministeriumhoz említett lap eltiltása iránt fel fogunk írni, úgy szinte ügyelni fogunk, hogy ezen kiköszörült lélekölő fegyver a gyermek kezébe ne jusson.“

Mint hogy Kazinczi képviselő társam éppen Zemplén megyéből követ, s mivel nyilván is nekem igen sokak hallatára kimondá, hogy lapom rontja a népet: alkalmasint ő indítványozta megyéjében, hogy eltiltása iránt lépések tétessenek.

Barátim, bocsássatok meg neki szegénynek az írás szerint, mert nem tudja, mit cselekszik. Én igazságot és egyenlő jogokat követelek minden polgár számára és semmit mást; és ezt tennem szabad, sőt minden igaz polgárnak kötelessége.

És elmondja, szópen-sorjában, mit akart ő, unit akar most, miért agitál, milyen állapotok ellen kell még 1848 (szeptemberében is tiltakoznia. így folytatja azután:

Az istenre és hazánkra kérlek, ne akarjátok saját hibáitokat a tanulatlan népre hárítani! A nép közt vannak, tagadhatatlanul gyarlók, gyávák, nyomorultak, de csudálhatjuk-e“? ellenben nincsenek-e azok közt, kik

magokat üdvelteknek tartják, aránylag sokkal többen olly hitványok, hogy az istenadta kenyeret sem érdemlik meg; és ezt csodálhatjuk, mert annyi módjuk volt, hogy derék férfiakká képezhették volna magokat.

Ám kárhoztassatok újságot, eszközöljétek letiltását: de tudjátok meg, hogy azzal legtöbbit a hazának és magatoknak ártotok.

Ugyan kérdelek benneteket, ti Kazinczi félek: ki az oka e haza nyomorúságának? a volt szegény jobbágyság, naelly a státus terhei alatt nyögve nem tehetett e haza virágoztatására semmit? vagy pedig ti, kik törvényhozók lettetek, de országgyűlésen is örökké csak könyörögve a bécsi kormány előtt a hazának jogait eljátszottatok?

Még megjelenik a lapnak sok száma, félhetenkint. De azután a forradalmi kormány is föllépett ellene. Kaució kell: így rendelte a forradalmi törvényhozás. Táncsicsnak nem volt 500 forintja („...addig is“, írta már előbb, „míg a biztosításra megkívántató pénzoszveget ki tudom teremteni, a' szükséges kezességet elvállalta“ Magyar Mihály könyvárus), nem tudta letenni a kauciót, a sajtótörvény rendelkezése szerint 500 forintnyi büntetésre ítélik, majd a *Munkások Újságá-t* betiltotta a rendőrminiszter.

A lap 1848 december legvégén megszűnt. (Szalády Antal nagyjában egyébként pontos munkája — *A Magyar Hirlapirodalom Statisztikája 1780—1880-ig* — szerint „keletkezett 1848 április 2-án, megszűnt december 29-én“; ez helytelen: az 1849 január 2-i szám még megjelent, Lukácsnál. Igaz, hogy Táncsics is azt írja emlékezése során, hogy ez a szám „az ellenségnek fővárosunkba jövelele miatt a postán már szét nem küldethetett“. A vezércikk boldog új esztendő-t kíván „minden becsületes magyarnak; és mindenkit magyarnak tartok, ki országunk határain belül laikik, bárha más anyanyelve van is“. Közli majd ezt, kis változtatással, a *Debreczeni Vásár fiá-ban.*) A szerkesztő-törvényhozónak, kormánynak, nemzetgyűlésnek el kellett hagynia Pestet, közelítenek a Windisch-Grätz-hadak. Egy évet sem élt át a lap. De amíg élt, a vérbeli demokráciának és radikalizmusnak harcosa volt. Megtette a kötelességét, elvégezte azt, amiért életre hívták, amit elvégezhetett. Adott eszméket, gondolatokat, tüzelt, agitált, lelkesített, plántálta a nyugatnak nálunk zsenge, idegen virágait és egyengette a modern munkásmozgalom útját, amint a nyomdai munkások esetében is tette.

Ezernyolcszáznegyvennyolc legvégén vált lehetetlenné a *Munkások Újságá-nak* megjelenése, de a legutolsó budapesti szám még egyszer szól a Kazinczy Gábor-féle hangokról. Az újesztendő-köszöntés után a munkáslap vezércikkének ez a furcsa címe van: „*Táncsicsról, vagy, ha tetszik, Táncsicsnak.*“ Azt vélné az ember, hogy a menekülés lázában a szerkesztő helyetttest állított és az most, Táncsics távollétében, megmondja a véleményét az apostolról. Nem, ezt a cikket maga Táncsics közölte. Így kezdődik:

Magam sem tudom meghatározni, azért írom e sorokat, hogy Táncsicsnak feje lágyára beszéljek, vagy hogy a közönséget a szabadság földjén meggondolatlanul tipródó lábnyomokra figyelmeztetvén, megmondjam, im, ez meg ez a lábnyom, meg ismét amott az, Táncsics lába nyoma!

És végződik ezzel:

Nem irtózom a vitától, és szeretem, ha az én tévedésem lesz

bebizonyítva, de ellenkezőleg, ha nekem leszen igazam, azt mondom, a mit előfizetői mondanak: *Táncsics, kend csakugyan bolond!*

Vas Gereben cikkét nyomatja le a saját lapjában Táncsics, a kis lap legelőkelőbb helyére teszi, majdnem a lap felét elfoglalja vele. Csúnya kis írás! Elmondja Táncsicsot mindennek, csak jóniaik nem: „magának olyanforma kiváltságot arrogál, mint a falu bikája, melly a réteken, vetéseken bántatlanul idestova öklelődik“, hogy Táncsics „készarva, vagy ostobaságból, a reakció kezére dolgozott“, hogy egészen furcsa fogalma van az enyém-tiedről: „melly fogalom szürös ember szájából szemközt egy urasági kastélyyail körülbelül így hangzik: ‚Ebé, ia mi másé!‘“ Táncsics furcsa magyarázatot ad a jusról, félrevezeti ia népet, annak a maga kárán kell megtanulnia, hogy Táncsics niunkáikodásia csak felelőtlen izgatás. És megint a legelő-kérdés: „Ha e hazát a camarillai harcok más tέρre nem viszik, kétségtelenül megkezdődött volna a legelők miatti harc, melly annyiból veszettebb lesz, mert a magyar a magyart ölte volna meg. Baranyának nagy része, Somogyé szintén, Táncsicsnak nevével kezde egy iszonyú lármát, mit Jellachioh betörése akadályozott meg következményeiben.“ A bihari Lóta, Újkomárom, Berény, a fehérmegyei Perkáta: itt is, ott is, mindenütt Táncsics lábanyoma. Táncsics munkálkodásának az eredménye az, hogy „a nép számos helyt megtagadá a katonaadást“, — „Táncsics kezében a sajtószabadság olyan eredményt hoz, mint mikor a majom borotvát kapott, és a macskán tanul borotválni!“ „Soha balgatabb tan nem lehet, mint a hazaszeretetet a hold földek számától föltételezni.“ — Bajza szerkesztette akkor a *Kossuth Hírlapját* és csillag alatt megjegyzi: „imagunk is úgy vagyunk meggyőződve, hogy Táncsics iratai jelen körülményeink közt toszámMhatlan kárt tesznek a hazának, s erre figyelmeztetni a közönséget kötelességünk.“ Izgalmas óráik, Táncsicsnak idejére szállítania kell a lapot; a niagy támadás mellett nem mehet el némán, de a rögtön való válaszra nincs módja, ösak ezeket jegyzi meg:

Mért tartam szükségesnek Vas Gerebennek ezen aljas, gyanúsító s becsületeemben gázoló cikkét minden bosszúsága mellett is lapomban közölni, s éppen most közölni? majd későbbben okát adom, s kielégítő okát adom, úgy annyira, hogy minden igaz lelkű ember kénytelen lesz azt mondani: hogy szükségképpen kellett ezt most mindgyárt a magam lapjában, az én olvasóim érdekében közölnöm, de most a haza szent ügye mást kíván tőlünk.

Csak arra kérem föl a szerkesztő társat, ha kedve tartja, feleljen erre majd valamelyik számban: maga önszántából írta ezeket, vagy valaki fölbérelte? És még azt kérdelem tőle: mért tette ezt éppen most az előfizetés idejében, s midőn egyéb teendők vannak?

Most tehát csak néhány szót önhöz... de nem, semmit sem. A haza szent ügye háttérbe szorított minden magán ügyet, majd bemutatom én önt a közönségnek, mihelyt kissé nyugodtabb időnk lesz, bemutatom úgy, hogy önt megismerhessék.

Nem volt már idő erre a bemutatásra. Arra sem, hogy Táncsics válaszolhasson arra vádra: az ő munkálkodásának eredménye-e, hogy a nép „számos helyt megtagadá a katonaadást“; erre is csak jóval későbbben felelhet, amikor közli egy községnek hozzá írt hálálkodó és lapja üldözése miatt keserűhangú levelét, amely arról is tudósít, hogy, igenis, Táncsics lapjának fölhívásai követ-

kéziében a község erején felül adott katonáikat, „adtunk pénzt, fehérmihát, rezet, czint a haza oltárára — és mindezekre bennünket a Táncsics újsága után fölébredt jóakarát önkéntesen vezért”.

Ezekben a lázas órákban már nem volt idő semmire. 1848 végén tették lehetetlenné a *Munkások Újsága* megjelenését, amíg Vas Gereben (Radákovits [Radankovits] József) *Nép Barátját* nagy anyagi támogatásban részesítették. Táncsics azt írja, hogy a belügyér „államköltségen 10.000 példányt rendelt meg, s ingyen küldeté a falusi községeknek”!

Radákovics gyerekember volt ekkor, huszonötéztendő. Kalandos élete, viharos ifjúsága volt. Már néhány írása megjelent a szabadságharc idejéig (az első álneve Harapófogó Dániel volt); kevesen ismerték úgy a magyar életet, mint ő; voltaik évtizedek, amikor a népszerűsége fölért Jókaiéhoz; úgy emlékezünk jóízűen megírt történeteire, mint kedves emlékekre, íá neve hallatara is el-elmosolyodunk, megbocsátjuk neki a hamis iskolai bizonyítványt is, kamiaszíkora sok csíny tevését, könnyed erkölcsi felfogását, Táncsics irányában való gyűlölködését. A magyar anekdotakincset, mondja róla egyik méltatója, senki sem aknáza ki jobban és egyúttal nem is gyarapította nagyobb mérteikben, mint ő, „valósággal adomákban gondolkozott”. Várad Antal azt írja róla, hogy a kormány a szabadságharc alatt fontos és kényes küldetéssel bízta meg, „amelyet titokban kellett végeznie, aikárcsaik egy hadi kémnek”, -ezért kellett bujdosnia Világos után vagy tíz hónapot.

Kis, primitív lapocska volt a *Nép Barátja*, akárcsak a *Munkások Újsága*, de ez tömöttebb volt, kisebb betűvel szedett, nem annyira levegős, mint Vas Gereben lapja, amely a francia forradalom Marat-ja újságjának a nevét vette föl. Táncsics munkáslapja 1848 április 2-án indul meg, mingyárt nagy föltűnést kelt, az előfizetőinek á száma nem nagy, de a lap hatását senki sem tagadhatja. A szerkesztő nagyon népszerűvé válik, az újságja veszedelmes fegyver a kezében, kell az ellensúlyozására másik lap. A *Nép Barátja* kerek két hónappal később jelenik meg, június 4-én, a szerkesztői: Vas Gereben és Arany János. Arany nem sokáig van a 'lap kötelékében; azután ő maga iaikart néplapot csinálni. (Vas Gereben lapja is elment a kormánnyal-nemzetgyűléssel Debrecenbe, itt már csak Vas Gereben szerkesztésében jelent meg. Tovább élt jóval, mint Táncsics lapja: 1849 június 30-án szűnt ímeg, noha a kauciója le nem tevése miatt február végén nagy zavarai voltak Radákovics lapjának is.)

Ne a legelőről vitatkozzunk, amikor a haza van veszedelemben, mondta Kossuth Táncsics felé (idézzük majd a következő sorokban Táncsics följegyzéseiből is), írták is sokan ezt Táncsics felé. És Vas Gereben népujságjának is az volt a föladata, hogy ellensúlyozza Táncsics hírlapírói és publicista-munkáját; „ilyen állapotban nem kérdezheté az országgyűlés, hogy mondja meg kiki, kinek mi baja van?... hisz nyakunkon volt az ellenség, a kivel mindannyinknak meggyűlt a baja, azért azon bajnak orvoslásához kellett nyúlnunk, a melly baj nemcsak egynek vagy fásnak, hanem a mi mindenkinek fájt., azaz: ellenségeinket kellett egyszer isten igazában elcsépelni.” (*Nép Barátja*, 1849 jún. 24.)

Pontosan ugyanebben az időben, amelyből ez az idézett szól, van bír arról, hogy Arany János Gondol Dániellel akar néplapot kiadni és az Erdélyi János szerkesztésében megjelenő *Respublica* nagyon helyesli a gondolatot, ütvén egyszerre Táncsics felé is, Radákovics felé örökös írói elménczkedés, viczkádozás kedélyt ront a népben“, „azok a 'kend', 'kegyelmed'-féle megszólítások bárminő mosolygó szavaik 'Táncsics'-nak, még nem népszerűség“. Vas Gereben nem hagyja magát: „a *Nép Barátja* ezután is meg fog jelenni és pedig a 'kormány pártolása mellett“. Az ő lapjára szükség van, mondja, és a barátai is hivatkoznak arra, hogy a „nagyobb birtokosok“, ha Pestre jöttek, első dolguknak ismerték, „hogy volt jobbágyaik számára ezen lapot tíz, sőt száz példányban is megrendeljük“. Az volt a terv, hogy a hivatalos *Közlöny* mellett hetenkint kétszer jelenik meg Arany—Gondol lapja, a *Népszabadság*. Arany belügyminiszteri fogalmazó volt ekkor és nemcsak költői neve volt széles körben ismert, hanem már szerkesztői munkálkodása is, a *Nép Barátja* előbbi kis gárdájában. Ám nagyon zavarosaik voltak már az idők, az orosz sereg már veszedelmesen közeledett, a *Népszabadság* meg sem indult.

De már ekkor régen nem volt meg a *Munkások Újsága*, féléve már! Táncsics, nemcsak; a lapja megszüntetése miatt, hanem szíve mélyén érzett tárgyi okok miatt is egyre ellenzékibb a kormányval szemben és életiratában olvassuk, hogy „újságot nem adhatván ki, egyes ívenként közlött lap útján mondtam élj meggyőződésemet, mely munkámnak; csak két íve jelenhetett meg Debrecenben, mert viszonyaink fordultával Budapestre készültünk vissza.“ (A többi hat ív, írja Czöbel Ernő az Arany János tervezett néplapjáról szóló tanulmányában, gyors egymásutánban, hetenkint átlag kétszer már Budapesten június 5-ike és 30-ika között jelent meg, „vagyis éppen az időtájt, amikor Szemere [miniszterelnöki Aranyt új néplap szerkesztésével bízza meg“.) Ellene kellett a *Nép Barátja* és kellett volna Arany *Népszabadság-a*. A magyar hirlapírás statisztikusa, Szalády szerint a Táncsics szerkesztésében és kiadásaiban megjelenő „politikai röpívek“ Debrecenben a városi könyvnyomdában, Budapesten Lukács és Társánál készültek, „megjelent időhöz nem kötött ívekben, a két első szám Debrecenben, azontúl Budapesten“, egy ív 6 kr. ezüstpénzbe került; „keletkezett 1849 április 1-én, megszűnt 1849 júniusában, a 6. ívvel.“ (Volt még két röpív 1848—49-ben; egyik sem élt sokáig.)

A nagy „szent egység“ ellenére is, amelyért lángszavú beszédek egész sorát tartotta Kossuth, itt-ott zúgni és lázadozni kezdett a paraszt-szegénység. Orosházán, Békésen, Füzesgyarmaton, Mezőberényben voltak ilyen lázongások, mert a földesurak elvonták a legelőt. Mezőberényt, Orosházát ostromállapotba helyezték, Mezőberényben egy „főizgató“-t, Frey Ádámot halálra is ítelt a rögtönítelő bíróság, Orosházán Oláh István „históriás“-t, aki „lázító iratokat terjesztett“, fölakasztották. Békéscsabán- is voltak lázongások: a parasztság föl-fölmordult, lecsendesítették -vagy leverték. Károlyi Árpád följegyzésében ismerjük Széchenyi napló-részletét már 1848 augusztus 19-éről: „Ein Józsa, den Stancsics [Táncsics] von Békés geschickt, spricht wie ein Wütender“... (Az Orosházán kivégzett „históriás“ — úgy kell érteni, hogy

históriás füzeteket áruló, ponyvás piaci kereskedő — történetének adatait Zöldi Márton kereste, ő Olá Istvánnak nevezi. Azt írja, hogy a statáriális pör aktái a 48-as zivataros napokban végleg eltűntek. A kivégzés december 17-én volt.)

Pedig Táncsics rajongó híve volt a magyarság megbonthatatlan-ságának, szent egységének. Túltengő sovinizmusa kemény erő-vel jelentkezik még inkább 1849-ben, amikor már mindenek a végre gondolkodnak... Röpíveinek második íve ezekkel a komor szavakkal kezdődik:

A magyar birodalom mostani határainak épségben kell maradniuk. Ha édes apám volna is, ki azt indítványozná, hogy hazánknak azon vidékei, hol különböző ajkú polgártársaink nagyobb számmal vannak, külön (bár szövetséges) státussá szakadjanak, mondom, ha ezt édes apám tenné, kész volnék benno azt, mint hazaárulást halállal megbosszulni. Én imádom a szabadságot, de még inkább imádom magyar nemzetiségünket. Én a dús hazában nemcsak szabad akarok lenni, hanem mint *magyar* akarok élni ...

A magyar paraszt bajait, ha akarta volna is, nem tudta volna megoldani a nemzeti kormány. Ideje, embere sem lehetett volna rá. A határokat kellett védeni előbb, hamarosan önvédelmi harcban körhárborút folytatni. „Az 1848-ik évnek már vége felé voltunk, midőn Kossuth egy esteli ülésben hatalmas beszéde által mindenkit fölhívott, hogy tegyen meg kiki mindent, amit képes, mert a hazát csakugyan nagy veszedelem fenyegeti, mely állkalmommal jónak láitta ellenem is kikelni, mondván: neon a legelőkkel kell most vesződni, hanem a hazát kell megmenteni. Ámbár ő névszerint neon mondta, kire céloz, de mindenki tudta és sokan a képviselők közül nevemet kiáltozták“, így írja Táncsics az önéletrajzában. Csák a nagy jelszavak kaptak bizonytalan törvényi formát, a paraszt mindennapi életének ezer kérdése szabályozatlan maradt. Ha a paraszt teljes szabadságot, egész rendet akart, ha az újjászületést az ő életére is érteni akarta: rengeteg baja közepett is volt annyi ereje a kormánynak, hogy az *union sacrée* érdekében észretérítse, kordában tartsa, minden fölkelő kísérletét elnyomja. És így maradt rendezetlen a volt úrbéresek dolga, amikor az úrbériség a nagy 48-as törvényekkel megszűnt, így maradt szinte kezdeti stádiumban a legelő-elkülönítés. Csönd legyen!: nemcsak Kossuth parancsa volt ez, nemcsak a kormányé, a parlamenté és a közigazgatásé, hanem a városi-nemesi közvéleményé is, az egész vezető-számba vehető magyarságé. Vajda János még korántsem volt az a zord férfiú, amivé a későbbi évtizedek során keseredett (huszonegyesztendő volt 1848-ban, a Pilvax ifjú gárdájához számított) és — „Adjon Isten!“ című versében — így ítélkezett: „Gazdag már most a szegény is, Mert egyenlő és szabad; A ki most is sopánkodik, Vigye el a muszka had!“

Azután szomorúan befejeződött az önvédelmi harc. Azután nagyon nehéz esztendők következtek a magyarságra. Az 1848—49-ben megoldatlanul maradt mezőgazdasági kérdéseket császári pátens „rendezte“. (1853—54.) Itt-ott kedvezni akart a szegény-

ségnek, de az elégedetlenséget sehol sem tudta megszüntetni. A nép kijátszottnak, elnyomottnak érezte magát. De nem tudott segíteni. A szántóföldek, rétek, erdők, mezők, udvarházak munkássága messze-messze volt még a szervezkedés gondolatától. Csak vagy négy évtized múltán, 1890 táján kezd, botorkálva, a szervezkedés útján járni... Akkor is az ipari munkások vezetik az élgárdát, a kubikosokét...

7. FOLYTATÁS — 1849 — AZ ABSZOLUTIZMUS — A BUJDOSÁS, A REJTJEZKEDÉS

vtizedek múltán az útegyengetők, a magvetők között ott van Táncsics. Mi van vele 1849-ben; mi van vele a rémuralom esztendeiben? 1848—49-ben élére állott volna valamiféle szocialista megmozdulásnak, ha erre mód, alkalom, idő lehetett volna. Világos után nem lehetett semmilyen mozgolódás. 1848—49 viharai után egyszerre halotti csönd borult az országra, az abszolutizmus, a mozdulhatatlanság csöndje. Romokban hevert az ország, csak terv születhetett, csak szitok és átok kelhetett, de mozgalom és sereg nem indulhatott az elnyomók ellen. 1848 Szilveszter napján (menekül a kormány és a nemzetgyűlés Windisch-Grätz hadai elől. Görgeynek kevés volt az embere, Győrnél sem tartóztathatta föl a Jellaehich csapataival megerősített nagy Windisch-Grätz-sereget, a Dunántúl gerilla-csapatái sem segíthettek. Győrt ellenállás nélkül megszállják az osztrákok. Görgey Bicskéig vonul vissza, az osztrák fővezérség törvényen kívül állónak mondja a magyar kormányt, a honvédelmi bizottmányt; szomorú napok következnek, noha a délvidéken és különösen Erdélyben a hadiszerecske most erőseai kedvez a szabadságharcnak; az erdélyi hadak ólén már hetek óta Bem áll, Osztrolenka véres csillaga, kormánybiztosként Beöthy Ödön van mellette. De Pesten tarthatatlan már a helyzet: Kossuth indítványozza a Debrecenbe való költözést. Még megpróbálkoznak a Windisch-Gratz előtt való küldöttségjárással, de az osztrák fővezér föltétlen megadást követel. A két ház együttes ülése 1848 utolsó napján majdnem éjfélig tanácskozik. Most gyorsan, együtt, el az új magyar fővárosba. Nehéz feladat várt a vasútra. A menekülők ezrei mindenfelé. Kapkodás. Még hadianyag is maradt Pesten. „Én — írja Táncsics — családommal együtt a kényelemre való gúnyának különben sem voltam bővében soha; a imi meg szükséges téli meleg ruhafélénk volt, mikor házunkat másodízben feltörték, mindent elvittek. Éj közepén is levén, semmiképen sem tehetünk szert útravaló melegebb ruhaneműre, pedig miire a vasúthoz kikászolódtunk, borzasztó hideg állott be; öniként világos, hogy ily körülményeknél fogva ránk nézve a költözködés elfeledhetetlen maradt; mihez járult még egy nevezetes körülmény is, hogy feleségem terhes állapotának fele idején már túl volt. Üres derekú paraszt kocsin, döcögős úton Szolnoktól Debreczenig majd megvett^ az isten hidege: lábunk megfagyott, nekem orrom is, s ezt akkép gyógyítottam meg, hogy hideg savanyú káposztával borogattam.“ Az osztrák fővezér január 5-én délben bevonult Pestre; ezekben az órákban írja meg Görgey híres váci, feldunai Szózatát és ezekben az időkben hívják be a románok-szászok Erdélybe az orosz hadakat..

Táncsicsnak Debrecenbe az országgyűléssel és a kormánnyal való megérkezése után az első dolga, hogy nyomdát szerezzen a *Munkások Újságá*-nak, okoskodván úgy, hogy a betiltás csak Pestre szól, hogy a debreceni megjelenésnek nem lesz akadálya, ha már a legnagyobb akadályt le tudja győzni, azt tudniillik, hogy a cívis-város nagyon szűkében volt ekkor nyomdának és betűszedő, újságyomó embereiknek. Még a hivatalos lapnak is nehézségei voltak. Erdélyből vártak nyomdai munkásokat; a kormány — írja Csűrös Ferenc, a debreceni városi nyomda történetéről szóló munkájában —, segítségül a rengeteg sürgős nyomtatni való elvégzésére, a kolozsvári katolikus lyceum nyomdáját rendelte Debrecenbe. Az ő újságjára, így okoskodott Táncsics, szükség van, már csak azért is, mert nem minden lap tudott Debrecenbe menni, ő most minden készségével ott van a kormány és az országgyűlés mellett, — ki akadályozhatná meg abban, hogy a szent ügyért harcoljon tollal-betűvel, ámbátor kaució-letételre most sem volt pénze?! Csakhogy nem talál nyomdát, amellyel megállapodhatnék a hetenkint-félhetenkint rendszeresen megjelenő lapja számára. Ekkor csinálja a *Debreceni Vásárfia* című, „időhöz nem kötött“ röpiratot; sok számra tervezte, arra az időre, amíg valamelyik nyomdával mégis rendbe jöhet; az első szám tartalmát bőségesen ismerteti jóval későbbben írt önéletrajzi följegyzéseiben. Itt tér ki arra is, hogy mégis sikerült a pesti lapja megjelenésének folytatását biztosítani, „miután Kolozsvárról nyomdászok érkeztek Debrecenbe, a *Munkások Újságá*-t én is megindítani, de csak néhány szám jelenhetett meg belőle, mert itt is betiltották a kaució le nem tevése miatt. Szalády lapcímgyűjteményes statisztikája nem tud a pesti munkásújság debreceni folytatásáról. Pedig volt folytatás: maga a debreceni nagy hírű városi nyomda állította elő. Adatokat közöl erről Csűrös a debreceni tipográfia háromezredötvenéves történetéről írott nagy munkájában. „Január havában“, írja, „megindult a Táncsics Mihály lapja, a *Munkások Újságja*, melynek azonban csak három száma jelenhetett meg, mivel a városi tanács január 30-i gyűlése Csáthy Károly nyomdai felügyelő tanácsnok javallatára a nyomtatást megszüntette, mert a sajtótörvény-kívánta biztosítékot a szerkesztő le nem fizette s „nehogy a szerkesztő s kiadó ezen mulasztása miatt a város nyomdájá compromittáltassék, a -lap további nyomásától a nyomdát eltiltotta.“ (Radákovics—Vas Gereben lapjának nyomását február 22-én szüntette meg a város, ugyanebből az okból; de ez a lap azután még megjelent.) A megszüntetésben, mondja Csűrös, valószínűleg Madarász László rendőrminiszter keze játszott közre: „a Táncsics lapja nyomásának megszüntetéséről a tanács sürgős jelentést tett a honvédelmi bizottmány rendőri osztályának. Ebből lehet gyanítani, hogy ez a rövid úton való elbánás alighanem a rendőrminiszter egyenes felhívására történt.“

„Kolozsvárról ideiglenesen áttett nyomda“ készítette Pálffy Albert debreceni *Március Tizenötödiké*-jét (600—800 példányban), ennek a hasábjain tiltakozott Táncsics a hivatalos *Közlöny* ama megállapítása ellen, hogy az ő újságja „meghalálozott“; nem, a halál oka az volt, hogy „meggyilkoltatott“, hiszen „Blum Róbert-ről, vagy régebben Martinovicsról és több másról nem azt mondjuk, hogy meghaláloztak, hanem azt, hogy kivégeztettek, lenya-

kaztattak“, — az ő lapja „teljesen viruló egészségben élt, s nem is természetes halállal múlt ki, hanem megölték“, de „talán más színben föltámadhat“, „nincs az a hatalom, mely a Munkások Újságát meghalálozottá bírná tenni. Ez élni fog még soká, a meddig csak valamely lapnak szelleme élhet...“

Szomorú volt az élet Debrecenben. Január 9-én megtartja első ülését a képviselőház (a felsőház csak március 12-én). Az országgyűlési tudósításokban nem találkozunk Táncsics nevével, még a nagy adóügyi vitákban sem. Az alsóházi vitáiknak még mindig Kossuth, Nyáry Pál, a Madarászok, Szacs vay Imre, Bezeródj István, Irányi, Pálffy, Esztergom követe: a népgyűlési szónoklatairól híressé vált, öblőshangú Besze János, Kállay Ödön, Kazinczy Gábor, Palóczy László a hősei. Nehéz az élet Debrecenben, nagyon nehéz különösen a berendezkedés, lakás is alig van, nagyon magas a házbér. A holmik nagy része ott maradt Pesten. És családi örömet várnak.

Nevezetes nap megint március 15-ike. Megszületett Lajoska, kisleány és ezt a napot Táncsics legméltóbban úgy akarta ünnepelni, hogy ingyen osztogatásra szánt munkát írt: *Javaslat új alkotmányra*. Új alkotmány? Már megint kezdi a hazamentést, a népmegváltást, amikor minden a harctereken dől el, amikor a nagy győzelmek hírei mellett kétségbeejtő vész hírek is érkeznek egymásután? Vesztett csaták, csúfos futások, erdélyi falvak és városok a megszállók csizmái alatt, szegény falvaik népének szenvedése, a közelgő fenyegető rém, az orosz...

Február 4-én már találkozunk a magyar hadak az orosz hadakkal és noha, körülbelül éppen március közepén, Bem nagy-szerűen verekedő seregei nagyjában fölszabadítják Erdélyt, általánosságban nem mondható biztatónak a magyar hadvezetés helyzete. A vezető hadvezérek soraiban nincs egyetértés, Görgey és Dembinszky szemben állnak egymással, most Vetter a főhadvezér, akinek a tábora a márciusi évfordulón Törökszentmiklóson van és Kecskemét felé akar törni, hogy azután majd Pest felé vonuljon. Ezen a napon tör át a Görgey-sereg Tokajnál a Tiszán, hogy Eger felé menjen. Ellentét Vetter és Damjanich között. (A vezető katonák között való ellentét végigkíséri a szabadságharcot és súlyosodik ez az ellentét azzal, hogy a vezető katonák és a vezető politikusok között való ellentét is nagyon erősen jelentkezik.) Most Görgey veszi át a főparancsnokságot. Majd diadalok sora következik, a magyarság új tavaszának nagyszerű napjaiban; a tavasz, mondja e napok egyik költője, „virágot a földnek, füvet az avarnak, fényes győzelmeket hozott a magyaroknak“. Hatvan, Bicske, a sok áldozattal teljes isaszegi csata. Görgey főhadiszállása máris megint Vác, Windisch-Grätzet fölmentik a császári hadaik fővezérsége alól, április harmadik hetében Klapka csapatai Komáromban vanmaik, Pesten már egészen tarthatatlan az osztrák hadak helyzete. Győzelmes csaták ©ora márciusban-áprilisban a déli végeken is. És ezekben a napokban kaphatta meg az „összmonarchia“ minden ügyét a kezében tartó Schwarzenberg herceg Apponyi György grófnak, a magyar konzervatívok főemberének azt a nagy memorandumát, amely a

magyarországi helyzetet és a magyar ügyben való- tennivalókat ismerteti (bőséges kivonata megvan Tábori Kornél *Titkosrendőr- ség és Kamarilla* című munkájában). Az emlékirat rámutat arra, hogy a magyar forradalom, amelyet külföldről is támogatnak, „sajnos, olyan nagy erővel és kitartással fejlődik, amely minden várakozást felülmúl“.

De Debrecenben, a parlament székhelyén furcsa jelek vannak, sugdolóások, frakció-alakítások: csoportosulnak a vörös tolluk- ról *flamingóknak* nevezett forradalmárokkal szemben a békepárti- ák, a *galambok*. A béketapogatózók ellen Táncsics is hevesen kikel, incidense is támad Jókaival, aki előbb a hivatalos *Közlöny- ben* ír két cikket az osztrák politika ellen, de hangsúlyozottan a dinasztia érdekében, majd az *Esti Lapok*-ban, amelynek szerkesz- tője, képviseli a „békepártiak“ politikáját. Eddig nem voltak közelebbi ismeretségben egymással, ezek a debreceni lázas napok állítják szembe Táncsicsot Jókaival; lesz még majd sok találko- zásuk és vonatkozásuk a következő években.

A galambok munkáját egyébként a március 4-i úgynevezett birodalmi alkotmány teljesen lehetetlenné teszi; az ifjú Ferenc Józsefnek ez az olmtüzi oktroy-a egyszerűen Ausztriába kebele- zetné be Magyarországot, amelyből részeket szakítana le. Követ- keznie kellett a függetlenségi nyilatkozatnak: öt hót múlva, április 14-én a debreceni magytemplomban az országgyűlés ünne- pélyes deklarációval függetlennek nyilvánítja Magyarországot és detronizálja a Habsburgokat.

Megkezdődik a szabadságharc utolsó fejezete: harc a függet- lenségért, harc a létért. Győzelmek a harctereken. Kemény ostrom után május 21-én Görgey hadai beveszik Budát és május utolsó napján a debreceni parlament kimondja, hogy az üléseit Budapesten folytatja, éppen öt hónappal a szomorú, lázas mene- külés után.

Március 15-e évfordulóján nem csukták megint börtönbe a nép- írót, amint, Jókai szerint, egy tréfás honatya indítványozta. Talán nem is Jókai volt ez a „tréfás honatya“. Vadnay Károly úgy tudja, hogy Irinyi Józseftől, a Tizenkét Pont szerkesztőjétől való ez a csípős megjegyzés: „Talán úgy ünnepelhetnénk, hogy most meg mi csukassuk be Táncsics Mihályt, kit tavaly mi szaba- dítottunk ki.“ A népiró szerkeszti a *Forradalom* íveit és a politikai életben úgy vesz részt, hogy él-eljár az Egyenlőségi Társulat helyére lépett Demokrata Körbe. Azt mondja, hogy „e kor képezte nemsokára az április 14-i esemény alapját, melyben az országnak függetlensége mondatott ki“. Élesen szemben állott az úgynevezett békepártiakkal, akiknek a sorában ott volt Nyáry Pál is, aki egy esztendővel előbb a budai börtönéből kiszabadította és, aki kezessé- get vállalt érte, de ott volt Kazinczy Gábor is, akivel egy esztendőn át olyan kemény csatái voltak... Bizonyosan szorgalmas hall- gatója volt a parlament tanácskozásainak, ott volt a nagytemp- lomban a függetlenség kikiáltásakor, később a hosszú manifesz- tum fölolvassásakor és azon a napon is, május 2-án, amikor Szemere Bertalan, a minisztertanács elnöke elmondja híres, rövid programját. A kormány elnöke az ő, Táncsics régi-régi igéit hangoztatja most:

— ...Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először: a ministerium magát forradalmi kormánynak vallja be. Épen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkívántatik, semmitől, saját felelőssége alatt. Amint a béke helyreáll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyúlni polgári bűn volna. Másodsor: a ministerium magát republikái irányúnak vallja. Minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethetne; de ellene lesz minden republikának is, mely a községi rendszer, családi élet, s munkabiztosságon túl, a tulajdon jogon s ennek rovására alkottatnék. Oly republikát akar — ha Isten megsegít —, mely inkább boldogítson, mint fényljk. Harmadsor; a ministerium magát demokratiai irányúnak vallja. Demokratiai értelemben kíván és fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelségnek elvét minden, de minden következményeiben elfogadja. A népszabadság rovására, mely minden hatalomnak örök kútfeje, senkinek nem ad kezébe túl-hatalmat, amennyiben azt meggátolhatja ...

Ki-kitörő helyeslés, éljenzés, tapsolás kísérte akkor ezeket a szarvaikat.

A kormányral és az országgyűléssel együtt családostul visszaköltözik a fővárosba. Még hat ív megjelenik itt a *Forradalomból*, két ívnek a kézírata készen is van már, hallja a harcterekről érkező híreiket, annak a hírét is, hogy az orosz sereg veszedelmesen közeledik, július 8-án megint el kell hagynia a fővárost; szinte az utolsó percig dolgozott a forradalmi íveken. De oktalan-ság lett volna bevárnia az orosz sereget.

Az országgyűléssel Szegedre megy, majd Aradra. De az országgyűlésnek már nincs munkája... Azután: Bem szerencsétlen, utolsó csatavesztése. Az izgalmas, utolsó minisztertanács, Kossuthal, Görgeyvel. A haza vezérei az utolsó órákban is szemben állnak egymással. Már itt a katasztrófa, Világos. Paskievics jelentheti, hogy Magyarország a cár lábainál fekszik...

Táncsics tanúja a fegyverletétel szomorú aktusainak. „Egész nap nem ettem semmit, csak este a már fegyvertelen táborból juttattak annyi húst, hogy belőle gulyáshúst főzhetnénk a mezőn. E naptól kezdve más sokakkal együtt bujdosó valék...”

E nap *augusztus 13-a* volt, 1849-ben. *Új fejezet* kezdődik az életében, a bujdosás, a rejtezkedés fejezete... Nem menekülhet külföldre. Az útja nem vezetett Orsován át, sem más úton Törökország felé. Azok közé tartozott, akik, Beksics szavaival, itthon maradtak, „dacolva ezer veszéllyel s megnépesítve az erdők vadonát, a nádasok és lápok hozzáférhetetlen süppedőit“.

Már augusztus 18-án, nem is egy héttel a világosi tragédia után, a felség születésnapján német díszelőadás a Nemzeti Színházban, Gotterhalte! Fél év sem telik el: Haynau, Jellachich, Paskievics, Windisch-Grätz díszpolgárai Pestnek!

Az ellenforradalmi rémuralom már kegyetlen gyorsasággal dolgozik. Július második hetében vonulnak be Pestre és Budára az osztrák és orosz csapatok (Cseodajev oroszai már július elején bevonulnák néhány napra Debrecenbe, amely hónapokig a forradalmi Magyarország fővárosa volt) és néhány nap múltán már ott vannak a pest-budai falakon Haynau plakátjai: hitszegők,

hitványak, halál vár erre, halál vár arra, — „Brescia hitszegő lakosai... szolgáljanak nektek például, hogy ismerék-e a lázadókkal szemben elnézést...“ A következő hetekben politikai foglyok ezrével, kivégzések százával. Vagy 50.000 magyart besoroznak a császári hadseregbe. És a svarcgelb-magyarok most arathatnak. „Micsoda nevek!“ — írja Tömpefői. — „A magyar történelemben dísz és érdemet szerzett családok százai most ott állnak a kozákok mellett és mondják: erre vágts, ott találsz meg az ellenséget — a magyart! S jönnek a kinevezések is — nem kevésbé jó magyar nevek, akik állást és munkát vállalnak olyan uralom alatt, amely megsemmisítésnél enyhébb büntetést nem is ismer.“ A kormány hivatalos és félhivatalos lapjai szinte túl akarják licitálni egymást az uszításban, a haza üdvössége nevében. A nemzet eladdig bálványozott vezérei lázadókként, demagógokként, önzökként, sikkasztókként szerepelnek a kormánylapok hasábjain. Wildner úja a Buda és Pest városok abszolutizmus alatt volt közigazgatása történetéről szóló tanulmányában, hogy „általában minden lehető és lehetetlen alkalmat megragadnak az intéző hatóságok, hogy a forradalmait és szabadságharcot utólag is diszkreditálják és megbélyegezzék. Változatos nomenklatúrájuk közt leggyakoribbak ezek a kitételek: „gonosz gaztett; hitszegő árulás; szájhős-prókátorok szédelgése; a nép bizalmával vétkesen visszaélő ármányos bujtogatás; a pajtáság, jellemgyöngesség, félelem, önérdék alávaló szövetkezése; gyalázatos üzemek stb.“, „Kossuthot és vezértársait közönséges gyilkosoknak kellene bélyegezni“. Minél nagyobbra nőtt valaki a sorsdöntő napokban a nemzet és a nép előtt, annál gyalázatosabb rágalmat szórtok reá. A célpont leginkább: Kossuth, Petőfi, Táncsics. A *Magyar Hírlap* című lap (egy időben ugyanazokban a nyomdáknak állították elő, amelyekben Táncsics újságját, Kozmánál, majd Lukácsnál!) nem ártallja leírni, hogy a *Wiener Zeitung* „határozottan biztos kútfő után“ közli, hogy „Kossuth Lajos kétmillió forintot tett le az angol bankba“ és hogy talán illenék e roppant nagy vagyonnak a nemzetet illető részét visszajuttatni eredeti birtokosához ... A *Pesti Napló* megkérdezi, hogy „mi legyen egy országból, ahol egy Petőfi és Táncsics a vezető, vagy egy Kossuth?“ — és mingyárt hozzászól, hogy „nem is érdemes e komisz embereikről többet szólni“; de mennyire szól még azután is! „Nem is hinné az ember, pedig úgy van, hogy e magyar haza szerencsétlenségének egyik főoka a lutheranizmus is..., a lutheranizmus mindig óhajtotta a revolúciót, csak hogy a katolikus papság javaiban részesüljön...“ És így tovább, át azon, hogy minden pusztulás és szenvedés „a Kossuth, Nyáry, Petőfi, Táncsics, Madarász, Bezerédy, Pálffy, Ujházy és mások munkája“ és át azon, hogy „a magyar nemzet meg van alázva és átkozza Kossuthot és a, demokráciát ia szabad sajtóval együtt“, egészen addig, hogy „átok a márciusi forradalom embereire, az Isten még a sírban is verje meg őket!“

Átok, átok, — milyen nagy bűnül rótták föl Táncsicsnak azt, hogy a kétségbeesés napjaiban ő is átkozódott.

A szörnyű napon, augusztus 13-án, Világosnál, miután a katonák adta gulyáshúsból — ott, a szabad mezőn — ebédet főzött, megkezdődik a bujdosása, Egy honvédtiszt, akinek a nevét

Bem tudta, könnyeláradt szemmel osztrák pénzt ad neki, a Kossuth-bankóknak már semmi értékük. Gyalog el, a nagy tömeggel, amely ugyancsak tanuja a fegyverletétel szomorú aktusának, Kisjenő felé, — „az országút 'mellékein végig a lerakott fegyverek gúlákba voltak rakva“. Egyelőre nincs veszedelem: nagy tömeg mindenfelé és az ellenségnek az első órákban egyéb dolga is van, mint a civilek üldözése. Meghál Pankotán, de Kisjenőn már nincs számára ebéd. Marja az éhség. A szakállát leborotváltatta, „munkások, mesterlegények s mások is“ mégis ráismernek: pár cső sült kukoricát adnak neki.

Találkoznia kell a feleségével és a kis Lajoskával, aki éppen most öthönapos. Ott hagyta őket az aradi úton. Az egyik szomszéd faluban (mezítláb tapossa most az utakat, a csizmáját a vállára vértve) a hangjáról ráismernek menekülő, eivilruhas honvédtisztek; megvendégelik. Nagynehezen átvergődik a körülzáró orosz seregen, — ki is gondolná a vászonkabátos, mezítlábas parasztról, hogy veszedelmes ember, képviselő', lapszerkesztő, a magyar életben tényező volt? Az asszonnyal kell találkozni, mindenáron! Megleli az asszonyt, találkozót beszélnek meg a gyulai úton, külön-külön mennek, Gyulaváriba érnek, ott nincs maradása, mert mindenki fél az üldözőktől; az asszony ott marad, Táncsics tovább megy, faluról falura, munkát keres. A sorsa Kötegyánba vezeti, ahol Osváfh Imre tiszteletes régi híve: nemcsak elő fizetője, hanem dolgozótársa is volt a munkáslapnak. Nagy tanakodás. A pap azt mondja: vállalja el a rektoriságot; de ebbe Táncsics nem mehet bele: ő katolikus, a református zsoldárékléshez nem ért. A szerencse, egyelőre, kedvez: *paraszt*nak kell beállani valahová, elbujdosni a sűrű munkásemberek soraiban, verejtékesen dolgozni, amíg a vész fellegei elvonulnak. Hiszen mindig szerette a földművelő, kertészkedő munkát; már régen csak az írás volt a kenyeré', amikor még mindig a földhöz menekült vissza, akár milyen kis területen is. A papoknak nyolcvanhaldas birtokuk volt a szomszédos Erdőgyarak pusztán. Bérleti részes szerződést kötnek négy esztendőre, az álneve: Kovács Mihály. Megérkezik az asszony is, a csecsemővel.

Berendezkedés. Gyalogosan be Nagyszalontára, többször is, edényt szerezni, szerszámokat vásárolni, készülni az új életre. Hatalmas tervei vannak, mintagazdaságot akar teremteni, mindent maga csinál. Találkozik Szacsavayval; a 49-es parlamentnek ez a kiváló férfia nem sokat okoskodott, azt mondta: ő hazamegy, nem bujdosik, néhány évet ül majd; „én másképp gondolkodtam, hogy halál lesz a díja“. Szomorú megérzés: Táncsicsnak lett igaza.

Táncsicsnak sem volt maradhatása Erdőgyarokon, a sok terv, a sok munka, minden hiábavaló volt. Sok jel mutatta, hogy nem biztonságos számára ez a falusi-pusztai élet, az üldözők minden percben rajtaüthetnek. Hosszú szakérút a kis családdal: új életet kell kezdeni a gyaraki kísérletezés után. Körösladány, Mezőtúr, Gyoma, Szolnok, — szörnyűséges órák: már ezt a szintizta magyar vidéket is megfertőzte az üldözés, az árulkodás szelleme. Minden percben attól kell tartania, hogy följelentik, katonák kezére kerül, börtönbe hurcolják és onnan már csak egy lépés a bitóig... És vele az asszony és a csecsemő; pénzük nincs: szekeret, éjjeli szállást, ennielót a kis holmijuk eladásából szereznek. Útlevel kellett akkor az utazáshoz is, nem vándorolhatnak tovább így;

nagynehezen útlevelet és pénzt szerez az asszonynak, a ruhadarabok eladásából. Elválnak. Ki tudja, láthatják-e még egymást?

Táncsicsné Pestre megy, ott legalább szállása lesz neki és a kicsinynek. Táncsics tovább bújdosik. Régi hívénél van pár napig Szolnokon, majd Tápióbicskén másik hívénél kísérletezik, de ez nem meri befogadni: mindenki ismeri Táncsicsot és a földesurak a forradalom férüai között őt gyűlölik legjobban, egy percig sem lehet biztonságos az élete. Tovább, tovább! Nincs hely sehol a számára, neki is — Pestre kell mennie.

Szeptember 27-én érkezik meg: lesz, ami lesz, ott marad! Talán éppen két hete lehet, hogy Haynau parancsot adott arra is, hogy a szabadságharc palitilkájában, közigazgatásában és hadműveleteiben résztvettek, tehát a parlamenti tagok is, három hónap alatt kötelesek jelentkezni a törvényszékek valamelyikén. Táncsicsnak is jelentkeznie kellett volna: ím, itt vagyok. Most már minden mindegy. Nem jelentkezik, keressék. Vége a hathetes bujdosásnak (Erdőgyaraké ebből négy hét), kezdődik a rejtezkedés. „Elrejtőzködni és megélni Pesten oly rémületes körülmények közepette, milyenek a szabadsági harcz végével bekövetkeztek; s megélni oly családnak, melynek vagyona nincs és amelyet én feleségemmel és csecsemő gyermekünkkel képeztem, nagy feladat volt, milyet kevés ember teljesített.“

Rettentő bizonytalanság, a nyomorúságok tömege, szörnyű idők! Mihez fogjon? Két kis háza van, a felesége nevén; ha az egyiket elveszik is, lakásuk mégis lesz. Az asszony varr majd; ő majd ír ezt-azt, találnak csak embert, alkivel kinyomattatják, árusíttatják. Az ingatlanuknak bérlője volt, ennek egy kámrácskájában húzták meg magukat; komiszul bánik velük ez a bérlő meg a családja, állandóan attól kell tartaniok, hogy aljas haszonlesésből följelentik az üldözött családapát.

És tele van rémhíreikkel Pest külvárosa, most ennek, majd annak a kivégzése hírért hozzák. Egy-két barátja tud csak arról, hogy Pesten van és pláne a saját házában rejtezkedik. A drága-jó Kállayné is meglátogatja és régi barátja, Magyar Mihály könyv-árús is. Igazán a csudák csudája, hogy az alatt az idő alatt, amíg így rejtezkedett, „csupán egy függönyből álló védbástya mögött“, nem terjedt el Pesten tartózkodásának a hír De ellenséges az egész környezete, a népszámlálás íveit is ki kell töltenie, lakást kell változtatni. Előbb egy nyomdai munkásnál bujkál, majd, amikor ez a munkás is megijed az eljöheto szörnyű-szörnyű következményektől, másik idegen lakásba megy, amelyet régi barátja, Varga Ágoston orvosnövendék bérel a számára. Egész nap egy helyben és mozdulatlanul kell maradnia, gyertyát sem. gyújthat, hogy a legkisebb neszt se okozza; a lakásnak teljesen lakatlanak kell látszania; a felesége, mint takarítónő jár ebbe a lakásba és hordja minden reggel az enivalót; „nemcsak kínos volt tehát helyzetem“, írja évtizedek multán, „de néha borzatknas is, hanem vigasztaló is azon tudatban, hogy olyan feleségem van, milyennel az istennek kevés férjei áldattak meg ...“

És éppen e szörnyű napok egyikén, 1850 február 3-án írja a *Figyelmező* című lap, hogy Kossuth, Táncsics: valamennyi csak herostratesi hős, „náluk nem volt honszerelem, csak önsze-

relém“. (Ez sem használt a *Figyelmező-nek*: hamarosan betiltották.)

Rettenetes évek! Hóhéruralom, spicliuralom, — költői túlzás-e vájjon Tompa kétségbeesést sikoltó sora, hogy testvért testvér, apát fiú elad? Steier Lajos Beniczkyról szóló nagy könyvének függelékében (az Almásy-féle összeesküvésről) ezekkel a szavakkal vezeti be a kémuralom történetének ismertetését: „...a rendőr-, katona- és kémrendszer, ... hogy lét jogosultsági színezetet kapjon, mindenütt forradalmak után szaglászott..., kémjeivel, spiclijeivel behatolt még a csendes családi körökbe is és erkölestelenségével mindenütt csak az erkölcsi romlás és társadalmi züllés mikrobáit terjesztette... És mivel a kémek és besúgók, -serege napról napra nőtt, — természetesen növekedett a gyanúsaik és kompromittáltak száma is, mert az a besúgó, akinek nem volt jelentenivalója, az a rendőrség szemébein sem lehetett ügyes, ezért el volt bocsátandó.“

Ausztria emberei nemcsak spiclikkel, hanem aszán provokatőrökkel is dolgoztak. Wildner imént idézett tanulmánya szerint 600—800.000-re számítják az országban azokat az eseteket, amelyekben a hatóságok beleavatkoztak, a rendőri és zsandári szervezet kiépítése után, a legkülönbébb magán- és családi ügyekbe: ki milyen öltözetben jár, milyen a bajusz-, a szakál- és a hajviselete, van-e a lakásában kép egyik-másik forradalmi vezérről; hogy a levölek ellenőrzésének is nagy szerepe volt az üldözésekben, arról talán nem is kell különösebben írni. A Habsburgok, írja Beksics Gusztáv, „a magyar állameszmét erőszakkal bele akarták kényszeríteni a birodalmi eszméibe“ és „eszköze gyanánt nem létezett más, mint az erőszak és az abszolútizmus“, „a zsandárság a titkos feladó és aljas bevádoló szerepére alacsonyult le, nemcsak a társadalom, hanem egyszermind az elnyomás közegei ellen is“.

Természetes, hogy a bujdosó-rejtezkedő Táncsicsot is a kémek hada környékezi. Ugyancsak Beksics írja, hogy a pesti rendőrség titkos könyvében mingyárt 1850-ről több száz denunciáns neve van. A kegyetlen és rafinárt hatalom leleskedik rá és lelketlen és raffinált „barátok“ zsarolják. Sokat ír erről az *Életpályám* harmadik kötetében. A véleménye szerint ezerszer inkább aulikus, mint forradalmár Batthyány Lajos grófot is kivégezték. Nem vár-e őreá a biztos halál, őreá, akiről hónapokon át olyan hírek keringtek országszerte, hogy még a forradalmárok ellen is forradalmat akart szítani, őreá, akit a legradikálisabb embernek ismertek Magyarországszerte, őreá, akit kommunistának kiáltottak ki? Pedig félte a halált, mert imádta a családját és imádta az életet, amely eddig is annyi derék küzdelmet hozott a számára. Félte a halált, rettegett az akasztófától, de pihenni azért nem. pihent.

Az „angyaljóságú feleség“ rejtegette, ápolta, ajnározta, — soha sem pihent, munkát és ami fő: megírnivalót mindig talált. A fáradhatatlan, a külföldön sokat tanult és tapasztalt agitátor az ezer veszedelmek napjaiban sem marad veszteg; mutatkoznia nem lehet, de a padláson, a pincében, a rejtekhelyen, görnyedten, koplalva dolgoznia lehetett. Kellett dolgoznia. Amikor 1879 tavaszán a fővárosba költözik és a tiszteletére ünnepséget rendeznek,

megírja róla a szocialisták lapja, hogy a forradalom utáni időszakot az akkor még saját házában egyik szobájában ázott földalatti veremben élte át... Két évvel az után, hogy, mint parlamenti tagot, a haditörvénytörvényesen való jelentkezésre hívja föl Haynau főhadparancsnok rendelete, 1851 szeptember 26-án a Nájgebajde mögött a harminchat jelképesen fölakasztottak között, sok gróf, sok politikus, sok tábornok között ott az ő neve is. Tisztos névsorban; Kossuth neve az utolsó. Kossuth neve nézze végig a többi név akasztását, Táncsicsét is.

Amikor a műveit sajtó alá rendezték, kikötötték, hogy az önéletrajza bőséges legyen, de ne több négy kötetnél. Külön nagy regény lehetne, az, amelyet tízesztendő bujkálásáról, nyolcesztendő rejtelkedéséről kellene írnia! És nemcsak a hely szűk volta zavarja, hanem bizonyosfajta szolidaritás is, amelyet éreznie kell a jövő korok forradalmárai irányában: nem, nem szabad *mindent* leírnia arról, hogyan bujkál az üldözök elől a halálra-keresett forradalmár; még most, 1876-ban, amikor az *Életpályám* harmadik kötetét másolja, sem tarthatja okos dolognak a mindenről való írást, „mert jöhetnek oly események (ha nálunk nem, másutt), hogy a rendőri vizslák elől jövőre ekképen senki sem bírna menekülni; tehát maradjon ez titok és sejtelen...”

De éppen elég annyi, amennyit ő maga elmond és amennyit azóta kiderült. A főhőse ennek a rejtelkedős időnek az angyal-jóságú feleség: az üldözött politikus passzív helyzetben volt mindvégig, tenni, tiltakozni, félrevezetni, veszekedni (nemcsak szomszédokkal, pletykázó népséggel, haszonleső figurákkal, hanem a hatóságokkal is) az asszonnak kellett. Minden tisztelet ezé a nagyszerű hitvesé, aki még annak az ódiúmat is magára vette, hogy ismét szül majd, amikor a férjének neve rajta volt a török földre menekült forradalmárok listáján! De ha nincs is emigrációban a férj: itthon nincs, bujdosik valahol, vagy talán már nincs is az élők sorában! Ki a születendő gyermek apja?

És mennyi raffinéria az elbújtatásban! És mennyi terhet vállalt magára az asszony! Ezek sorában talán a legkisebb volt az, hogy a kis család egész egzisztenciájáról neki kellett gondoskodnia: a varrástudománya most nagyon segített, már nemcsak ő maga varrt, hanem oktatott is varrásra, lányokat fogadott, azokkal együtt dolgozott. És Táncsics ott volt a házban, de nem volt szabad tudni erről senkinek! Lajoska már gügyög, de nem tudhatja, hogy az a férfi a lakásban, akihez néha beviszik, az apja, — bácsinak hívja! Kutyát tartanak, okos kis jószágot, Vigyázz a neve, mingyárt ugat, ha idegen jön, idegen pedig sokszor érkezik, a hatósági emberek egymásnak adják a kilincset; amikor a házbeliek ilyenkor csittítják a dühösen ugató kutyát, a kutya nevének említése szól a rejtőzködőnek is: még fokozottabb figyelmet, idegen jár a házban!

És dolgozni kell, írni kell! Már előbb, a rozszant kamrában megír három munkát, köztük a *Mi a tulajdon?* címűt; a másik kettőt, aktuális politikai természetűeket, Emichhel szeretné kiadni; a kiadó nem vállalja, még azt sem, hogy külföldön nyomtatja ki. Máshol van a szállása, amikor három tucat katona és zsandár kutatja át a házat; persze, nem találják. Ezután költözik haza. Ezután következik a saját házában való bujkálás.

A legendáik egész sora terjedt el ezekről az évekről. Móra Ferenc történetei közt olvassuk:

Mikor 1857-ben kihirdették az általános amnesztiát és ő is jelentkezett a rendőrfőnöknél, az azt mondta neki:

— Csak arra vagyok kíváncsi, hol lappangott ön annyi ideig, amikor mindent tűvé tettünk érte?

— Itt voltam Pesten.

— Az lehetetlen.

— A saját házámban.

— De hiszen ott, is nagyon sokat kerestük.

— Hallottam én azt mindig a föld alatt. Nyolc esztendeig egy veremben laktam az udvaron, csak éjszaka jártam ki levegőzni.

A legendák főhőse ez az asszony. Könnyeikig megindító hangon ír róla Táncsics is évtizedek múltán. „Szükségképpen arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy sehol nem leszek annyira biztonságban, mint saját otthonunkban, az ő szellemörkődése alatt.“ Amíg az asszony elkészíti a rejtekhelyet, („remekmű volt az, oly remek, melyet emberész még nem alkotott soha“, „nem pompás nagyszerűségében, hanem éppen ellenkezőleg csodálatra méltó egyszerűségében“), addig egy ismerős család szénapadlása a tanyája. Megszabadulnak a saját házuk gyanús és komisz bérlőjétől. Lakókat még kell tartaniok, de mégis urak lehetnek a saját házukban. És elkészül a rejtekhely. Egy magasabb polc az asztal, egy alacsonyabb a szék, hátul a szalmazsák, „a hely alacsony volt, föl nem állhattam, csak ülnöm tehetett benne, de azért kényelmesnek mondhatám, mert jobb kezemmel foghatám a tolat; könyvnek, tintatartónak, gyertyának volt helye: mi kellett volna egyéb?“

De közben állandó a rettegés. A két kis házat lefoglalják, a szegény, annyira elfoglalt asszonynak a hatóságok hivatalait, az ügyvédek irodáit kell járnia, mindent neki kell intéznie és már két gyerek is van a gondjai alatt, meg sok varrólány, akiket tanítania kell, akik előtt pontosság dolgában mintaképeknek kell lennie. És vigyázni, nagyon vigyázni az üldözött emberre, mindenben segíteni neki, — most írja az új, nagy munkákat! Senkinek sem szabad tudnia, hogy a férj a házában van, a lakónak sem, a varrólányoknak seon! Néha bemerészkedik a szobába a rejtezkedő ember, szivarfüst, idegen jön, „titkos kém vagy akárki“, gyorsan el kell tűnni, — „feleségem a pipát vagy szivart a szájába fogta és nyögve panaszkodott, hogy neki mily iszonyú fogfájása- van s azt javasolták neki, hogy ettől kiáll“.

Hat-hét munkát ír ebben a rejtezkedésben, megkezdí az életrajzai írását is és, pihenőül, nyelvészeti tanulmányokat folytat, folytatni akarja azt a munkáját, amely később majd annyi gondot ad neki és annyi kellemetlenséggel jár majd, amellyel bizonyítani akarja, hogy a legrégebb nyelv a magyar. Próbálja elhelyezni egyik-másik írását. Semmi sem sikerül.

De azért vannak jó emberek is. Egy budai szatócs-asszony keresi föl őket nemcsak vigasztaló szavakkal, hanem pénzbeli segítséggel is és megint jelentkezik a derék nagyszony, Kállayné, aki mindig készen van a segítő gesztusokkal, amikor a Táncsics-család a nyomorúság örvényében fuldokol.

Végeg elkövetkezik az 1857-es amnesztia. Sok tanakodás: vonatkozik-e vájjon reá is? Végeg kis megnyugvás-féle: nem vonatkozik ugyan reá, de az uralkodó különös kegyelmessége szabaddá teszi őt is. De most új megpróbáltatások sora következik, „az előbbi állapotot oly zaklatás váltotta fél, melyet kevés halandó állott ki“: a rendőrség emberei kegyetlen büntetést akartak rámérni, hogy Világos óta itt volt, szinte a szemük előtt és nem tudtak rájönni a rejtekhelyére. Formálisan rendőri felügyelet alá helyezték, állandóan citálgatták, a nagyhatalmasságú Prottmann maga próbálta kiszedni belőle a titkokat, nem sikerült. Az adóval is zaklatják, annak az ingatlannak az adójáért, amelynek teljes jövedelmét a hatóság foglalta le.

Ekkor Jókai áll melléje kis pénzbeli segítséggel. Jókai, aki 1849 Debrecenében olyan vitriolos tollal támadta mindig és aki majd később is segíti koronkint nagy nyomorúságában a családot. Meg akarja csinálni a Művésznöveldét, föl is kéri tanároknak Greguss Ágostont és Gyulai Pált; nem kap engedélyt; szerkeszti Magyar Mihály neve alatt ennek hetilapját, a *Kalauz-t*; csak ígéretet kap, fizetést egy garast sem (ennek a *Kalauz-nak*. a folytatása lett Szini Károly *Népújsága* című lapja).

Kosztosdiákok tartásával próbálkoznának most, de Táncsics előélete, Üldözöttsége most is akadály.

A falusiak számára újságot akar szerkeszteni, nem kap engedélyt.

Megint más újságba próbál írni, a megpróbáltatások sora itt is.

Visszatér oda, ahol kezdte az írói munkálkodást: megint tanönyveket ír, krónikákat, de ezeket már nem a maga nevéen, hanem Andorlaki Máté álnéven, a kiadóval való megállapodásban felehaszonra de megjelenésük után a könyveket azonnal lefoglalják; hiábavaló munka megint. (Andorlaki Máté a neve Petőfi *Hóhér kötele* című regénye hősének.)

Azután egy esztendeig tartó betegség tör rá, sokat szenved, már már a jobbkarját is le kell vágni; a karja hűdöttsége a nyolcesztendő rejtelkedés következménye. Közel jár már a hatvanadik évéhez!

Végeg azután kis könnyebbség: jó húsz esztendő multán mégis kap a Sissányi-hagyatékából 1300 forintot, óriási értékű pénz abban az időben! A drágaemlékű leány, Beniczky Lajos menyasszonya, akivel annyi tervet szőtt a Felvidék szlovákjainak megmagyarosítására és aki a végrendeletében gondoskodott a nemes, ideális barátról, a legnagyobb szükség napjaiban segít az üldözött családon. Kifizethették a fölszaporodott adósságot; 700 pengő forintot elszedett tőlük Stancsics János, az öcs, a győri gombkötőmester, aki ezzel a pénzzel akart új életet kezdeni; el is költötte, hosszú évek multán adott csak 100 forintot vissza, a többi örökre elveszett...

A nyomorúságnak ezekben a keserves esztendeiben régebbi írásait adta át ifjakknak lemásolásra, úgy okoskodván, hogy azok maguknak és barátaiknak is másolnak egy-egy példányt; és jól okoskodott, lassan-lassan terjedtek a régi Táncsics-gondolatok.

Az egyetemi ifjak közül keresi föl ez is, az is, már-már olyan híre van, hogy a diákoknak ő a vezérük; régebbi iratait másolgatják, terjesztgetik, mint az abszolutizmus legelső éveiben Sárosi Arany trombitájának „lehelet“-eit; újabb, nagy bűnpöre nyomozásában majd ez lesz a főterület. Ösztönösen érzi azt, amit egyszerű szavakkal, nagyon találóan mondott a 40-es évek nagy hírlapirodalmi vitájában, Kossuth *Pesti Hírlap-ja*, és Széchenyi *Kelet népe* vitájában Eötvös József báró, amikor arra mutatott rá, hogy a nemes értelemben vett írásnak, zsurnalisztikának az a rendeltetése, hogy mindig oktasson és akkor felel meg ideálisan a hivatásainak, ha „az egyesek birtokában heverő kincset, aprópénzre felváltva, ezerek közt kiosztja“. Nem teheti legális hírlapban, teszi és teteti másoltatással, amint tette és tetette Kossuth, amikor országgyűlési, majd törvényhatósági tudósításait így terjesztette. Csak hogy a vád nem kincznek mondotta az aprópénzt. Kossuth esetében sem, Táncsics esetében pláne nem.

De Táncsics egyébként sem nyughatik. Mít, régi írások! A világ változik, fejlődik, a zsarnokság új alakot ölt, új könyvvel kell ellene hadakozni. Ekkor írja a vakmerő forradalmi kátét, és, így mondja, „természetesen nem azért, hogy íróasztalom fiókjában rejtsem, hanem hogy hasson az oda, ahová céloztam“. Pál Imre kovácsmunkás, „ki csak heti keresetéből él“, segít neki abban, hogy a nagy nyomorúságán úgy enyhítsen („mikor nem volt lelkünknek hová lenni...“), hogy az angyaljóságú feleség ügyességéből megmaradt népiratkákat megbízható embereknek eladja... Mert rá kell mutatni arra, hogy nagyon tökéletlen volt az abszolutizmus rendőri munkája, nagyon rosszul dolgoztak a confidensek és az egyenruhás rendőrök. Nemcsak a halálra keresett ember volt éveken át szinte a szemük előtt, hanem a veszedelmes könyveinek nagy tömegét is meg tudta menteni a család az elkobzástól és a máglyára-hurcolástól. Ennek a mesterkedésnek a főhőse megint az asszony, aminthogy megint neki köszönhette Táncsics, hogy a rejtezkedése idején írt munkáinak a kézírata sem kerülhetett a házkutatók és a vádló kezébe.

Mert most ismét nagyon izgalmas fejezete következik az apostol és családja életének.

8. SZOCIALIZMUS A REJTEZ- KEDÉSBEN — FŐBENJÁRÓ VÁD ALATT — ÚJRA A BÖRTÖNBEN

z emlékirataiban nem tér ki rá valami különösebben, de összegyűjtött munkáiban több helyütt is jelzi, így írja a Központi Táncsics-Bizottság is, több helyütt is, hogy rejtezkedése idején a többi között három munkát is írt. Több mint harminc évvel ezelőtt, a *Szocializmus* IV. évfolyamában, *A magyar szocialista előidőkből*, Két magyar „szocialista” munka című tanulmányában, ismertette a szerző a „szocialista” Táncsics gondolatait. A három munka: *Mi a tulajdoni*, *Mi a szocializmust*, *Kik a republikánusok és mit akarnak?* Néznünk kell ezt a három írást, de már itt is előre meg kell állapítanunk, hogy jelentőségét, a magyar munkásmozgalomban elfoglalt helyét az ebben az időben vallott nézetei és elvei nem befolyásíthatják. Nem csak ezek miatt van kiváló helye a magyar proletármozgalmak történetében.

A szociális mozgalmakkal, a társadalom minél helyesebben való berendezkedésével, a munka és a vagyon minél kielégítőbb elosztásával, magával a tulajdonnal magyar nyelven először bővebben, programmatikus földolgozásban, Táncsics foglalkozott. Tagadhatatlan, hogy őreá várt ez a munka, a parasztból és munkásból lett szerkesztőre és politikusra, akit tépett-kínzott az élet, aki az ország agyonsanyargatott népének baját nagyon jól ismerte — Berzeviczy Gergely után négy évtizeddel a legelső falukutatók közül való, gyalog-vándorlással! —, aki külföldi vándorútján már láthatott munkásmozgalmat és tanulhatott társadalombölcseletet. 1846-ban, Párizsban jártában az első dolga, hogy fölkeresse Cabet-t. Cabet mellett még Ledru-Kollinnel akart beszólni, mert olvasott sokat erről az ügyvéd-politikusról is, aki már két esztendeje parlamenti tag, radikális elveivel híres (1848-ban, a köztársasági kormányban belügyminiszter lett). Ledru-Rollint nem találta Párizsban. Cabet-val beszélhetett. Szívesen fogadhatta a francia utópista a messzi keletről érkezett szakállas, félszegfellépésű magyart: jakobinusnak hirdette magát mindig, ő is járt — neki is kellett járnia — külföldön, üldözték őt is elegen és elégszer, már kétévi börtönbüntetés volt mögötte, merthogy Guizot kormányát korruptnak hirdette és keményen hadakozott ellene. Nemcsak könyvet írt, hanem néplapszerkesztő is volt, a *Populaire* című hetilap népszerű dirigálója. Hízelegetett neki, hogy olyan messzi földről járultak eléje és készséges is lehetett, hiszen ő is mennyit tanult Thomas Morustól! Kár, hogy nem ismerhetjük részletesebben a találkozásuk lefolyását. A beszél-

getés — Táncsics maga írja meg — nyelvészeti vitákban merült ki. De bizonyára volt szó ezen a találkozón a szocializmus kérdéseiről is, — mi másért is kereste volna föl a magyar apostol a francia apostolt? Cabet főműve, amelyben kifejtette az utópisztikus eszméit, a *Voyage en Icarie*, 1843-ban már öt kiadásban forgott közkézen és Táncsics jól tudott franciául, ha a szavai nagyon döcögtek-akadoztak is a Cabet-val való élőszavas meditalásban, elannyira, hogy a francia apostol (hiszen deákos műveltségű férfiúval áll szemben!) jobbnak látta azt, hogy a társalgás latinul folyjék, miközben „francia szokásként az *u* betűt *w*-nek ejté ki“. Bizonyára jól ismerte Táncsics a Cabet-féle eszméket. Különösből megismerkedhetett velük franciaországi tartózkodása idején, vagy később, 1848-ban (ekkor már megjelent a Hippler-féle nemet kiadás is). Cabet-ra egyébként és Fourier-ra utal a *Mi a szocializmus és kommunizmus?*-ban, ha, sajtóhibásan, mindig Tourier-t szedtek is a szedőmunkásai annak az offiemánaik, amely a nyolcvanas esztendőkből Táncsics Mihály műveit sokszorosította. Amikor Táncsics most a szocializmusról ír, már régen nem hall Cabetról, bizonyosan a munkája sincs előtte. Amerikát járja a francia: ikáriai értelemben gyarmatosítani akar, kudarc kudarc után éri, idegenben halt meg St. Louisban, 1856 novemberében. Tudott-e már a sorsáról Táncsics a rejtezkedése éveiben? Cabet gondolatai bizonyára sokat foglalkoztatták. Nem az ember a rossz^ hanem a berendezés, a társadalmi rend; ezen kell változtatni. Egyenlőség keli, ennek előkészítésére kell az új, kitartó, alapos, általános nevelés, új nemzedékek kellenek. De nemcsak ő foglalkozik az új társadalmi rend muszáj ávall, hanem egy másik francia is, Fourier. „Kik *Fourier* nyomdokán jártak és járnak, socialistáik...“

Minden politizáló munkáját, ezt is, a parasztok és általában a munkások számára írta, az előadás itt is erősen szájbarágó. Nyelvészeti magyarázattal vezeti be az elmékedéseit, hiszen annyira szeretett nyelvészkedni. Magyarázza e két idegein szó: *szocializmus*, *kommunizmus* származását, értelmét. Egy pillanatra se tévesszük szem elől, hogy halálos veszedelem elől való bujkálásban, segédkönyvek nélkül dolgozott, azokban a napokban írt a szocializmus területéről való elmékedést és magyarázatot, amikor semmi reménye nem lehetett arra, hogy praktikus célt szolgálhat; igazán *pro futuro* írt. De kellett írnia. Az üldözés kegyetlen esztendeiben vagyunk, az elnyomás hangjai és a föltámadó nacionalizmus hangjai hallatszanak csak (ez utóbbiak suttogással hallatszanak csak), — nem is lehetett olyan könnyű dolog, hogy ilyen helyzetben szocialista magyarázkodásra szánja el magát akárki. Táncsics rászánta magát. Alig múlt el még egy évtized azóta, hogy először leírták magyarul ezt a szót: szocializmus (Trefort a Magyar Tudományos Akadémiában 1841 december 6-án olvasott fel róla); és azóta, a forradalmak katasztrófái óta, olyan szörnyűségeket mondtak és írtak a szocializmusról, hogy Táncsicsnak ebből kell kiindulnia: „a szocializmus nem oly valami szörnyeteg, mitől visszaborzadnátok“. 1849 késő nyara óta bujdosik, nincs semmiféle érintkezése a nagyvilággal, nem lát újságot, nem lát könyvet, nem találkozik emberekkel. 1850-ben még tíz esztendeje sincs annak, hogy a *szocializmus* szót először írták le magyar szövegben; egy konzervatív közlőnyek,

a *Századunk* című lapnak 1841 április 29-i számában van ez a szó először. — A negyvenes éveik során nemcsak itthon, terjedtek el a szocialistáikról szóló borzalmas hírek, hanem Európaszerte mindenütt: van értelme annak, hogy a *Manifest* éppen ezzel mondattal kezdődik: „Kisértet járja be Európát.“ Viszont az osztályokról, az osztályok egymás ellen folytatott küzdelméről, az új társadalomról már írnák a magyar negyvenes évek doktrínereit. „A várurak és földbirtokosok önkényét... — írja Lukács Móríc 1847-ben Bajza *Ellenőr-jében*, miután négy esztendővel előbb már tanulmányt írt a szocializmusról — a gyárurak és tőkepénzesek korlátlan uralkodása váltotta fel; a nép szenvedései neoi enyhültek, a rabszolgaságnak csak formája változott, most nem ember embernek, de osztály osztálynak ura, zsarnoka, s e viszonyt még kínosabbá, veszélyesebbé teszi az emberi méltóság és egyenlőség érzete, mely már ébredni kezd a szenvedésre és nélkülözésre kárhoztatott néposztályban is.“ De Táncsics nem jut el az osztályok harcáig, ha osztályokról állandóan szól is.

Indul a szélesalapú magyarázat azzal, hogy „*socius* latin szó s annyit tesz, mint: társ, bajtárs (pajtás)“. Azután pongyola, szétfolyó, csapongó előadásmódjában, példákkal, analógiákkal, *párbeszéd*ekkel, utalgatásokkal magyarázza a szocialisták felfogását.

Rátér hamarosan arra, hogy munkával, emberi igyekezettel, még összetett igyekezettel sem lehet a társadalmi bajokat orvosolni: a társadalom *alaptörvényeinek* kell megváltozniuk. Amikor azonban az utat-módot mutatni akarná, illetőleg amikor szocialisták felfogását akarná szembeállítani, tapogatózik. Akkor is, amikor a *társadalom* alaptörvényeinek megváltoztatásáról ír, akkor is csak a *földbirtokviszonyokra* utal, hiszen mindig a földműves-népsokaságnak ír. Mingyárt az együttműködés, a közös munka, az összetartás, a szolidaritás elérhető nagy eredményeiről beszél. Az ő kispolgári szocializmusa: szövetkezeti szocializmus, a közös munkálkodásra, közös haszonra való társulás szocializmusa, Birányi kispolgári szocializmusát e tanulmány megelőző ívein, úgy gondoljuk, jól jellemezte egy-két idézet, — hadd jellemezze egy-két ilyen idézet Táncsicsét is. Úgy mondja, hogy a kiinduló pont a változtatásra nézve szocialistáknál a közös munka, csakhogy

a *socialisták*, habár akarják, hogy egyesülten, közösen dolgozzanak, de amit így együtt keresnek (fáradságuk gyümölcsét), magok közt felosztani kívánják, hogy ami mindegyikre jut, az neki *külön tulajdona* legyen.

Táncsics azt mondja, hogy: „A szocialisták *meghagyják* mindenkinek saját tulajdonául a közös munkából ráeső jövedelem-részt a *régi mód* szerint“ („mert ők úgy hiszik, hogy egyedül a tulajdonszerzés bírja az embert szorgalomra és ha nem tudná kiki, mi az *enyém*“ és a *tiéd*“ nem iparkodnék, hanem azt gondolná magában, minek erőltesse magát, majd a többiek rajta lesznek“...).

Az amúgy sem éppen nagy terjedelmű füzet legjava részét a két felfogás *gyakorlati* kihasználásának az esélyei foglalják el. A népnek ír: természetes, hogy példákkal, analógiákkal dolgozik. A kispolgári, sőt nyárspolgári szocializmus e könyvében programot sem találunk, pedig Táncsics ugyancsak csinált egynéhány radikális programot. Ahogyan mégis a szétfolyó előadásból, a

kitérések tömegéből kivehetjük: az ő embereinek szövetkezési, szövetkezeti szocializmusa a bizonyos haszon elérésére való társulás, sőt részvénytársasági, egyesülés 'Szocializmusa. Gyakorlati eredményük neon lehetett volna ezeknek az elveknek még akkor seim, ha olyan idők jártak volna, hogy ez az írás a nép között elterjedhetett volna. Csak a fogalmakat zavarta volna.

És hirdeti a szocialista egyenlőség ígét így:

Röviden, a socialisták azt mondják: „Nekünk nem célunk a vagyonosokat jó állapotjukból *lejobb* nyomni, szegényekké, proletárokká tenni, nyomorúságba *sülyeszteMi*: hanem inkább a proletárokat is *főlebb emelni*; a gazdagok maradjanak ezután is gazdagok, de oly föltétel mellett, hogy a gazdagságban a szegények is részesülhessenek.“

A socialisták úgy akarják a munkát elintézni, hogy ne legyen senki kénytelen, munka hiányában kereset nélkül szűkölködni.

Táncsics egyénisége alakulásának nézőpontjából talán még ennél az írásnál is fontosabb a másik, amelynek ez a címe: *Kik a republikánusok és mit akarnak?* Rejtezkedése idején, az ötvenes esztendőök elején írta ezt is. Népszerűen, szájbarágóan, munkások számára írt agitációs füzet ez is. Az alapelvei talán még hibásabbak, mint a főtebb jellemzetté, de megírásának módja (ha ugyan, Táncsicsról szólván, szabad így beszélni) világosabb és maga az egész füzet temperamenitumosabb. Az önmagával olyan sokszor ellenmondó Táncsics (akinek az eMenniondásait az életét és a működését ismerők könnyen megmagyarázhatják) itt *republikánus* és *csak republikánus*. Rejtezkedés közben, de az ellenforradalom, a legkeményebb császári abszolutizmus éveiben! A gondolatmenet (persze: a nyelvészeti fejtegetések és általános magyarázatok után) ez: Az az állapot, amely most van, rossz; el kell pusztítani; a rossz társadalmi berendezkedés leginkább a munkásságot kínozza; a főhiba a társadalomban az, hogy kasztok vannak: munkások és herék; az eddigi rend tűrése, az elavult társadalmi rendszer megszokása okozza, hogy hatalom, mllás és tőke összefognak a nép ellen, hogy azt minél jobban kiszákmányolhassák; nem kell úgy maradnia a társadalom berendezkedésének, ahogyan látjuk és ahogyan a tiszteletére tanítottak bennünket; az abszolút elvek és a gyakorlat egyaránt csak a nép kiszákmányolására és elnyomására valók; össze kell fogniok, szVlidárisoknak kell lienniök egymással az elnyomottaknak, — fogadalmat kell csinálni.

\ Tömör, inkább szavakban, mint mondatokban, való összefoglalald a ez az éppen kilencven esztendővel ezelőtt megírt agitációs fű'zjft tartalmának. De itt már kapunk programot, a republiánusok) (demokraták, radikálisok, szocialisták) programját.

De *kik* ezek a republikánusok, *miért* republikánusok? „A republikánusok ... név alá foglalom a demokratákat is, kik néha radkálloknafe is mondatnak; mert minden valódi demokrata repiblikánus: e kettő egyet jelent“ — így mondja mingyárt a legékjén.

Nos, ez a program, az irat utolsó, tizenötödik fejezete, tizenöt pontja terjeszkedik. Követeli, a többi között, a szegénység és a túlsáros gazdagság okainak megszüntetését és a sötétség eloszlátása, szóval: állami népoktatást és teljes sajtószabadságot („mert

kétségtelen az, hogy minél nagyobb a tudatlanság, annál nagyobb a szegénység: e kettő karöltve jár együtt“), a zsoldos hadsereg felszólítását, az államszocializmus elveinek érvényesülését („országos tőkét alapítunk, azt állandóvá tesszük, hogy abból minden megszorult család kamat nélkül kapjon bizonyos összeget, bizonyos időre“, „segedelmet biztosítunk a szerencsétlenek számára“, „munkát biztosítunk s annak illendő díját meghatározzuk“, „álladalni magtárokat [granarium] építünk“), új adórendszert akar („az adózást illetőleg törekvésünk az, hogy az adó oly csekély legyen, s oly könnyen teljesíthető, miszerint azt senki tehernek még csak ne is gondolhassa“ és — államadósságot nem fizetünk, mert „ezen adósságokat a királyok, kormányaik s az urak főkép csak a maguk érdekében tették, tehát ne-m tekinthetjük azt a népek adósságának“), követeli a hivatalnokok (csak egy évre való) választását és végül — ez a program 15. pontja —: a vallásnak minden hatalom alól való teljes fölmentését. A vallásról, a papokról, például, így vélekedik ebben a munkájában Táncsics, az agitátor:

Mert mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy a vallásnak, hitnek, lelkiismeretnek tökéletesen szabadnak kell lennie. Ezek semminemű, sem papi, sem világi uralkodás, hatalom alá nem tartoznak. Minden ember csak magának tartozik számadással azért, mit, hogyan, s miért hisz; ehhez senkinek semmi köze. Ki lelkiismereti dolgomba avatkozik, követelvén, hogy azt higyem, amit ő: erőszakot követ el rajtam.

Ez a programmagyarázatban van. De a papok helyzetét mindig vonatkozásiba hozza az uralkodó osztállyal, a monarchiával. Mindig azokra a körülményekre kell gondolnunk, amelyek között megszülettek. Mennyit szenvedett eddig is és mennyi szenvedésben van része most is, a rejtezkedése idején neki és szeretteinek! A királyság az oka mindennek, minden bajnak. Minden sora utalás arra, hogy a Habsburgok uralmi rendszeréből gyakorlatilag tanulta meg, hogy mi a királyság. Szilárd az a meggyőződése, hogy a Habsburgok az okai a rettenetes áldozatoknak, a nemzet szenvedéseinek. A Habsburgok elől és a Habsburgok hivatalnokainak dühös bosszúja elől kell most is bujkálnia, hogy az életét mentse, az életét, amellyel pedig mindig csak szolgálni akart, j

Pedig azt egyáltalában nem lehet mondani, hogy a szoeUlis kérdés, vagy pláne a szocializmus ügye az ellenforradalom és az abszolutizmus ellen támadt nemzeti ellenállás éveiben nawon népszerű lett volna Magyarországon. „Gsak egy eszmének ~van vitalitása: a nemzetiségének“ — így informálja egy magyar/előkelőség az akkor Olaszországban diplomatizáló emigráns Kossuth londoni megbízottját, Pulszky Ferencet; — „demokrácia nem kell nekik; még a kisnemesség is fél tőled [Kossuthtól], mert bizonyos oldalról elhitették veled, hogy *szocialista* vagy s birtokegyenlőségre törekszel...“ Pedig milyen messzi volt Kossuth ekkor is a szocializmustól!

De Táncsics nem is várta meg azt az időt, amikor már ldietett küzdeni. Csak egy (kicsit hallgatott el az abszolutizmus fenyegetésése, 1857-ben. már kimerészkedett a rejtekhelyéről. folájus 4-én az uralkodópár Magyarországra utazik. Úgynevezett általános amnesztia. Gróf Andrássy Gyula is ekkor kap kegyelmet, —

tíz év múlva a Habsburgok egyik legtiszteltebb állatmfériat lesz. (1851 szeptember 26-án végezték ki, *in effigie*, Kossuth-tal és Tánccsicsal együtt.) Most már bizonyos, hogy az amnesztia vonatkozik Tánccsicsra (hivatalosan még mindig: (Stancsicsra) is. Megint szabadon mozoghat.

Újra tesz-vesz: forradalmi kátét ír, tanácsokat ad arra, hogyan lehet és kell forradalmat kezdeni (még ostromállapotban is!), hogyan kell a Habsburgok elűzését megkezdeni.

Március 15-ének, a nagy napnak az emlékét eddig még soha nem ülte meg a magyarság. 1849-ben lázas napok voltak, hadban állott az ország, hadban állottak egymással a politikusok is, már voltak békepártiak is, tépték egymás tollát a galambok meg a flamingók, — komolyan szó sem lehetett ünneplésről. Azután Világos katasztrófája, a Habsburgok bosszúhadjárata csukta be jó időre minden ünneplés kapuját. 1860-ban már tizenkettedikször jön március idusa. Az egyetemi ifjúság elhatározza, hogy megemlékezik a nagy napról. Tánccsics a legkegyetlenebb elnyomatás idejében is, mindig forradalomról álmodozik és egyébként is szinte közhiedelem volt, hogy, az aktív emigránsok munkálkodása révén, „a forradalom 1860 kora. tavaszán okvetlenül ki fog ütni“. Már írtunk arról, hogy Tánccsics megtalálja az összeköttetést a diákisággal. Az iratait másolják, másolással terjesztik a fiúk. Tárgyait az ifjakkal a csakazértis-magyarruha bevezetéséről, a tüntetéseikről, március 15-e emlékéinek a honvédek sírjánál, a Kerespesi-temetőben valló megünnepléséről, biztatta őket arra, hogy minden egyetemi előadás magyar nyelven való megtartását követeljék. Sok fiú járt hozzá, — „mindig szerettem az egyetemi ifjúság légkörében mozogni; eleven, pezsgő életének szíem- és fültanuj'a lehetővé, ez rám nézve gyönyörölvézet vala; ily alkalmakor nem egyszer hintettem közéje jó, üdvös tanácsot, szellemmagvat, mi fogékony keblében megfogamzott, gyökeret vert, nevedett, mi aztán az én szebb jövőmbe vetett reményemet táplálta“ ...

Szebb jövő? A börtön mélye várt reá megint.

Iratokat terjesztett. Azokon a társadalompolitikai tanulmányokon kívül, amelyeket a megelőző oldalakon nagyjában, egyegy mondattal, ismertettünk, egyéb munkákat is írt, megint nópíratkákat, tendenciával teljes propagandairatokat. A Központi Tánccsics-Bizottság kiadásában a szerző halála után megjelent *Művei* tizedük kötetében vannak ezek: *Királyista és republikánus*, *A forradalomról általában* és *A koczka fordul*. A Bizottság e munkákat is azzal ajánlja az olvasók figyelmeibe, hogy „az író mind a hármát az 50-es évek elején, az abszolútizmus nyomasztó uralma alatt írta, s arra szánta, hogy elnyomói ellen fellázítsa a nemzetet“.

A *Királyista és republikánus* című füzet hat beszélgetést tartalmaz. Tánccsics maga megjegyzi, hogy ezeket a beszélgetéseket 1851 decemberében írta Pesten való rejtkezése idején, negyedévvél az után, hogy az Újépület mögött harminchatodmagával, Andrassy Gyulával és Kossuth Lajossal jelképesen kivégezték.

Ez hát a mi Táncsicsnak, a republikánusnak fölfogása a magyarországi dolgokról, Magyarország helyzetéről a forradalmi Európában? Mi más volna, mint hogy hazánknak elől kell járnia, Kossuthal az élen, és Kossuth *ezért* dolgozik az emigrációjában. A legelső tennivaló: megszabadulni a Habsburgoktól; „vagy egy általános európai forradalomtól, vagy más jelentékeny háborútól kell erre kedvező alkalmat várnunk“; „Ferenc József nem törvényes fejedelme ez országnak“; „oly igaz, mint hogy a nap világít, hogy a közöl jövőbeli Magyarországon forradalom lesz“. A királyista ismételten megfontolásra int: „forradalmat *kezdeni* lehet, de az eredmény, az eredmény!“; a republikánus konokul ismétli: „hogy a forradalom *talán* le fog győzteni, nem tartóztathat bennünket vissza“. Nagy történelmi visszapillantás: hogyan bántak a Habsburgok Magyarországgal a századok során, legutóbb 1848-ban; és mosit nagyjaink „csak összedugott kézzel, részvétlenül néznék-e, mint akarja egy osztrák ezredéves dicső intézményeinket, szabadságunkat semmivé tenni?“ Ügy van, az ország nagyjainak is a forradalom mellé kell állniok és „az orosz nem jó országunkba többé, seim hívatlanul, sem meghíva az osztrák császár által“, már csak azért sem, „mert neki császári érdekében van népét, hadseregét a forradalmak tűzhelyétől távol tartva megóvni“ — és „1848 óta mi irányunkban annyira levetkeztek minden becsületet, hogy az orosz maga pirul, s ha előre tudta volna, hogy pajzsa alatt annyi aljasságra, becstelenségre fognak vetemedni, a múlt alkalomkor sem jött volna segítségükre“. Már a királyista is forradalmunkról beszél és egyre gyöngébbek az ellenvetései, amikor a köztársasági vitatkozó nagy hévvel magyarázza, hogy Kossuthot megváltóként várja a magyarság és „mikor ő a riadót megfúvatja, s nemzeti zászlónkat kitézi s indul imádott hazája felé: ezt mi tudni fogjuk, habár a Habsburgok minden ördögöket földidéznek is arra, hogy ezt meg ne tudhassuk“. De a republikánus is enged, hajlandó kis kompromisszumra: ha nem lesz európai forradalom, a magyarság is megáll, nem ragaszkodik mindenáron a köztársasághoz, csak a Habsburgokat kell örökre levérni, „királyunk valamely más családból választva *lehet*, mint van egyéb népeknek“.

A második iratka, *A forradalomról általában* sem kevésbé mentes a naivitások tömegétől. A Központi Táncsics-Bizottság azzal ajánlja az olvasók figyelmébe (1885 novemberében!), hogy „mai napság a demokratikus érzés, a szabad eszmék iránti lelkesedés elszomorító mértékben kezd lohadni, nem árt tehát azokat felfrissíteni“.

Három szakaszból áll és a szövegből kivehetően 1860-ban írta, tehát közvetlenül az előtt, hogy letartóztatták. Katekizmus-forma, kérdések-feleletek. Az adózás kérdéseiből indul ki. A második szakasz a magyar 1848—1849-ről szól. Kemény kifakadások a dinasztia ellen és I. Ferenc József „osztrák császár“ ellen nem kevesebben, mint *nyolc* pontban. Az okoskodás sora azután ugyanaz, csak nagyon rövidítve, mint volt a *Beszélgetések-hen*: a szomszéd népek szövetségesek lesznek, fegyvert úgy lehet szerezni, hogy elszedjük az osztrákoktól, Oroszország nem segíti majd Ausztriát — és így tovább. *Négy* ok játszik közre abban, hogy ennek a mostani forradalomnak

győzedelmeskednie kell és *három* dka van annaik, hogy „miért nem kezdtük a forradalmat a múlt 1859-ik évben?“, „mikor az osztrák császár az Olaszországban folytatott nagy harcra volt keveredve“; azért is nem, mert „az ősi természetből még ki nem vetkezett magyar nép szégyennek, hitványságnak tartotta, s tartja máig is ellenségét akkor támadni meg, mikor az mással küzködik, mikor szorultságban van“... Az okoskodás rendjei itt ugyanaz, mint a kilenc év előtt írt *Beszélgetések*-ben. Fontos az, hogy „a nemzeti szokásokat, viseletet, zenét, tánczot a maguk sajátjaiban épen olyan szentül fenn kell tartani, mint fentartjuk magát a nyelvet, mert ezek együtt teszik nemzetiségünket“.

A harmadik, *A koczka fordul* című, egyidőben készülhetett a *Beszélgetések*-kel. Egészen fölszínesen előadott történeti események sorozata a magyar-osztrák viszonyról.

Elérkezett volna már az ideje az ilyen megmozdulásnak? Nagyon-nagyon rosszul számított Táncsics, nagyon megcsalták a külső jelek és a sok szóbeszéd. A központosító rendszer, Bach rendszere virult még és dolgoztak még erősen a spiclik, a confidensek. Megcsalták a külső jelek, irtuk. Mindenki arról beszélt, hogy Ausztria, rettenetes pénzügyi bajai miatt, az államszűkület előtt áll, hogy ia külpolitikája egén nagyon sötét föllegek tornyosulnak (ezek a föllegek most csak jelentkezni kezdtek, majd évek múlva okozzák a vihart a Habsburgok életében), hogy mindenki ellensége a még mindig megkoronázatlan Ferenc József rendszerének. Ellensége, néhány nagyon is aulikus főnemest leszámítva, a nemesség, a középosztály, a dohánymonopóliummal és az új adózórendszerrel sújtott parasztság, a munkásság; ellensége a konkordátum bizonyos pontjai miatt a klérus és ellensége a császári pátéssal nagyon megbántott protestantizmus, minden és mindenki. A protestánsok! Erről ír ő is, amikor huszonöt év múlva, 1885-ben az 1860-as első hónapok eseményeit mondja el, de elnagyolja az újabbkori Magyarország politikai történetének ezt a fontos fejezetét, noha fejezetcímbe is kiemeli; csak addig jut el, hogy a fiatal Kaas Ivort is lefogják a rendőrök.“

A protestáns vallási mozgalmak, írja, őt egyáltalában nem érdekelték; pedig akkor ezek, amint Beksics (Thaly Kálmán adatai alapján) leírja, Európa valamennyi protestáns államánál közvéleményét és ennek nyomására diplomáciáját foglalkoztatták és Thun Leó gróf kultuszminiszter bukását okozták; őt, ugyancsak a saját följegyzései szerint, az érdekelte, hogy, íme, már „érett férfiak is szellemi forrongásban vannak, tespedésükből életre ébredtek“, most már tehát ideje lehet a megmozdulásnak. Íme, a debreceni nagytemplomban is mi történt most, 1860 januárjában! Az egyházkerületi ülések eltiltottak voltak, a debreceniek mégis összegyűltek és együtt maradtak a megyefőnök hivatalos megbízottjának kemény figyelmeztetése ellenére is, — Tisza Kálmán akkor mondotta el híres tiltakozó beszédét. Forrong minden, lehet jelentkezni...

Az ifjak közül, akik vele együtt dolgoztak, említi néhánynak a nevét, különös dicsérettel Pápai Ignácét, majd Zilahy

Károlyét, Kaas Ivorét is, aki Pápaival együtt vádlott-társa volt a nagy pörben.

Zilahy Károly huszonkétéves volt ekkor, erős kritikus szellem már akkor is (nagyon fiatalon halt meg, 1864-ben). Ady előfútárjának mondja életének egy méltatója, aki kiemeli a 60-as évek elején való írásos verekedéseit, őszinte, nem a piacon-hetvenkedőssel való hazafiasságát, nyugatos műveltségét, mélységes gondolkodását. A Szilágyságból jött ő is, mint Ady és ha Ady ellenfeleit Bákosi Jenő vezette, a Zilahy Károly ellen indított hadjáratnak nem kisebb főnöke volt, mint Gyulai Pál... Egy másik méltatója azt emeli ki az életéből, hogy azért is „küzdött, hogy a Duna-medence népeit közelebb hozza egymáshoz, különösképpen pedig, hogy a ‚két testvornépet‘, a magyart és románt tudatára ébressze egymás testvériségének“. Vajda Jánosnak egyetlen bizalmas barátja volt. Táncsics nagyon melegen szól róla, kiemeli az erélyességét, amellyel odaállt a bebörtönzött ember családja mellé, a hitves mellé, aki „főrvót 8 évig a titkos kémek árgus szemei elől meg bírta oltalmazni“.

Az ifjú *Kaas Ivor báró* szerepéről nem ír körülményesebben. Főlemlíti, hogy vádlott-társa volt Pápai Ignáccal, a Hindyakkal és másokkal együtt. Kaas Ivornak a magyar újságírás e nagy alakjának ugyancsak küzdelmekkel teljes élete volt. (Sok kemény összeütközése volt a magyar szocialistákkal is, Bokányi Dezsővel vívott harcaira sokan emlékezhetnek még.) Az idén ünnepelték születése százéves fordulóját és akkor mondta róla a fia, egyetemi tanár és felsőházi tag, a többi között ezeket is: „1860-ban mint a Táncsics-féle felségárulás! per egyik vádlottja, bíróság elé kerül. Hideg gúnnyal válaszol bírónak: ‚Csak röpiratot terjesztettem. Ami benne volt, azt mindenki ismeri.‘ Táncsicsot 15 évre ítélték, atyánkat felmentik. Benne csak a hathónapi vizsgálati fogság emléke maradt meg örökre.“

Ausztria valóban a megpróbáltatások nehéz idejét éli. A császár közvetetten környezetében az állandó intrikák sorozata és együtt ezzel a külpolitikai bonyodalmak sorozata. Ezer baj van a csehekkel, a többi nemzetiséggel, baj van a papsággal, különösen nehéz diót jelentenek a protestánsok. A magyarokat nem tudja megtörni a volt forradalmárnak, Bachnak a politikája, a brutális üldözésre daccal felelnék, a kedvezéseket megvetéssel utasítják vissza, — azok a rétegek sem melegszenek föl, amelyeket magához akar édesgetni az abszolutizmus. Hiába volt az igazgatása jobb, mint az addigi megyei igazgatás, hiába akart javítani az adórendszeren, hiába hívta föl minduntalan a figyelmet arra, mennyi mindent épít, utakat, Vasutakat, mennyire gazdagítja az országot, mennyire akar a szegénységet sújtó igazságtalanságon változtatni: egységesen fordul vele szemben a magyarság. Közjogi kérdésekben nincs alku: az országnak: vissza kell kapnia a függetlenségét! Néhány konzervatív főúr még emlegeti, hogy a restituálásban 1847-ig kell visszamenni, de ezeknek a konzervatívoknak annyi a programjuk és a *modus vivenái-juk*, ahányan vannak, Széchen Antal gróf, Apponyi György gróf, Jósika Samu báró, Majláth György és még néhány társuk. Deák a pasz-

szívv ellenállást vezet, Kossuth külföldről tüzel és a nagyhatalmak egymással való vetélkedésében napirenden tartja a magyar kérdést, Csapás esapás után éri a Habsburg-házat. A franciák és az olaszok 1859-ben leverik az osztrák hadakat, oda van Lombardia. Baché után Schmerling kora jön majd, egyre nagyobb válságokkal a Habsburgok Ausztriájára (maga ez az államférfi, aki vagy húsz éve annyit támadta Metternich rendszerét, 1860 december közepén kapta fontos megbízatását). Kossuth olasz és francia seregekkel jön hazája fölszabadítására: állandóan ennek a híre terjed el itthon, — csoda-e, ha Táncsics ifjai is elérkezettnek látták az időt a megmozdulásra? Most is, íme, nem akar kevesebbet az új császári pátens, az 1860. évi március 5-i, mint hogy kinevezett tagokból álló birodalmi tanács döntsön mindenről, adóról, költségvetésről, igazgatásról. Deákot főrendelik a császárhoz: nincs kibontakozás. Schmerlingnek is az a föladata, hogy az „összbirodáiom“ számára teremtsen alkotmányt...

Táncsics ki akarja nyomatni a forradalmi kátéját. Már a szuironyok kovácsolása dolgában is egyezkedett... De „sokkal sűrűbben szaglálódta a titkos kémek; sokkal erősebben vert az ifjúság vére, hangosabban dobogott keble, semhogy észre ne lehetett volna venni, miszerint tetszhalálából ébredezni kezd“. Milyen gyerekes gondolatok, milyen hübelebalázs-forradalom! Mennyivel megalapozottabban akarnak forradalmi terveket szőni az Almásy—Nedeczky—Beniczky—Asbóth-összeesküvés emberei (éppen négy esztendővel később fogták el őket, mint Táncsicsokat!), akik a külfölddel, Kossuthékkal is összeköttetésben vannak, akik a politikában járatosabbak, a hatalmi viszonyokkal ismerősebbek, akik a vidékkel is érintkezésben tudnak lenni és akiket mégis egy-kettőre ártalmatlanná tud tenni a hatóság. Hiszen az abszolutizmus még most is erős! Már március 10-én lefogják az ifjak közül Kaas Ivor bárót is, azután elfogják őt is, március 14-én.

A rendőri hatóság is, az egyetemi hatóság is eltiltott márciusra minden tüntetést. A diákok mégis ki akartak vonulni a honvéd-sírokhoz. Beleszólt a katonaság is. Amikor az egyetemi hallgatók és a gyászünnepekre velük együtt összegyülekezettek előbb a ferencvárosi temetőben, majd a kerepesiúti temetőben sem akartak széteszlani, állítólag a temető árkaiban már előbb elbújtatott katonák sortüzéltek rájuk. Forinyák Géza joghallgatót (a későbbi lovassági tábornok testvéröccsöt) halálos sérülés érte. A temetése óriási tüntetéssé vált. A magyarság minden alkalmat fölhasznált ekkor is, már előbb is, utóbb is az ilyen nemzeti tüntetésekre, — ilyen nemzeti tüntetés volt a balatonfüredi Kisfaludyszobor leleplezése és a somogyvármegyei niklai ünnepség, amelyen Berzsenyi szobrát leplezték le. De a nagy fővárosi temetés napján^a „második márciusi forradalom“ előkészítői már a négy fal között voltak. Táncsicsot előbb a „rókusbeli fogházba“ kísérték, majd tizenharmadmagával megint a Károly-kaszárnyába vitték, egy darabig spiclivel zárták együvé, két hót multán azután Budára szállították, „ugyanazon börtönbe, amelyben 48 előtt voltam togvá“. A titkos iratokat még idejében elrejtette a hűséges feleség.

Sokat kínlódott ebben a börtönében, nagyon szigorúan ügyeltek az ekkor már hatvanegyéves emberre... Közel fél esztendeig tartott a nyomozás és a vizsgálat. Mindenáron azt akarták kivenni belőle, hogy titkos sajtója volt, hiszen, mondták neki, 1848-ban is volt sajtója. A budai börtönben „oly szorosan vették a megmotozást, hogy egy üngre gatyára vetkeztettek, ruhám, kalapom, nyakravalóm, de sőt csizmám bélését is kimotozták“. Sok szenvedésen ment át: „viszontagságos életemben“, írja budai második börtönének napjairól, „sok nyomorúságot állottam ki, éheztem, koplaltam néha: de oly hitvány ételt nem ettem soha, mint a milyet a budai törvényszéki rabok konyhájából szolgáltatnak ki...“ Kezdetben nagyon ritkán láthatta a feleségét, később már bejárhatott hozzá a család; de csak nagy-sokára tudhatta meg a legfontosabbat, hogy a rejtegetett iratok jó helyen vannak. A „nemeslelkű“ Pápai magára akarta venni a vád nagy részét, csak hogy Táncsicsot mentse, de Táncsics nem kért ebből a „nagy-lelkűségből: vállalt annyit, amennyit kinyomoztak ellene. A vizsgálóbíró meg is dicsérte a jellemességéért: „ez őszinte, igaz vallo-mást vártuk is, ez igen szép“. A szeme nagyon gyöngült, mindig Wesselényi Miklóstra kellett gondolnia, aki is „éppen ezen börtönben vakult meg“. Így, félig vakon, ment, vitték a tárgyalásra; „utunk hosszában egymástól bizonyos távolságban katonaság volt fölállítva, kik a törvényszék udvarán fegyverüket gúlába rakták, míg a tárgyalás öt napig tartott“.

Mácsik, az ügyész *halált* kért Táncsics öreg fejére; tizenöt-estendei súlyos börtönt kapott az 1860 szeptember 1-i ítélethirdetésen. A félesztendő alatt megöszült.

Később a büntetését *tíz esztendőre* szállították le. Ezt sem töltötte ki.

Börtönélet érői írunk még.

A kiegyezés alkalmával meghirdetett általános amnesztiával ő is kegyelmet kapott. Megvakultan távozott a börtönből, de nem csüggedt, két esztendőre rá már újra lap szerkesztését kezdi meg. A vak, hetvenesztendős aggastyán az első magyarországi szociáldemokrata újságnak a szerkesztője.

Nagy aggodalomban tartotta hónapokon át a Táncsics-családot az újabb bűnpör. *Főbenjáró* ügyről volt szó! *Csak* tizenötévi súlyos börtön... Most másfél évtizedre megint távol kell lennie mindenkitől és mindentől, aki és ami kedves az életének... Lesz-e megint majd Március Tizenötödike vagy ahhoz hasonló, amikor a börtönablak vasán csüngve várhatja a szabadítókat? Most tizenöt évet kitörüljön az életéből? Ha a felsőbb instancia nem lesz kegyelmesebb, ha nem engednek el a büntetéséből, ha nem jön Kossuth és Türr Pista: hetven ötesztendős lesz, amikor elhagyhatja a börtönt! Megéri-e ezt az időt? A szülei sem értek el magas kort. Az utóbbi időben ő maga is sokat betegeskedett. Most vak-sággal is sújtotta a sors.

De vannak jó emberek. Jókai mingyárt, amikor az ítélet elhangzott, 40 pengő forintot küldött az asszonynak, — „Isten áldja

meg érte“, rebegi Táncsics az ellenfél felé, akivel már volt némely vitája és akivel a társadalmi harcok síkján lesz még találkozója, nem is egy. Igen, Jókai, „ő mindig jóindulattal viseltetett családom iránt, ha velem nemigen rokonszenvezett is“ — és amikor Jókait sajtóvétség miatt ugyanabba a börtönbe zárták, amelyikben Táncsics vakoskodott, a fölötte levő börtönszobában, a látogatói között az elárvult Táncsics-családnak húsz pengő forintot gyűjtött. Kis segítség csurran-csöppen. A *Pesti Napló* fölhívja a figyelmet az Osterlammnál megjelent *Világkróniká-ra*, amely az események rövid jegyzékét adja évsor szerint, 1860 május 15-én pedig arra, hogy *Bordács Elek, a gyalogárendás-ból*, „mely annak idején a *Pesti Napló-ban* is volt ismertette, még maradt fenn valami kétszáz példány. A könyv ára 7 hatos, és Magyar Mihály s Osterlamm Károly könyvkereskedésében kapható. Annál inkább figyelmeztetjük erre a közönséget, mivel a szerző családjára igen ráfér egy kis jövedelem“...

A börtönben erélyes föllépésére volt szükség, hogy élelmezést kapjon, hogy ne a szegény asszony vállaira nehezedjék még a börtönben való eltartása is. Allamköltséges lett ez után az erélyesebb föllépés után: napi negyven krajcárt rendeltek ki a kosztjára. Közben a felesége háromnegyed évig ágyban fekvő beteg volt, csak a gyerekek látogathatták meg. Csak meg ne tudja az asszony, hogy a családapát meg is vakította a börtön levegője! Kevés vigaszt adott ebben a nyomorúságos helyzetben az, hogy a kancellária értesítette a tizenötévi súlyos elzárásos büntetésnek tíz esztendőre való leszállításáról. Hetvenesztendős aggastyánként hagyná el a börtönt, ha közbe nem jönne valami!

Mindig-mindig visszatér arra, hogy sokat szenvedett a börtönben. Aki annyit támatta a vallást és a papokat, a többi között így ír ezekről a fogsági napjairól:

Életemnek egy oly szakához értem, mely sírba vitt volna, ha nem bírnék erős természettel; ha elveim nem a józan észben gyökereznének; ha cselekvésemben a tiszta vallásosságra nem támaszkodhatnám: de tudtam magamban bízni és erősen hittem és hiszek most » az isteni gondviselésben, és pedig most még inkább, mint valaha.

Egy esztendő sem telt el: december végére már nem látott semmit, csak, nagyon bizonytalanul, a nappalt tudta megkülönböztetni az éjszakától. Fegyveres fedezettel el-elkísérték koronkint a Sárosfürdőbe. A család — mennyi költség mindig a sok költözéssel! — a fogház környékén vett lakást, hogy minél többször vele lehessen. Azután nagyon kis örömök néha: raboskodása első évében az októberi diplomáról hall, ennek enyhülést kell hoznia, hiszen, íme, a változást, akármilyen kis változást is, a császár maga ajánlotta föl! Azután a következő óv elején itt a pátens! Azután megint hírek arról — lehetetlen, hogy a fogsága négy fala közé is be ne jussanak! —, hogy mégis jönnek, jönnek Kossuthék. („... Türr Pista és Kossuth, hozza már a vasút...“) Tud arról, hogy 1861 április elejére összehívták az országgyűlést, arról is, hogy ez nem végezhetett semmit. El kellett jutniok hozzá azoknak a híreknek is, amelyek a felirati párt és a határozati párt harcairól szóltak (és erősen negyvennyolcas hangok szóltak ezekből!). Remény,

kétség, lemondás: bizonyára eljutott hozzá a börtönfalak közé a híre Teleki László gróf tragédiájának és az országgyűlés feloszlatásának.

Azután megint a gyász napjai: nagyon szeretett leánya, aiki a börtönben látogatni szokta, megbetegedett és hiába ajánlotta föl Jókai a kezességét, az apát csak egy-egy órára engedték a beteg ágyához, a válság napjaiban nem lehetett a szenvedő gyermek mellett, aki annyira közel volt a szívéhez, aki fölolvastott neki, akit a börtönben tanítgatott, megható gonddal, könnyeztető apai és oktatói szeretettel, Tizenötéves volt Lajoska, amikor 1863 április 30.-án meghalt, „tetemét a temetőbe kísérem meg volt tiltva, csak a beszentelésre a házhoz mennem engedtetett meg a zárbiztos kíséretében“. Keserves zokogással gyászolta a börtönben és egyesztendei dohány-tilalmat szabott magára... Vakon írt, kapirgált, dolgozott a cella sötétjében.

Most már csak egy gyermeke maradt, Eszter, aki a rejtekedése idején született. Milyen nagy szeretettel vette körül most ezt a kisleányt! Hányszor eszébe juthatott, hogy hányatott élete nagyrészen oka lehetett annak, hogy a drága gyermekeket egymásután vesztette el. Már nagy gyermekei volnának, már felserdült volna a fia is, akiben és akinek a gyermekeiben megmaradna a Táncsics név, volna valaki és volnának utódok, aki és akik a néptanítás nagy munkáját az elkezdő Táncsics gondolatai értelmében folytatnák...

De el kellett múlniuk a börtön keserves éveinek. Sok-sok szenvedés, néha kevéske öröm. Most Eszterkét tanítgatta, most ez a kicsi leány segített neki, nagy nyelvészeti munkájának a börtön sötétjében való készítésében is. Kevéske öröm néha. Nagynehezen az írói segélyegylet is kiutalt a családjá számára havi 25 forintot, könnyebbséget ad ez is. Az asszony most kosztosokat tart. Az a reménysugár csalfa volt, hogy hamarabb szabadulhat, reá nem érvényes az a sokakat megszabadító rendelkezés, hogy aki kitöltötte fogsága büntetésének a *felét*, annak a másik felet elengedik; illetőleg elengedik majd neki is, csak hogy nem a jogerős *tíz* esztendő számítták, hanem az első ítélet *tizenöt* esztendőjét ... De viszi be az asszony koronkint a híreit annak, hogy mégis csak megindultak és, ha nehezen is, ha zökkenővel is, folynak a kiegyezésre vonatkozó tárgyalgatások; hallott talán Deák húsvéti cikkéről, a *Botschafter*-vel való vitatkozásáról, a *Debatte* című bécsi lap kitartó hadakozásáról.

Nagyon hosszúak voltak a tapogatózások, a kísérletezések, a tanácskozások. A háttérben állandóan ott állottak a konzervatívok, szívósan, mindig az osztályérdekeikre vigyázva és mindig a haza érdekeit hangoztatva. A provizórium esztendeit ezek tették keserűvé Magyarország számára. „Az elnyomatás új rendszerének végrehajtására“, írta Beksics, „a legfelső rendelet tartalmához képest Forgách Antal gróf vállalkozott, akinek azonban csakis neve és nemzetisége volt magyar, érzelme és nevelése egészen osztrák. Különben csehországi helytartóból lépett előre az udvari

kancellárságba. Szóchen helyét Esterházy Móric gróf, a vallási fanatizmus és poitiitüai reakció e sötét lovagja kapta meg. Hogy a nemzeti elnyomatás élére állított magyarok társasága teljes legyen, magyarországi helytartóvá Pálffy Móric gróf lett. Ez a szép társaság vette kezébe Magyarország megrendszabályozását, a nemzeti szellem megtörésének gonosz munkáját“, és vegyük még hozzájuk Zichy Hermán grófot, aki Jókait is egyévi súlyos börtönre és nemessége elvesztésére íteltette!

De Ausztriát és a dinasztíát a külpolitikai viszonyok már erősen szorították a kiegyezés nyélbeütésére. Bismarckban kemény emberre találtak az osztrák külpolitikuskok, hiába állt Benedek negyedmillió emberrel állandó készenlétben. És elkövetkezett a Benedek-hadsereg katasztrófája, a sadovai ütközet megpecsételte az abszolutizmus Ausztriájának sorsát. Most már meg kellett egyezni a ras-gyarsággal, ha nem is minden áron, de minél előbb.

És itthon as osztályok küzdelmének iskolásán egyszerű eseménysorozatai jelentkeznek. A konzervatív főnemesség minél többet akar menteni, a zsenri minél többet akar visszaszerezni, sietteti a kiegyezést, elhelyezkedést, állást akar a fiaknak. És a nyomorúság legsötétebb árnyai húzódnak a hatvanas éveken át a magyar földek fölött: katasztrófális szárazság éveken keresztül. Ha nem ül börtönben Táncsics, megint hozzá menekült volna a föld népe, amelynek a kínjain nem tudtak segíteni. Még Tisza Kálmán is, aki tíz esztendő múlva miniszterelnöke lesz majd az országnak, a szörnyű ínségre való állandó hivatkozással sürgeti a kiegyezés mielőbb való megkötését.

Táncsics nem szólhat bele az ország dolgába, a parasztok szava nem jut el hozzá, a zárbiztossal van dolga, legfőlebb ha a börtönigazgató elő kerülhet. De nem nyughatik. A börtönigazgatóság útján följajnlja a *Bordács Elek-et* rabtársai számára, „abból sok jót tanulhatnak“; évekkkel előbb visszautasították az ajánlatot, most elfogadták „s az illetők, áldottak érte“.

És még egy öröm, amely a fogságban éri. Évtizedek előtt (többször írtunk róla) Kállayéknál volt nevelő, ő tanította Kállay Bénit is, aki később a legközelebbi Kelet tudósa, belgrádi főkonzul, képviselő, azután a monarchia pénzügy-minisztere, az okkupált Bosznia-Hercegovina legfőbb ura. Táncsics, ez a mindig forradalmár lelkületű forfiú szép emléket állíthatott a maga számára a Kállay-kúrián. Kállayné a legnagyobb nyomorúságok idején mindig támogatta a családot. Aki Táncsics után következett Kállayéknál nevelői minőségbein, reá, illetőleg az ő családjára hagyta a vagyonát, „meglehetős vagyont, de annak egy részét rokonai elporólték. Legyen ezért emlékének hála-köszönet; de szálljon, áldás a derék Kállaynéra is, mert az örök-hagyói csak ez által tanulhatta feleségemet olyanul megismerni, amilyen volt, miszerint éppen őt tartá arra érdemesnek, hogy reá örökségét hagyja“. A Sissányi kisasszony örökség-ajándéka után a második ajándék! Soha jobbkor és soha jobb helyre nem érkezhetett!

Jókai lépett megint közbe: Tánicsicsnak ki kell szabadulnia! Tárgyaltak Andrássy Gyula gróf miniszterelnökkel és amikor a porosz-osztrák háború után elintéződtek a kiegyezés előmunkálatai és a király 1867 március 12-én az országba jött, „a határról táviratozott a budapesti hadparancsnokságnak“, hogy bocsássák szabadon az író.

9. AZ „ARANY TROMBITA“ ÉS AZ ELSŐ PESTI SZOCIALISTA NÉPGYŰLÉS — MEGINT A KÉPVISELŐHÁZBAN

Vége megint szabadon! Öröm, hála, ujjongás: „nemcsak visszanyert szabadságomnak örültem, hanem annak is, hogy nem háltam el idegen föld börtönében“ („Istenem, csak kedves családomtól végkép el ne szakítanának s az országból ki ne vinnének! Ez óhajtasom teljesült“), „hanem poraim ezen haza keblében fognak nyugodni, melyet annyi nemes hősnek vére öntözött, s a melyért én is megtettem szent kötelességemet“. Vége megint szabadon, kint, az élet piacán, a küzdelem porondján! De mingyárt fölveti a kérdést, befelé, önmagának: „van-e nekem (már mint *vak embernek* is) még kötelességem? E kérdést tennem az ész sugallta, de lelkiismeretem, honszerelmem tétova nélkül így felelt reá: Igen is van: a mire vakságod mellett képes vagy, azt meg kell tenned“.

Megteszi. Túl is azon, amire vaksága mellett képes! Még a börtönben, vakon-kapirgálva, magyar-német könyvecskét ír, hogy a németek minél könnyebben megtanulhassanak magyarul, hogy ebben az országban, különösen a fővároshoz közel, mindenki tudjon magyarul. Valami kevéske munkadíjat, tiszteletdíjat csak ad ezért a praktikus munkáért a közoktatásügyi minisztérium, amelynek az élén Eötvös József báró áll! Hát a miniszter elé bizonyosan nem került a könyvecske kézírata; a minisztériumnak nem kellett, visszavetette, a bíráló hibákat látott benne, a német szövegben.

Msik könyvet is írt a börtönben. A börtönben, a sötétben, vakon, tapogatva: városrendezésről, városszépítésről, csinosításról, városfejlesztő praktikusságok soráról. *Fővárosunk*, ez a címe. Még a fogságból kiküldi az asszonnyal, pár garast akar szerezni vele a feleségnek és a gyermekeknek; ha más nem, Vadnay Károly talán kinyomatja és áruitatja, hiszen a tanulmányban olyan életrevaló gondolatok vannak! *Vadnay Károly* a fia lehetne, harminchárom évvel később született, mint ő, gyerekfővel rósztvett a szabadságharcban, büntetésül be is osztották az Olaszországban harcoló katonák közé; de Táncsics tudja, hogy a 60-as években már neve van, szent rajongással dolgozik az irodalom berkeiben. Vadnay részt vesz, Tóth Kálmánnal együtt, egy egészen újszerű vállalkozásban: *naponkint* szólni az újságban az *irodalom* szavaival az olvasóközönséghez. 1864 újéve hozza ezt azt érdekes lapot; amikor Táncsics szabadlábra kerül, már Vadnay Károly a szerkesztő. Akármennyire irodalmi lap is

Vajdnyai lapja: annak kell hoznia a tanulmányt, mert az a lap a *Fővárosi Lapok*. De hát a szerkesztő nem vállalja a lapja hasábjaira ezt a munkát. Táncsics maga adja ki ezt tanulmányt is, a nyelvkönyvecskével együtt. Úgy látszik: egyelőre semmi sem sikerül.

Börtönök vak írója, aki legélesebben látta Budapest jövőjét: ezen a címen ismerteti Tábori Kornél Táncsics halála ötvenedik évfordulóján ezt a tanulmányt, amelynek a mottója: „Amilyen mértékben teremtitek a fővárost nagyszerűvé, oly mértékben válik e hon hatalmassá.“

E könyv fővárosi olvasóit különösen érdekelhetik ennek a tanulmánynak a megállapításai:

A *Fővárosi Közmunkák Tanácsa Története* című kitűnő munkában Siklóssy László már mint igen értékes gondolatsort ismerteti Táncsics fejtegetését:

Budapest nagyszerű lehetőségének főfeltétele a *tiszta levegő*. Jelenleg tiszta levegőt csak az élvezhet, aki Pest utcái közül a budai hegyek közé siet. A város tiszta levegőjéről mindenképpen gondoskodni kell. E célt szolgálják a következő teendők: *Két kikötőt* kell építeni, egyiket fent a gőzmalom táján a Ferenc külvárosban a régi Molnár-tótól be a Két nyúl-utcáig (jelenleg Lónyay-utcáig). *A déli kikötő partjáról híd épüljön a Gellérthegy alá. (A Ferenc József híd első terve.)* Az északi kikötőtől a Teréz, József és Ferenc külvárosokon keresztül *csatornát* kell vezetni a déli kikötőbe, amelyen gőzösök járjanak. E belső csatornán kívül *még egy csatornát* kell építeni a város határán, mely a két kikötőt szintén összekösse; ennek partján világvárosiassá fejlesztessék a most *Városligetnek* nevezett kicsinyes mulatóhely. (*Állatkert. Széchenyi-fürdő. Villák. Múzeumok.*) Az összes főutakat s csatornák partjait fákkal ültessék be, a külső csatorna partjait tiszta légű sétánnyá varázsolják. (*Körúti fasorok.*) *Ez lenne az ifjúságnak magát futásban gyakorló pályája. (Stádium-motívum!)*

A csatorna külpartján palotasorok közt felséges erdőszakaszokkal pompázkodjék. A csatornán járó vízipuskaszerű géperőművekkel megoldandó az *öntözés* kérdése. Az Akadémia és a Lóversenyegylet évi jutalomdíjait erre fordítsák.

A *Belváros* szabályozandó. *Az Uri-utca törje át a Fehér hajót! (Megtörtént.)* A Városház-téren az Uri-utcáig kell terjeszkedni, melyről idővel a *Kegyesrendiek épületének és magának a Városháznak is el kell tűnnie. (Megtörtént.)* Ugyanis a nagyszerű fővárost hozzá méltó *Főtér* illeti meg, annál inkább, mert a *Dunapart hosszában mulhatatlanul sétánnak kell lennie.* (Ezt a koncepciót azóta négyen is lemásolták.)

A *házhelyeket* oly terjedelemben kell kimérni, hogy az udvarok szélesek legyenek: *pinceféle földalatti lakás keményen tiltassék.*

A *Várban* sok középület van, amelyek célszerűen már át nem alakíthatók. Ezek ép úgy *lerombolandók*, mint a magánpolgárok régi, rozszant, rendetlen házai. Az így keletkezett házhelyek mesés áron kelnének, mert melyik dúsgazdag nem óhajtaná magának e helyen és külföldi követeknek fényes palotát emelni? Az uralkodó fejedelmi család sem ellenezheti Budavár (viskóinak) lerontását s annak helyén egy új város építését.

A budai Dunapartot *a Császár fürdőtől a Gellérthegy tövéig* fákkal beültetve sétánnyá kell átvarázsolni. (*Részben megtörtént.*) Modern fürdőkké kell átalakítani *a Rudasfürdőt, a Rácfürdőt és a Sárosfürdőt.* (Utóbbi helyén áll a *Szent Gellért-fürdő.*) A Császár-

fürdőt a szomszéd Lukácsfürdővel az államnak kellene átvenni, a Margitszigetet a kisebb szigettel összeragasztva e fürdő részéül kellene határozni.

Pestet Budával is ily módon kellene összekötni, hogy a híd a Margitsziget csúcsát érintené, hová e hídról lehetne lépni. (Ez az idea is valóra vált.)

Azt is megrajzolta Táncsics, hogy Óbudát hogyan kellene újjáépíteni, a szőlők helyett erdősíteni. Budapestre a Székelyföldről, Kunságból és Hajdúságból tiszta magyar munkásokat kellene hívni.

Majd a Dunapart problémáit tárgyalja és javasolja, hogy az országgyűlés foglalkozzék ezzel, ami ezután meg is történt: megalkotta a közmunkatanácsról szóló törvényt. Nagyon ellenezte az Aldunásor fölosztását, eladását és beépítését. Kimondta, hogy a tanácsot zsebelési szempont vezeti és nincs igaza abban, hogy kereskedelmi nézőpontból kell a házsor. Oda inkább kikötők kellene. Inkább szép sétányra volna szükség, amely sokkal különb lehetne, mint Berlin *Unter den Linden*-je.

Kijelölte Táncsics a *Dunakorzó* remek tervét. Ez még sokkal szebb lett volna, ha az ő tanácsát fogadják meg, mert akkor a mai Mária Valéria-utca előtt nem volna ott a házsor, hanem csak a sokkal szélesebb szabad dunaparti sétány, amely Széchenyi idejében még szabadon megvolt.

A kigúnyolt vak álmodó terveit ma a városépítés szakértői bámulattal emlegetik abban a szűk körben, ahol. egyáltalán tudnak róluk. De a város kegyelete ma sem mutatkozik a nyomorban elpusztult író emléke iránt.

1934 nyarán jelentek meg ezek a megemlékező sorok. Éppen hatvanhét évvel ez előtt Táncsicsnak a maga költségén kell kinyomatnia ezeket a gondolatokat, amelyeket rajta kívül, 1867-nek ezekben a lázas napjaiban, talán senki sem tart időszzerűeknek, ő is csak a jövő évtizedek képeit rajzolgatja.

De élni is kell! Mihez fogjon? Visszakapja a még 1859-ben álnévvel írt krónikáit, amelyeket börtönrevetése előtt már, egészen értelmetlenül, lefoglaltak; de mit kezdhet ezekkel a nyolc esztendővel ezelőtt írt krónikás könyvekkel! Újakat kellene írni, azok már elavultak. Mégis csak próbálni kell valamit! Vakvezetőt fogad, aki jól ismeri a fővárost és a környékét: a vezető vagy húsz esztendővel ezelőtt munkáslapjának a kihordója volt. Fölpakkolnak ebből a négy könyvből (a két krónikából, a német nyelv-könyvecskéből meg a fővárosi könyvből) jó-csomót, abból leraknak a pestvárosi polgármester meg a pestvármegyei alispán hivatalában: osszák ki ingyen a magyar nyelv tanulásában szorgalmas, németanyanyelvű gyerekek között. A koldus, amikor ajándékoz. De meg kell szerezni a mai kenyeret! Egy csomó könyvet pakkolnak föl, árulgatják a pestkörnyéki német falvakban, — keserű kenyér! Hány falut megjárnak gyalogosan, porban-sárban! Egy helyütt a plébános mosolyogva nézi, mint vicsorítják rájuk a fogukat a kutyák, másik helyütt egy forintot küld ki hozzá a pap, mintha koldusnak adná. Ha nem kell érte könyv, nem kell a forint sem!

Letelepszik Soroksáron: ha nem kell faluzni, talán könnyebb lesz az élet. A kis sváb gyerekeket magyarra akarja tanítani; az úgynevezett intelligencia segíti, a község is, a pap is. Olvasóegyle-

tet csinál, *egy falut* nevel vagy akar nevelni, ha, egyelőre, az ország nevelése dolgában nincs lehetőség a számára. Az értetlen vagy gyűlölködő emberek bántják itt is.

Vissza kell mennie Pestre.

Ép bben az időben vannak már *szocialisták* Pesten-Budán. A nyugat munkásnépe már megindítja az új, a szervezett küzdelmet az új világért. Az Internacionálé 1864 szeptember 24-i alakuló gyűlése hirdeti, hogy a munkások szolidaritása megteremti majd az alapot minden ország proletárjainak egyesülésére. Sokáig tapogatózva, sok-sok naív jelszóval és sok-sok alkalmatlan eszközzel megkezdődik Magyarországon is a proletárság fölvilágosításának munkája. Az ipari munkálkodást a céh-korszak sok maradványa még lenyűgözötten tartja, — hiszen még hosszú esztendők múltán sem tud gyökeresen új rendet teremteni a pátenis rendelkezéseit megváltoztató ipartörvény, az 1872. évi. Az ország közgazdasági élete azonban kívánja a változást, megindul a munka, együtt vannak a munkástömegek.

Az elindulás nagy nehézségeiről más tanulmányokban írtunk már részletesen. A munkások szervezkedésének élén a nyomdászok meg a cipészek-csizmadiák vannak. De nemcsak szakmai, hanem általános munkásegyesületekben is kezdenek szervezkedni a munkások. Már folyik a harc a lassalleánusok és Sohulze-Delitzsch hívei között. Ez utóbbiak mozgalmát rokonszenvvel nézi és részvételével is támogatja Falk Miksa, Tors Kálmán, Horn Ede, Mudrony Soma, Vidacs István és Csepreghy János társaságában Jókai is ... A nyomdai munkások kérvényt írnak a Házhoz: őket megilleti az általános választójog... Szocialista újságírás és publicisztika is van. már, munkáslapok keletkeznek és agitálnak, bár csak hónapokig ha élnek. Megszűnik az egyik, — máris helyén van a másik, a *Munkások Újsága* (a Tánacsics 48-as lapjának a címe ez!)

De ezt a címet hamarosan újra láthatják a munkások, ha csak *alcímnek* is, másik újságpapíron, amelynek a főcíme ez: *Arany Trombita*.

Ebből a forrongásból, még 1869-et megelőzően, a fiatal, jókedvűen verekedő, a szocializmus nagyszerűségét megértő és át érző lassalleánusok kerültek ki győztesen. Két nagy tárcatanulmányban írt ezeknek a hónapoknak eseményeiről, harcairól, kormányzati tanácskozásairól, diplomáciai aktaváltásairól Wertheimer Ede, „kiadatlan följegyzések alapján“, az 1908-as *Pester Lloyd*-ban is: Bismarckról, Beustról és — Hrabje Jánosról, a pesti asztalosmunkásról, a magyar szocialisták egyik első agitátor-szónokáról. Ezek a Lassalle-hívek jóval egy esztendővel az első pesti szocialista gyűlés előtt tartottak — az Üllői úton, asztalosműhelyben — nagyfontosságú tanácskozást, amelyből hatalmas *Szózat*-ot bocsátottak ki „egy általános munkás-egylet“ alapításáról „Magyarország és a koronájához tartozó részek minden munkásaihoz“. Kelet és aláírás: „Pest, műhely, Üllői út 19. sz. 1868 február hó 23-án. *Az ugyanott időző Munkás-Gyülekezet*.“

Tánacsics új lapja abban az esztendőben indult meg, 1869-ben, amelyben a nyomdai munkásoknak azóta is szakadatlanul meg-

jelenő szaklapja, a *Typographia*, öt hónappal ez előtt. Táncsics, gyűjtésből, 1200 forintot kap, de mi ez az új egzisztencia megalapításához! A székesfővárosi levéltár őrzi azt a papirost, amely megörökítette, hogy „Táncsics Mihály és Seidl Teréz hitesek... a Pest-Józsefvárosi Tömő-utcában 262/1 és 263/2 számok alatt fekvő, 's nevükre írott házaikra a' Magas Kincstár javára 5250 ft. o. é. az 'Arany Trombita' című hírlapi biztosíték erejéig“ zálogjogot kebeleztek be.

Hogyan jutott a szocialistának híresztelt Táncsics újságja ehhez a furcsa címhez? Nagyon egyszerű ennek a története. „Ezért indítottam meg az Arany Trombitát, mert arany szavakat kívánok abban harsogtatni“, írja az *Életpályám* negyedik kötetében. De az arany trombitába befújtak már jóval őelőtte, és a magyarság számára mindig kellemetes hangok szóltak a trombitából. *Sárosi Gyula* volt az első aranytrombitás. (A demokratikus fölbuzdulásban, mint Jókai is, nevének y-ját i-re változtatta.) Harmincegynéhányéves volt az önvédelmi harc idejében, amikor a volt vármegyei (majd, Kossuth biztatására, bírósági) tisztviseelő megírta Habsburg-ellenes, forradalmi hangú, epikus terjengőséggű nagy költeményét (1849 május végére készült el vele teljesen), amelyet az elnyomás éveiben, tintás másolással sokszorosítottan, buzgón terjesztettek az elkeseredett magyarok, különösen a fiatalja, aki várt arra, hogy ha szennyes az inge, majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát... Ez volt a nagy költemény címlapja: *Ponyvára került „Arany Trombita“, az örök igazság parancsolatjára mondva csinálta Sárosi Gyula*. (Az eredetit a híres debreceni városi nyomda állította elő, hamar elfogyott.) A nagyköltemény énekeit, fejezeteit *lehelet-nek* mondotta az írója; klasszikus mintára tizenkét ilyen leheletre osztotta. Halálra keresték a terroruralom éveiben a költőt (Vachott Sándornál fogták el Gyöngyösön), halálra is ítélték; majd kegyelmet kapott, hosszú königráztí raboskodás lett a sok lehelet jutalma. Évtizedeken át egyik legnépszerűbb embere volt az országnak. Nagy érdem és nagy tisztesség volt Sárosi Gyulát rejtegetni, elbújtatni a fogdmegek és a beam terek elől! És nagy érdem és nagy tisztesség volt a hosszú verset vagy legalább annak egyik-másik leheletét lemásolni és továbbadni! Egy-egy sora megmaradt maiglan: „a huszár név onnan ragadt a huszárra, mert egy halálának mindig húsz az ára“, „menyecske! ha feléd huszár nyújtja száját, csókolod meg a világ első katonáját!“, „véreim! magyarok! nagy időket élünk, trombitahanigokan s ágyúkkal beszélünk“, „a köztársaság oly becses pofatéka, melynél nincs istennek dicsőbb ajándéka“, „mert a népszabadság felséges egy plánta, csak oly földön terem, melyet ágyú szánta“, „elmondottam tehát mindent, amit tudtam, s úgy áldjon meg isten, amint nem hazudtam“, „s ha tisztába hozzuk az egész országot, nyomban kikiáltjuk a köztársaságot!“ Sárosi 1855-ben szabadult Königráztírból, de azután megint kétévi börtönre ítélték a híres krinolin-verséért, amelyben a vád szerint a fekete-sárga zászlót gúnyolta ki. Még a kiegyezés után is sokat emlegették a nagykölteményt és citálgatták a sorait, — már tudniillik azokat, amelyek citálhatók voltak. Olyan nagy volt a híre ennek az

arányos és trombitás nagykölteménynek, hogy amikor a kiegyezés után Áldor Imre kiadta „a forradalom költészeté“-t, „az 1848/49-iki szabadságharc idejéből“ (a Franklin-Társulat *Kis Nemzeti Múzeum* című gyűjteményében jelent meg), ezt a címet adta neki: *Arany Furulya*. (Közli ez Sárosi Gyula híres *Farsangi dal-ki* 1850-ről — „Táncoljatok, lányok, táncoljatok!“ — és sok részletet az *Arany trombitá-ból* is.) — A forradalmi költő nagy elhagyatottságban halt meg negyvenöt éves korában, 1861 őszén. Följegyezték, hogy a fővárosban Vörösmarty 1855 novemberi temetése óta nem volt olyan népes és díszes temetés, mint a forradalmi költőé, két püspök búcsúztatta. Eljuthatott a nagy temetés híre Táncsichhoz is, a börtön falai közé. Nemcsak Táncsics emlékezett még Sárosi Gyula „Arany trombita“-jára 1869-ben, hanem a magyarok nagy tömegei is.

Így kapta az új munkáslap Sárosi nagykölteményének a nevét.

Az *Arany Trombita*, a „politikai, ipari és gazdasági hetilap“ első száma 1869 január másodikán került ki a sajtó alól, „nemcsak jól indult, hanem sokakra nézve, kik elveimmel harcban állottak, túlságosan jól“. A „szerkesztési iroda“ a kiadóhivatallal együtt a józsefvárosi Zerge utcában (ma Horánszky utca) volt. A lap szóbatonkint jelent meg, előbb Táncsics tulajdonosságában, felelős szerkesztésében, és Sassy Árpád társiszerkesztésében, majd ez utóbbi felelőssége alatt.

A fiatal *Sassy Árpád* tüzes publicista és agitátor volt; a következő oldalakon kell még írunk róla. Itt még csak annyit, mintegy életrajzi adalékként, hogy évek múltán, súlyos fogház-büntetés kiállása után (ezt a súlyos büntetést az *Arany trombita*-ban megjelent cikke miatt kapta) visszavonult a mozgalomtól és az újságírástól. Miskolc város szolgálatába lépett, „tollnok“ volt előbb, majd rendőrkapitány lett, azután gazdasági tanácsnok, „a városi javak közismerten leglelkiismeretesebb kezelője“ (ahogyan az egyik miskolci lap írta róla 1909 nyarán) és, mint tanácsnok, egyúttal polgármesterhelyettes is; negyvenesztendő városi szolgálat után, nyugalomban töltött néhány esztendő után, 1915-ben halt meg, 71 éves korában. A városa temettette el az érdemes főtisztviselőjét. „Elment közülünk a kedves, jó Sassy bácsi“, írta halálakor a másik miskolci lap, „hiányozni fog mindenhol, ahol ismerték és szerették. Nem fogja mondani: ‚kedveském‘, nem látjuk a derűs, jóságos tekintetét, a végzet elsodorta tőlünk... A lelke, a szíve, a gondolkozása a legnemesebb veretű..., a hivatalában is igazi magyar úr volt..., első sorban tanácsára, jóakarására szorult embertársát látta mindenki, a legszegényebben is, aki hivatalában megfordult. Szolgált a városát, rajongó szeretettel, akaratával és szívével. Jó ember volt, szívében és szándékaiban nemes és tiszta.“ Tele volt tüzes magyarsággal, a fajtája határtalan szeretetével. Az ő keresztnevét kapta az első fia: Árpád és a magyarok legkezdetibb története adatta vele másik három gyermekének a nevét: Emese, Attila és Csaba (ez utóbbi a vidéki hírlapírásnak neves embere, kiváló költő), az unokái sorában Ildikó, Enikő, Edua és Iringó vannak ...

Radikális irányukkal, éles hangjukkal már az *Arany Trombita* első számainak cikkei mutatják a többi ellenzéki laptól való különbözőségét. Mit akart Táncsics a *Trombitá-val*? „Mindazon hibákat megismertetni, miknél fogva Magyarország jelen állapotába süllyedt, és oly módokat javasolni, miknél fogva hatalmas, független állammá emelkedhetik“, „példát akartam mutatni arra, mit tehet egyes ember is, ha csüggedetlenül azon munkálkodik, hogy kitűzött célja felé mindig előbbre haladjon és semmiféle akadály elől vissza ne hátráljon“. És Táncsics lapja hamarosan „a munkások általános központi közlönyévé' vált“.

A lap lelke, különösen kezdetben, az ekkor már hetvenesztendő-s Táncsics. A börtön agyonkínozta a szemét, a látása csak kicsit javult, de kezdetben majdnem az egész lapot ő írta: írt *vezércikket* (akkor *iránycikknek* mondták), dolgozott a *Szabad sajtó-rovatban*, a *Tudomány és ismeretek* rovatában, a *Nemzet és népgazdaszat*, a *Megyei és községi élet* rovatában, de sokszor a hírlapi szemlé is ő csinálta. Sok küzdelme volt a lappal, az adminisztrációt is neki kellett volna irányítania, hét évtizeddel a vállán, vakoskodva. Rengeteg kiadása volt és állandóan szorította a lapbiztosíték, a postadíj, a bélyegdíj, a nyomdai számla. A hatodik számban, február 6-án cikket ír, *Politikai katekizmus-t* ad:

Melyik az a leghatalmasabb mód, mely által a haza felvirágzását, s a nemzet feldicsőülését eszközölhetni?

Erre való nézve az embereknek tehetségében nincs hatalmasabb eszköz, mint a *szcübadsajtó*.

És van-e nekünk valódi szabadsajtónk?

Nincs; mert ha attól, ki a munkás nagy sokaság értelmének fejlesztésére politikai hetilapot akar kiadni, 5250 frtnyi biztosíték kívánatik, nincs szabadsajtó.

Ha ily lapnak minden számától (pl. 2000 példány nyomva) 20 frt postadíj kívánatik, akkor nincs szabadsajtó, mert ily magas postadíj az ismeret terjesztését akadályozza.

Ha ily lapnak minden számától szinte 20 frt bélyegdíj követeltetik, tehát egy évre postadíj és bélyegdíj fejében 2080 frt kell fizetni, akkor nincs szabadsajtó.

(Ezt a matematikát így kell érteni: Nyomnak minden számból 2000 *példányt*. Egy *szám* után le kell tenni a 20—20 forintot, ötvenkét szám van egy esztendőben: bélyegdíj 1040 forint, postadíj ugyancsak 1040 forint egy esztendőben.)

Egészen radikális, de azért csak *polgári* hetilap volt sokáig az újság. Az ősz vezérnek, például, az orosházi kerület választóihoz intézett levelében is (amint mingyárt rátérünk: meg is választották képviselőnek) csak egy-két szocialista vonatkozás van, ha ugyan az általános választójogról, a főrendiház eltörléséről szóló megjegyzéseket ilyeneknek mondhatjuk; a nagy levél az Ausztriával való veszekedésről, a delegációról, speciális magyar-közjogi ügyekről szól.

Még mindig csak ezek körül forog az ország politikája, csak ezekről van szó az újságokban és a népgyűléseken. Mert most már *tarthatók* népgyűlések, még a *munkások* is gyűlelhetnek! Az 1869-es választás, amely a közjogi pártok féktelen agi-

tációjával folyt le, a „közrend“ szabályainak számtalan megsértésével, változtatott a pártok számarányán (a közjogi báloldal 30 szavazatot, a balközép 10-et nyert), de — „arról volt szó, hogy a nemzet helyesli-e a közjogi alkut“, a Deák-párt munkáját — meghagyta, sőt megerősítette a Deák-párt, a kormánypárt domináló szerepét. Andrássyéknek 80—100 főnyi többségük volt.

Júliusban már a *munkások* újságja, augusztusban már a *szociáldemokraták* lapja lett a Táncsics tulajdonában lévő lap. Nem sokáig maradt, ez, nem is sokáig maradt meg. A fiatal, tüzes Sassyt, a szerkesztőt egy esztendőre és 500 forintra ítélték és ez adta meg a végső döfést, — döfésben addig sem volt hiány. Táncsics bejelenti a főpolgármesternek, hogy Sassy Árpád visszalépése (1869 november 12) után Borsodi László „szerkesztendi saját felelősségére“ a lapot. Az öreg, betegeskedő, koldus Táncsics nem tarthatta fenn, a hetilap decemberben megszűnt.

Amíg szocialista lapként jelent meg, a szerkesztésbe befolyása volt egy „*munkás-bizottmány*“¹⁾-nak, amelynek a tagjai Szmolónyi Nándor, Kretovics József és Ihlringer Antal voltak. Mindháromnak a neve jólismert a szocialista mozgalom kezdeti éveiből. Sok cikk jelenik meg ebben a lapban a munkáskérdésről és a szocializmusról.

Szmolónyi Nándor sokat dolgozott a lapban és az agitációban is résztvett; hamarosan eltűnt a mozgalomból.

De különösen sokat írt a lapban a bizottmány másik tagja, *Kretovics József*. Nyomdász volt, mint a lap munkás-cikkírói közül sokan; Novitzky N. László már idézett nagy nyomdász-történeti munkájában több helyütt is megemlíti. Változatos élete volt, tanultságával hamarosan kiemelkedett a társai közül (akik akkor még nem szaktársaknak, hanem — műtársaknak szólították egymást). Pécsen is résztvett már a munkásmozgalomban, a szakmai mozgalomban is, „lelkesült odaadással és eredménydús közreműködéssel, mit csak katonakötelezettség folytán szakított meg“, írta róla 1880 nyarán bekövetkezett halála után a *Népszava*. Ugyanitt olvassuk róla, hogy Sárospatakon is betűszedő volt, Sátoraljaújhelynek jegyzője. A magyar munkásmozgalom legelső történetírói közül való; sajnos, nem fejezhette be azt a cikksorozatot, amelyet éppen Táncsics e lapjában kezdett, „hiteles adatok nyomán“, *A magyarországi munkásmozgalom keletkezése és a magyarországi munkásegyletek alakulásának rövid története* címen, a lap megszűnése akadályozta meg ebben. Már az 5. számban, amikor a fiatal Sassy még a függetlenségi lelkes cikkeket írja, folytatásos tanulmányban hozzászól *A munkások kérdéséhez*: „A társadalmi világ három osztályra ván oszolva“: 1. *fogyasztó* (tőkés oszt.), 2. *cserélő* (földműves), 3. *teremtő* (iparos).

Ismerkedjünk meg e kor szocialista agitációs okoskodásával, egy-két idézettel. Kretovics a lap következő (6.) számában így ír:

A külföldön már annyira alásüllyedt a munkáskéz becse, hogy gyakran — mint az elmúlt évben is olvashattuk a történeteket — kénytelenek összecsoportosulni s kenyeret kérni.

Hazánkban még ez nincs meg — de reménylhető, hogy nemsokára be fog következni. — Még most korán volna mozogni a magyarországi

munkásoknak Önáíllásra törekvésre, hisz még ei sincsenek nyomva -egészen, hiszen még nincsenek is megfosztva — életerejük, s tevékenységük-től; hisz még közösügyes életünk 3 éve nem volt elégséges arra, hogy mindenféle mesterség és művészet ellen harcra keljen a pénz hatalma, melynek győzelme mindig biztosítva van. Még nem igen van Magyarországon csizma-, ruha- és asztal-készítő sat. gépgyár részvény-társaság; de maholnap reménylhető, hogy lesz: mikor már téglakészítő, & építkezéseket országszerte felvállaló géptéglagyár, továbbá géphordógyár sat. s más ilyen rész vény társulatok keletkeztek e pár év alatt.

S ha egy ilyen részvény-társulat keletkezik, a hazai sajtó nagy része örömmel üdvözülten így kiált fel: „haladunk a külfölddel“; a szegény munkásoknak pedig ilyenkor azt kell keserűen érezni: „ismét egy bilincs az ész- és kézre“.

Adam Smith-t nem nem említi, de, éppen az ő *tű* példáját vévén boncolókés alá, ügyesen fejtegeti a munkafelosztás hátrányait. Látja a proletarizálódást és a géppel-dolgozás hatásait; ír a kisiparos osztály hanyatlásáról:

... egyes kisebb mesteremberek, kiknek nem áll tehetségökben gyári részvényeseknek lehetni, hanem kénytelenek magok dolgozni, s e szerint a gyári gépek készítményeinek — mikkel előzőnlük az országot — olcsóságával nem versenyezhetnek, — ámbár készítményeik azokat tartósságra mindig fölül múlják: visszavonulni kénytelenek mesterségüktől; s kiknek egy kis birtokuk van, annak műveléséből, másoknak napzámi munkákból — miknek jövedelme nagyon csekély, s az önéletfentartásra is alig elegendő — kell tengődniök.

Nem akarom ezen említésemmel a gépek használatát czélszerűtlennek mondani, vagy kárhóztatni azok feltalálóját, sőt dicsőítenem kell azon férfiakat s meghajlok nagyságuk előtt! ... Hanem azt jogosan kívánom s kívánhatja minden munkás, hogy ne tegyenek minket azok rab-szolgájává, hanem azokat helyezték a mi szolgálatunkba.

Csillag alatt megjegyzi a szerkesztő ehhez a nagyon is jogos kifakadáshoz: „Tanulni kell s akkor nem lesznek rabszolgák, más úton nincs segély.“ Kretovics ír elsőnek Lassalle-ról, „Lassalle Nándor“-ról, — „mily ismeretlen név ez!“; így kezdi ezt a cikkét, pedig Kantz Gyula az 1868-ban megjelent nagy és nagyérdemű főművében (a *Nemzetgazdasági Eshmék Története Magyarországon*) már megismertette ezt a nevet a szociális kérdések iránt érdeklődőkkel.

Ihrlinger Antal a következő évtizedekben szerez nagy érdemeket a munkásmozgalom területén. Nyomdász volt ő is, német anyanyelvű, évtizedeken át az első sorokban van a szocialisták között, vádlottja, két év múlva, a hűtlenségi pörnek, lapszerkesztő, párttitkár, sokáig az üldözés középpontjában, de középpontjában a szocialisták egymás között való viszálykodásának is, Frankéi Leó és Külföldi Viktor kortársa, aki 1889-ben majd egyik magyar küldöttje, szónoka lesz az Internacionálet újjáalakító párizsi szocialista nagykongresszusnak. 1890 őszén halt meg.

Dolgozott még a lapban *Politzer* Zsigmond, a későbbi éveknek — ha nem is hosszú időn át — vezérférfia, az *Arány Trombita* után hónapok múlva a szocialista *Testvériség-Brüderlichkeit* alapítója és szerkesztője, a hűtlenségi pörrel együtt tárgyalt felségsértési pör egyetlen elítéltje, tíz év múlva egyik elnöke az 1880. évi, munkáspártalakító szociáldemokrata kongresszusnak, aki azután a német nyelvterületen is résztvett a szocialista moz-

galomban, cikkeket írt, lapot szerkesztett, Bajorországban is elítélték, ki is utasították, itthon is, külföldön is műegyetemi tanulmányokat folytatott. Később Csapóra magyarosította meg a nevét és évtizedeken át Párizsban volt újságíró, nagy érdemeket szerezvén a magyar irodalom klasszikusainál?; francia nyelven való megismertetésével. (Sokat fáradozott azon is, hogy Erkel *Bánk bán-ja* színre kerüljön “Párizsban. Nagy műve, *A francia nyelv szelleme* kéziratban maradt utána. Magyarul, németül, franciául, angolul írt és beszélt. 1924-ben halt meg Párizsban.) Tudományosan képzett szocialista volt. Az *Arany Trombta* 1869. évi július 31-i számában, amely Petőfi, halálának húszesztendő fordulóján jelent meg — ekkor már erősen készültek az első pesti szocialista népgyűlésre! —, így ír, akkor már a lap szocialista olvasóközönségének:

Húsz évvel ezelőtt az egyenlőség kimondatott ugyan, de uralkodó-osztály mégis van és így az osztálykülönbség még nem szűnt meg. Azelőtt a nemesek számára kellett ingyen dolgozni, most a tőkepénzesek nyúznak bennünket, ezekért robotolunk. Ezelőtt csupán a nemesek bírtak politikai jogokkal, most a birtokos-osztály bír azokkal, holott azon néposztály, mely semmit sem nevezhet birtokának és az államnak mégis legtöbb adót fizet, az alkotmányos jogok gyakorlatából kizáratik.

Tekintélyes volt már számban is, írói, publicistái minőségben is a kis lap gárdája és erről a gárdáról maga az ősz szerkesztő állítja ki a dicsérő bizonyítványt vagy hat esztendő múltán: „a tanulatlanabb nagy sokaság tisztább, önzetlenebb hazafiságból írt hírlapi cikkeket nem igen olvasott.“

Zágonyi György óbudai néptanító, az óbudai munkásegylet elnöke is dolgozott még a lap számára.

Eszonyolcsázhatvankilenc nyarán élénk már a fővárosban a szocialista élet! Táncsics lapja agitál „az összes vagyontalan kéz- és fejmunkások“ között és az ezévi márciusi pozsonyi népgyűlést (ez volt a Lajtán innen az első szocialista népgyűlés) hamarosan követi a pesti. 1869 Szent István napján a mai Tisza Kálmán téren, a gázgyár előtt levő téren tartották meg ezt a népgyűlést. A pozsonyi és pesti népgyűléseken teremtették meg a magyar szocialista proletárság első programját, amelyben követelték, a többi között és legelsőnek, az általános és közvetlen választójogot minden képviselőtestületbe, a korlátlan egyesülési és gyülekezési jogot, a sajtó szabadságát, a népfőlfegyverezést az állandó hadsereg helyébe, a nemzetiségek teljes egyenjogúságát, a progresszív adózást. Ezekkel az 1869. évi tavaszi pozsonyi és nyári pesti szociáldemokrata népgyűlésekkel indul meg igazában a munkásmozgalom; az 1868. évi belügyminiszteri rendfőlet csak bejelentést kíván a népgyűléshez, engedélyt nem.

Hat héttel a pesti szocialista népgyűlés előtt Óbudán ismertette elsőnek Sassy Árpád a szocialisták programját. Hosszú cikkben számolnak be a lapban az óbudai „nagy testvéről“, „mert körülbelül 800 munkás férfi által volt a gyűlés képviselve“. A munkásoztag, hangoztatta a fiatal agitátor, a nemzetnek valódi aranybányája (Birányi 1848-as szava!), a nemzetek létéről és

nemlétéről döntő karcot már nem a csatatéren, hanem az ipar terén vívják: a munkásoktól függ a haza nagysága vagy bukása, a munkások a nemzet leghűbb fiai. És „a munkások legnagyobb része ki van zárva az emberi jogok élvezetéből”; „ha a haza ily mostohán bánik ezen leghűbb, legbecsületesebb gyermekeivel, csoda-e, ha ezen megvetésen a gyárosok s általában munkaadók vérszemet kapnak?” Egyesületeket kell alakítani, szervezkedni kell — és most következik a szóbeli program, amelyet az első nagygyűlésre írásba és pontokba foglalnak majd:

- Nekünk — hogy emberek lehessünk — kell *választási jog*, hogy a munkaadók nyúzásaitól megszabaduljunk, kell czélszerű *ipartörvény*, hogy valamit családunk számára s öregségünkre félretehessünk, kell az *adó* lejjebbállítás, hogy értelmesebbekké nevelhessük gyermekeinket, kell *ingyen tanítás*, hogy magunkat mi is művelhessük s így jogainkat s valódi kötelességeinket jobban ismerhessük, kell *olcsó olvasmány*, ez pedig csak úgy érhető el, ha a sajtó bilincseitől megszabadítatik, tehát kell *sajtószabadság*, és kell mindenk felett *szabad gyűlésezési és társulási jog*, mint amely által ellenőrizzük a hatalom túlkapásait.
- Ezek azok, t. polgártársak, amit nekünk követelnünk és amit nekünk megnyernünk kell, ettől függ magának a hazának fenmaradása.
- Ezen ú. n. szocial-demokrat-programot tűzte zászlójára az „általános munkásegylet” és fogadta el több magyarországi egylet, mint amannak fiók egylete.

Az aláírások sorát Sassy nyitotta meg, majd „Policzer Zsigmond pesti munkás emelt szót”. Zágonyi György református tanító szolt még a tömeghez és ő is írta meg a tudósítást az *Arany Trombita-fia*., nem feledkezvén meg annak közléséről sem, hogy

a gyűlés végeztével Kristóf Pál barátunk hajléka felé siettünk, hol is pohár kocsintások közt éltettük az érdemekben megöszült s mindig a köz jólétért szenvedő nagy hazánkfiát Tánicsics Mihályt. Még egy szót mit elhallgatnom alig lehet, felkérték a jelenlevők Újvári Imre munkástársunkat, hogy szóló daloljon és a Kossuth Lajos búcsúdálát gyönyörű hangon eldallá, melyet harsány éljen követett.

A pesti gyűlés lefolyását Schulhof följegyzéseiből és az akkori lapokból ismerjük. Schulhof szerint „falragaszok hívták föl az összes vagyontalanokat, hogy délután négy órakor teljes számban jelenjenek meg”, „hogy a vagyontalanok tüntetése ne csak az igazság erejénél fogva, de a megjelentek számával is hasson a vagyonos osztályokra”. Az ő följegyzései szerint 8—10.000 ember jelent meg az első pesti szocialista tömeggyűlésen. Napirenden ez a két pont volt: 1. A lakásszükség. 2. A munkáskérdés. A hatóság képviselőjében Thaisz Elek, a rendőrség vezetője volt jelen, ugyanaz a Thaisz, akinek a nevével találkoztunk már 1848-ban, aki majd tizenegy esztendő múlva nem engedi meg, hogy a szociáldemokraták szocialista pártot alakíthassanak... A gyűlés elnökségét Tánicsics munkatársa, Sassy Árpád ajánlotta, miután meleg szavakkal üdvözölte a megjelenteket és megállapította, hogy „a népgyűlések nagyjelentőségűek és a kormányra nézve nagy haszonnal járnak, mert megmutatják neki, hogy valamely ügyet milyen erkölcsi és fizikai erő támogat és megvan a szükséges erő valamely ügynek győzelemre jutásához”.

A népgyűlést a Tánicsics *Arany Trombitá-ja* szerkesztésében résztvevő, a megelőző sorokban már ismertetett munkásbizottmány készítette elő, amely augusztus 14-én az István téri Löblvendéglőben előértekezletet tartott. A nagygyűlés az itt megbízott „népválasztmány“-t megerősítette és kiegészítette 58 tagra. Schulhof följegyzései szerint ezután, a népgyűlésen, kibontották a szocialista vérvörös lobogót, amelyen ez a fölírás volt: „Egyesüljetek, munkások!”

Ezután tértek csak rá a napirend tárgyalására. Sassy Árpád, Lukács István és Rauch György fölszólalása után elhatározták, hogy a kormányhoz meg a parlamenthez folyamodnak: építsenek munkásházakat és addig is, amíg ez megtörténhetik, engedjék át a két nagy kaszárnyát (a Károly-körút és az Üllői-út) a munkásoknak. (Szeptember 8-án már meg is jelent a határozat végrehajtásával megbízott népválasztmány Andrássy miniszterelnöknél, aki megígérte, hogy a lakásínség enyhítésére szükség-lakásokat építtet, de állami pénzen építendő munkásházakat nem ígérhet, és, természetesen, a kaszárnyáknak a munkások számára való átengedése elől is elzárkózott.)

A napirend második pontját Ihrlinger Antal fejtegette. Ismertette a pozsonyi programot és indítványára, Argauer, Essl, Lukács, Stróbl, Auspitz és Rieder fölszólalása után, a gyűlés magáévá tett© azt. Ihrlinger ekkor, így írja Schulhof, fölszólította a gyűlés résztvevőit: *esküdjenek meg* a kibontott lobogóra, „hogy hűen kitartanak a szociálisztikus propaganda mellett“. „Ünnepélyes jelenet volt ez. Adott jelre az elnökség fölállott helyéről, a zászlótartó magasra emelte a zászlót és a szélrózsa minden iránya felé meghajtva: ráállította az elnöki asztalra és ekkor az ezrekre rúgó nép levett kalappal egy szájjal hangoztatta: „Esküszünk, hogy hűen fogunk kitartani!“ Igen, a kezdeti évekből nem hiányoztak ezek a romantikus jelenetek, akár csak a Trade Union-k kezdeti éveiből, amelyekről olyan meg-rázó jeleneteket jegyeztek föl a munkásmozgalom historikusai. Amikor, még ugyanebben az esztendőben, szeptember 12-én, *Pozsonyban* megtarthaták a *Vorwärts* munkásképzőegyesület alapító ünnepségét, az alapítást zászlószenteléssel kötötték össze és itt Niemtzik elnök hajtotta meg a lobogót a négy világtáj felé, miközben mozsárlövések durrogtak és miközben a Lassalle-marsot a — katonai zenekar játszotta... A szabad ég alatt esküdtek meg itt is és Niemtzik után így mondták el az eskü-mintát: „Jobbomat fölemelem és esküszöm itt, az Isten szabad ege alatt, esküszöm az üdvösségemre, a becsületemre és a boldogságomra, hogy hű maradok zászlajához a szabadságnak, amely a szociáldemokráciának alapelve, és inkább a zászlóval halok meg, semhogy elhagyjam azt!“

Ezekkel a demonstrációkkal indult el magyar földön a szociáldemokrata propaganda.

Tánicsicot megint megválasztották képviselőnek. Az orosházi választók hosszú levélben kérik föl a jelölt-ség elfogadására: „Önt ismerjük olyannak, ki akarattal és képes-séggel is bír, a jelen nyomasztó helyzet megváltoztatására mint hathatós tényező közreműködni. Önt kérjük tehát fel, tisztelt

Táncsics úr, önt, mint a szabadság hosszú harcában megöszült bajnokot, hogy a leendő képviselő-választásra a jelöltséget elfogadni, s a jövő országgyűlésen kerületünket képviselni méltóztassék“, „erős bennünk a hit, hogy önnek öreg testében ifjú lélek és szent hazaszeretet lakik“. 1868 október elején írják ezeket a derék orosháziak, a Szemenyeiek, a Berkiek, a Kertészek, 1869 első napjaiban már szólnak a *Trombita* hangjai, márciusban van a választás.

De mégsem jöhet-mehet vakvezetővel! Részt kell vennie a választás küzdelmeiben, bizonyos, hogy megválasztják, részt kell majd vennie a parlament munkájában is: nagy elhatározás, meg kell operáltatnia a szemét. Fialat orvossal végezteti az operációt, egy ültő-helyben mind a két szemem: sikerül, — új élet! „Nem kerestem híres szemorvost, hanem egy fiatal emberre bíztam magam, ki nemcsak hogy még senkit előbb nem operált, de be sem végezvén iskoláit, az oklevél sem volt még kezében.“ Egei Józsefnek hívták az óbudai fiatal orvosjelöltet, a bravúros szemoperáció hősét. (Sassy Árpád 1915-ös gyászjelentésén találkozunk Egey ékkel.) A lap január 30-án közli azt az újságot, hogy Egei óbudai orvos Táncsics szemét „oly szerencsésen operálta, hogy ha az örökös börtönből sikerült neki megszabadulni, most az örökös sötétségtől is megmenekedett“. Február 6-án azt írja a lap, hogy a szerkesztő a saját tapasztalásából tudja, hogy a szerencsétlen rabokra nézve nincs nagyobb jótétemény, mint a foglalkozás, az olvasás, „eltökélte tehát magába, hogy a budapesti rabok számára az illető hatóságok beleegyezésével *Arany Trombita* című lapját az első számtól kezdve megküldi...“

Új élet, neki lehet menni a politikai küzdelemnek! De közben elítélik egy hónapra, merthogy nem tette le a lapbiztosíték még hiányzó részét, az 5250 forint egyötödét, 1050 forintot. Azután, hajrá, ha betegen is, gyorsan Orosházára! Bandérium várja, mindenén áttörő lelkesedés fogadja, az utolsó órákban a hivatalos jelölt pártja átáll hozzá, nagy többséggel megválasztják. Persze, nem szociáldemokrata programmal.

Ámbátor e választáson már volt szociáldemokrata jelölt, de szó sem lehetett arról, hogy képviselő legyen belőle; szigorú szabályokkal szorítóan cenzusos volt a választójog! A *Pesti Napló* 1869. évi februárközepe számában olvassuk, hogy a választás kampányában az óbudai munkások is mozgolódtak; gyűlést tartottak és

a szónokok hosszú beszédekben adtak kifejezést ama szükségességnek, hogy a jövő országgyűlésen a munkásosztály is képviselve legyen s úgy találják, hogy Ó-Buda, melynek nemcsak Európaszerte híres hajógyára, hanem más egyéb tekintélyes gyár és kézműintézete is van, mely tehát nagytömegű munkásosztályt összpontosít magában, — ép oly helyiségnek látszik, mely egy, a munkás osztályt képviselő jelölt felléptetésének kezdeményezésére van hivatva... A 48-as törvények időszerű módosítása sok tekintetben szükséges, főleg pedig azon szempontból elkerülhetetlen, hogy a munkások osztálya is gyakorolhassa a politikai jogok sarkalatos föltételét, a választói jogot... Viharos tetszés nyilváníatások között alakította meg ezután magát a gyűlés, mint a munkások pártját.

Arról ír még a kormánypárti *Pesti Napló*, hogy a gyűlésen mindenáron beszélni akart Végh János, „a baloldal matadorja“,

aki „olcsó hallgatóságánál közönségesen szokott babérokat aratni“, és aki, nagy-nehezen szóhoz jutván, úgy vélekedett, hogy a munkáspárt fölösleges, miután a baloldal a munkásság érdekeit is képviseli majd; — általános feleletül nyerte: „Nem kell!“

Schulhof úgy mondja, hogy Viola Károly („aki az úgynevezett Imperial szocializmust akarta meghonosítani“) volt Magyarország első szocialista programinál fellepett képviselőjelöltje: „határtalan önhittségében a szent-endrei választókerületben... csúnya kudarcot vallott. A jelöltetéshez szükséges tíz szavazatot is csak nagy kinnal tudta összehozni...“ Steier a már említett Bemiczky-tanulmányában többhelyütt szól arról, hogy ilyen nevű ember „rendőrségi konfidens“ volt az abszolutizmus korában.)

A választás után Táncsicsnak mingyárt be kellett mennie a fogházba: le kell ülnie azt a hónapot, amelyet a lapbiztosíték teljes összegben való lefizetésének elmulasztása miatt róttak ki rá; száz -forint pénzbírságot is kapott, de ezt elintézhette, még Orosházán értesült arról, hogy Jókai állt melléje megint: lefizette helyette a száz forintot (illetőleg csak 99 forintot, hogy a megmaradó egy forinttal adósának tekintse!). De a fogházi cellába nem küldhetett mást, oda Táncsicsnak magának kellett mennie, a nagy alföldi kerület nagy többséggel megválasztott képviselőjének, „a néplapszerkesztőnek. És ha 1860 márciusáról azt kellett följegyeznie, hogy Wesselényi Miklós báró is „épen ezen börtönben vakult meg“, amelybe őt zárták el, most, új képviselő-kora első napjairól följegyezhetné, hogy mingyárt Orosházáról a mandátummal való visszatérése után „azon fogságban kezdem meg a büntetést, melyben *Böszörményi László* szenvedett, s éppen azon a napon, melyen őt onnan eltemették“...

Böszörményi László a magyar függetlenségi törekvések egyik mártírja volt. ő közölte a lapjában Kossuthnak a kiegyezés ellen írott híres tiltakozását és a dinasztia ellen írott levelét is. Kossuth messze volt, Böszörményit ítélték el. Böszörményi tüdővész, mondták az ellenzéki képviselők, tiltakoztak a beteg ember börtönbe zárása ellen, a fogház levegője meggyilkolja majd... És Böszörményi valóban elpusztult a cella négy fala között. A Böszörményi-ügy sok keserves órát szerez az Andrássy-kormánynak, különösen az igazságügyminiszternek, Horváth Boldizsárnak; elkeseredetten támadják az ellenzéki lapok. Lángoló szavakkal ír Sassy is az *Arany Trombitá-ban*:

Van-e ott alkotmányosság, ahol a hazafiúságért beperelik s kihallgatás nélkül elítélik a polgárokat? — van-e ott szabadság, ahol egy olyan polgárt, akinek egyéni úgymint politikai életén még csak árnyéka sincs a szenynek, a kórággyról hurcolnak a börtön fojtó legébe? van-e ott szabadság, ahol a sajtó vétségért elítéltet — éppen akkor hurcolják a börtönbe, midőn az orvosok neki a szabadbani lakást rendelik, midőn szakértők bizonyítják, hogy a zártlevegő reá halált hoz.

A tüzes, fiatal szerkesztő ugyanitt megjósolja, hogy Böszörményi meghal majd a fogházban... A hírt gyászkeretben hozza a lap a március 27-i számában ...

A Lipót-utcai börtönben Táncsics került a cellába. Keserű szavakat ír ez alkalommal a *Magyar Újság*: már Böszörményi esetében az volt a közvélemény meggyőződése, hogy „nem a törvény sajnálatraméltó áldozatával, hanem a kormány szenvedélye és szűkkeblűsége által az emberiség parancsainak mellőzésével halálíg üldözött mártírjával van dolgunk“. Horváth Boldizsárnak, a tudós jogásznak, akit a szabadságharc után osztrák haditörvényszéki ítélet bélyegzett meg, túrnie kellett a kegyetlen szemrehányásokat; őt támadja az ellenzék már nem csak Böszörményi miatt, hanem Táncsics miatt is. A *Magyar Újság* a szélsőbaloldal közlönye volt. A szerkesztője Böszörményi után Simonyi Ernő lett (a későbbiek során még írunk róla), majd Irányi Dániel, Helfy Ignác, azután Szederkényi Nándor. (A lap 1874 végén szűnt meg, illetőleg beleolvadt a *Baloldal* folytatásaként megjelenő *Egyetértésibe*, amelynek Csávolszky Lajos lett a vezére. (A továbbiak során írunk még róla is.) A *Magyar Újság* kérdez, vádol:

Nem elégték meg az ősz bajnoknak eddigi szenvedéseit? Nem volt neki elég legszebb éveinek jelentékeny részét a börtön penészes szűk falai között tölteni, hol szeme világát elveszte, csak azért, mert hazafias szavát a hazában bátran merészelt hangoztatni és ez a hatalomra nézve kényelmetlen volt? Elég keserű jutalomban részesült már Táncsics azért, mert mit a kormánynak kellett vala tennie, de elmulasztotta, a népek felvilágosítását, ő igyekezett előmozdítani; felhagyhatna már a kormány üldözésével. De nem, Táncsics még mindig ellenzéki lapot mer kiadni, sőt magát még képviselőnek is megválasztatja; ezért be kell őt zámi...

És keményen írt Sassy Árpád is, a *Trombita* szerkesztője Táncsics ilyen megkínóztatásáról, hogy e viszonylag csekély bűnért, mert a kauciót még nem teljes összegében tette le, a veszedelmes szemoperáció másnapján fogták pörbe, hogy a kórágyról kellett a fenytítő törvényszék elé mennie... Szini Károlynak (Szini Gyula édesapjának) akkor híres *Vörös Könyv-éhen* („gunyoros folyóirat“-ában) olvassuk, hogy április 22-én volt a Ház első ülése. „Korelnök lett Pribék Antal. Táncsics következett volna ugyan, de — nem volt jelen. És nem akadt egy képviselő, aki fel mert volna szólalni, hogy a börtönben van, s követelte volna kibocsátását — miután képviselőt az országgyűlés engedelmével nélkül egy óráig sem szabad börtönben tartani“. De ott tartották, leülte az egy hónapot becsülettel, — „a börtönből úgyszólván egyenesen az országházba léptem“; ő úgy írja le, hogy forrón dobogott a keble, nagy büszkeséget érzett, amikor arról volt szó, hogy ő lesz a *korelnök*, de ezt a nagy tisztséget azért nem vállalta el, mert a szeme világát még nem nyerte teljesen vissza.

Most képviselő is, lapszerkesztő is: tényező megint a magyar közéletben. És úgy érzi, hogy a hírlapírás, a lapszerkesztés fontosabb, mint a képviselőség: az országgyűlésen csak azt lehet keresztülvinni, amit a *kormány* helyesel — és mi mindent kell szóbahozni azok közül, amiket a kormány *nem* helyesel! Szükség van az *Arany Trombitá-ra*, arany szavak kellene a népek. És az arany szavak sorában mingyárt az első számban a *börtöni imádság*:

Ős Hunnia! te vagy keblem mindene, Áldjon, védjen a magyarok Istene ... Érted hordom a rabságnak láncait, És szenvedem a vakságnak kínjait... Add, óh Isten, négy folyamunk téréin A bátorság dívjon mint legfőbb erény, Úgy nem terem: zsarnok, önkény, rabiga, S mind örökké szabad leend Hunnia!

Az apostol rímfaragónak is bemutatkozott. Első fogságában más rímes sorokat is írt, idézzük majd e vázlatunk utolsó fejezetében.

Egypár vonással az egyik megelőző fejezetben próbáltuk rajzolni annak a kornak (az 1848—49-es időnek) hírlapírását, amelyben először lett politikai lap szerkesztője Táncsics. Szóltunk az ő 1848-as *Munkások Újsága* című lapjának és 1849-es *Forradalom* című íveinek kísérő lapjairól. Mik voltak 1869-nek az újságjai?

A jobboldalon van ösászár Ferenc alapítása, a nagytekintélyű *Pesti Napló*, amely már a megtorlás legsötétebb napjaiban, 1850 augusztusában megindult, már Szenvey József van a szerkesztés élén, sok szerkesztőváltás után 1855-ben már Kemény Zsigmond báró szerkeszti, azután Királyi Pál, de 1860 március 1-től 1869 december elsejéig megint a báró. Az Athenaeum nyomja, több éven át naponként kétszer is megjelenik, 1869 első felében is. A vezércikk helyén sűrű címmel e lap élén jelenik meg 1865 április 15-én Deák híres húsvéti cikke, amely a kiegyezéshez segített. Ott van a *Pester Lloyd*, amelyet 1854-ben alapítottak, 1867-től kezdve Fáik Miksa szerkeszti, akiről azt tudják, hogy 1866-ban meghívják Erzsébet királyné mellé, hogy tanítsa magyarul a felséges asszonyt. A szőlősbali *Magyar Újság-iól* az imént már írtunk. Noseda Gyula, majd Landerer és Heckenést nyomja. Az Athenaeum nyomja Jókai lapját, a *Hon-t*, amely 1863 január 1-én indult meg, előbb a baloldal (jóval később a szabadelvűpárt) orgánuma, 1867 óta reggeli és esti kiadásban. Jókai a megindítója és az első szerkesztője; azután a reakció eltiltja a szerkesztéstől, de 1865 augusztus közepétől megint Jókai van a szerkesztőség élén. Néplapja is van: 1867 nyarán keletkezik és tíz évig áll fenn Jókai szerkesztésében-kiadásában az *Igazmondó*, „politikai és szépirodalmi heti közlöny”. De van a szélsőbaloldalnak is hetilapja: a *Népszázlója* ez, amely pontosan három esztendeig él, 1868 január 4-től 1870 december 31-ig. Áldor Imre a szerkesztője, Madarász József a lapvezére. Tekintélye van a hetilapok között a *Politikai Újdonságok-nak*, amelyet még Pákh Albert, Petőfi barátja indít meg, most Heckenast Gusztáv ad ki testvérlapjával, a *Vasárnapi Újság-gal* együtt. Szokoly Viktor szerkeszti, előbb Emioh, majd az (Emich-nyomdából részvénytársasággá újjáalakult) Athenaeum nyomatja a *Heti Posta* című, „ellenzéki, politikai és vegyestartalmú hetilap”-ot, amely három év múlva beleolvad majd a *Vasárnapi Újság-ba*, és főlapját, a *Hazánk s a Külföld-et*. Podmaniczky Frigyes bárónak a balközép szolgálatában álló *Hazánk* című lapja másfélesztendős küzdélem után az *Arany Trombita* évében, 1869 nyarán olvad bele a *Hon-ba*. Két évet sem élt meg a *Századunk* című napilap, az Egyenlőségi Kör közlönye, amelyet Urváry Lajos szerkeszt, a Pesti Könyvnyomda Részvény-

társaság nyom és amely 1869 késő őszén szűnik meg, illetve olvad bele a *Pesti Napló*-ba. Volt még egy kevésbé jelentős, *Nép Szava* című lap is, később szólunk róla, majd amikor a szerkesztője búcsúztatja a Pestről távozó, csalódott, öreg Táncsicsot, öt év múlva majd az *Arany Trombita* megszűnte után.

10. TÁNCICS ÉS A SZOCIÁLDEMOKRATA MOZGALOM. — A NYOMORÚSÁG ÉVEI

mikor Tánics életiratai negyedik kötetében az *Arany Trombita* elindulásának körülményeit vázolja, elégtétellel mutat ra arra, hogy ennek a lapnak *szerepe* volt a munkásmozgalom megindulásában. A szeme mindig a falu szegény lakosságán van, a parasztokon, de „kiválóan a kézimunkások vagy egyszerűen szólva munkások (iparosok) érdekében“ akart megtenni mindent, amit tehetett és a lap „kiváltkép a fővárosban, Budapesten tette meg hatását, hol azelőtt soha sem tapasztált *munkásmozgalom* keletkezett“, „ekkor támadtak a hazában először különféle munkás egyletek, melyeknek megalakulásánál buzdítva, irányt adva, tevékeny részt vettem“. Azt tartja, hogy a politikusok és laptársak fölháborodásának a viharja ekkor és ezután azért zúg ellene még keményebben, mert a munkás nagy tömegek keblében csak Tánics iránt mutatkozik szeretet, több is ennél: rajongás. Júliusban köszönőiratot kap:

Szent és elmulaszthatlan kötelességünknek tartjuk önnek legbensőbb hálánkat kifejezni az iránt, hogy a munkásosztály ügynökségét magára vállalta. Azon, a képviselőházban történt erélyes felszólalása, mellyel a munkásosztályt emberi jogaiba akarja visszahelyeztetni, keblünkbe az ön iránti legbensőbb hálaérzelmeket költi fel. Fogadja köszönetünket és elismerésünket. — *Az általános munkásegylet. Az országos munkás párt nevében,*

Megkapja „a nemzet atyja“ díszes megjelölést és ő lett — így írja Schulhof — a Pesti Központi Általános Munkás-Egyletnek, a szocialista munkások egyesületének elnöke; már fiókegyesületék alapításának munkáján fáradozott.

Ebben az egyesülésben a kezdeti esztendőkből sok volt a válság. Tánics sem volt sokáig elnök. Egy évtized múltán, amikor a munkáspárt Tánics- és Lassalle-ünnepség megtartására készült, 1879 áprilisában így írnak a *Népszavá-ban* Tánics elnökségéről és arról a válságról, amely az apostol körül tört ki:

... közérdekben tett fáradozásai elismerésül az Ó-budai Általános Munkásegylet elnökül választotta. Mint elnök igen sokat tett a munkásérdek előmozdításáért s a mozgalmat széles körre terjeszteti hatatosan közreműködött. Azonban később a munkás-érdekeket *állami segélyezés* által híven megvédhetőnek és biztosíthatónak, Deák Ferencel és Andrássy Gyulával e tárgyban folytatott értekezései félremagyaráztalak, mit ellenfelei nem mulasztottak, el a munkásosztály előtt népszerűtlenségére felhasználni és kiválólag ez az oka, hogy helyébe később *más* egyleti elnököt választottak,

Ahogy a kezdeti hónapok történetírója mondja, sokan a tagok közül, „különösen az *internationalis munkás-associatio* befolyása alatt állók“ elégedetlenkedtek vele szemben, kiváltak és Stróbl Antal vasmunkás élén új egyesületet alakítottak. Ez az egyesület teremtette meg azután Farkas Károly kezdeményezésére és a Hengermalom munkásainak önkéntes gyűjtésével az általános munkásbetegsegélyzőt, a munkásoknak ezt a szociális intézményét, amelyből a hivatalos munkásbiztosítás mai szervei kifejlődtek. A két egyesület, vagy egy esztendeig való tárgyalgatások után, Általános Munkásegylet címen fuzionált, de Táncsics kikerült a mozgalomból, amelybe azután csak nagyon későn tudott bekapcsolódni, nemi közvetlen szereplőként, hanem csak olyanként, aki a munkásság fölszabadító küzdelmét állandó és élénk rokonszenvvel kíséri.

Családi vonatkozásai, amelyekről a következő fejezetekben írunk, ezt az érdeklődését állandóan fönntartották. A mozgalomból való kikerülésének a történetét Schulhof egészen romantikus módon mondja el, amikor a munkásegyletek fúziójára irányuló „kiegyezés“ tárgyalásairól ír, így:

Ez a kiegyezés azonban kellemetlen szakadással végződött az öreg Táncsics Mihálynak egy lépése folytán, amelyre az öreg vezért jóindulatú elhamarkodása és rövidlátása vitte. Az eset jellemző világot vet arra, hogy abban az időben hogyan kormányozták Magyar országot.

A képviselőház folyosóján találkoztak Deák Ferenc és Táncsics Mihály.

— Hogy vág a bajusz, Miska barátom? — szólította meg Deák Ferenc az öreget. — Irigyellek, öregem — folytatta —, mert hatalmas pártra, a munkásokra tettél szert.

— Hiszen tudod, Ferkó — válaszolta Táncsics —, hogy teljes életemben agitátor voltam.

— Csakhogy rossz úton haladsz, Mihály. Ha államsegélyt akartok, rosszul teszitek, ha támadjátok a kormányt. S meg se kérdezted tőlünk, hogy akarunk-e bajaitokon segíteni?

— Ha igazán segíteni akartok, bizonyítsátok be tettekkel, — jegyezte meg Táncsics.

— Hát mondd meg, hogy mennyi pénzre van szükségtek, mi rögtön megadjuk. S hogy lásd, hogy komolyan beszélek, jere el velem Gyulához.

S ezzel mindketten felkeresték Andrassy Gyulát a miniszteri szobában. Andrassy mindenbe beleegyezett és megkérdezte, hogy mennyi pénz szükséges. Táncsics rövid töprengés után kijelentette, hogy háromezre forint éppen elég lesz.

— No hát, ha csak ennyi kell — jegyezte meg Andrassy —, ezt minden ceremónia nélkül, egyszerű beadványra megkaphatod.

Táncsics örömpeső szívvel fogott hozzá a beadvány megírásához és amikor készen volt, a saját felelősségére átnyújtotta a miniszterelnöknek.

Ez 1870 évi május tizenegyedikén történt.

Alig, hogy az esetnek a munkások körében híre ment, a munkásképző egyesület, amelynek az élén Schlesinger (Szabó) Jakab, a későbbi ügyvéd állott, minden összeköttetést megszakított az általános munkásegylettel és május huszonegyedikén kiáltványt bocsátott ki, amelyben kijelenti, hogy „mostantól kezdve határozottan radikális álláspontot foglal el és csatlakozik a nemzetközi munkásszövetséghez“.

Az *Arany Trombita* tehát egy esztendeig sem élt, a születése esztendejében, 1869-ben megszűnt, a 49. számmal. Sassy volt a felelős szerkesztő, de Táncsics, a lapvezér kikötötte, hogy, miután ő maga a szembetegsége miatt nem olvashatja a kéziratokat, Sassy fölolvasson neki még kéziratban minden olyan cikket, „melyen felakadhatnának, akár ő, akár másvalaki írta legyen“, és „mindazon helyeket nekem felolvasta, mely miatt perbe fogták; és én azokat helyben hagytam volt, meg sem álmodhatván, hogy azokban fölsógsértés foglaltathatnék“.

Az első pörbefogott cikkben a tüzes Sassy a fekete-sárga lobogó ellen kel ki: nemzeti lobogót követel „a várpalota fölött, hol az országgyűlés megnyitattott“, — és miért nem polgári ruhában nyitotta meg az uralkodó az országgyűlést, miért öltött egyenruhát? Mátyus Arisztid védi: ebben a pörben fölmentik. Három hét múltán, 1869 október 23-án megint fölmentik, Füzesséry Géza ekkor a védője; az ügyész ama Sassy-sorokat inkriminálta, amelyek bírói kinevezéseket kritizáltak: olyan bírót neveztetett ki és léptetett elő Horváth Boldizsár, akik Haynau véstörvény-szókónek voltak a bírái, akik Woronyieczkyt és Batthyány Lajost meggyilkoltatták, akik kötél általi halálra ítélték Petőfit és Táncsicsot. Ismét három hét múlva a harmadik pör. A védő megint Füzesséry Géza^ A bevádolt cikkben Sassy nagyon heves hangon közjogi kérdéseket tárgyal: a határőrvidékről van szó, arról a területről, amely Magyarországhoz tartozik, de amelyben Ausztria, a közös hadügyminiszter rendelkezik; ez a helyzet a törvényinek, de a koronázási hitlevélnek és a királyi eskünek is megszegése... Az ítélet: egyévi fogság, 500 forint pénzbírság. A bírság a kauciót terheli, Táncsicsnak kell lefizetnie. Most ideiglenesen az a Borsodi László venné át az üldözött lap szerkesztését, akiről már szóltunk, — de csak ideiglenesen. A pénzbajokon lehetett volna győzedelmeskedni, de a szerkesztéshez egész ember kellett volna, miután most már tisztán látszott, hogy a hatalom a lap elnémíttatására törekszik. És az ősz szerkesztő szembaja egyre inkább fájdalmas lett, már-már arra is gondolt, hogy a szemgolyóját kivéti. Az orvosok mindig pihenést írnak elő, szigorú orvosi rendelet már félévi szobafogságot parancsol, nem szabad dolgozni, a világ és a magyar glóbus forog majd az apostol munkája nélkül is... „Egyrészt a szembaj okozta kínok, másrészt a politikai üldöztetés kényszerítették a lapnak megszüntetésére. Egy évig tartott életpályája“...

Táncsics ebben az időben már túl van a hetvenedik életévén. A magyar szocialista sajtó történetében következett 1870-ben Külföldi első lapja, az *Általános Munkás-Újság* („hetilap társadalmi és munkásérdekek, társulás, ipar, oktatás és mulattatás számára“) és 1871-ben Politzer lapja, a *Testvériség*.

Es ekkor a rendőrségnek már nagyon sok dolga van a budapesti szocialista munkásokkal. A belügyminiszter állandóan küldi az utasításait. Az államrendészet erősen figyel, hogy az internacionális proletármozgalmakkal való rokonszenvezés egyre erősebbé válik különösen a pesti munkásság körében.

Már népgyűléseken is kifejezést akarnak adni ennek az abban

az időben itthon sokak számára egészen érthetetlen nemzetközi szolidaritásuknak. Külföldről való agitátorok jönnek-mennek, beszédeket mondanak. És 1870 június 9-én a munkásegylet István-téri helyiségében leleplezik Lassale arcképét. A Lassale-kép mögött ez a jelmondat: *„Egy nemzetiségünk van: az emberiség, egy hazánk: a föld, egy az erkölcsünk: a munka, egy a vallásunk: a szeretet, amely a legnemesebb emberképzésben látja a legnagyobb boldogságot.“*

A német-francia háború napjai! A németek megverik Mac Mahont, Bazaine seregét körülzárják. Ausztria helyzete nehéz és különösen nehéz mellette Magyarországé, amelynek nincs, nem lehet külpolitikája, amely csak utasításokat kap Bécsből, bár sok jele van annak, hogy az Andrássy-kormány biztosan, erélyességgel képviselte a magyar álláspontot. És a pesti szocialisták még ezekbe a kényes külpolitikai kérdésekbe is bele akarnának szólni! A kornak történelmi szemmel néző publicistája, Beksics szerint „az ifjú magyar állam s a megszilárdulás procéssusában lévő dualizmus, sőt a *monarchia* felett nagyobb válság nem vonulhatott el, mint a porosz-francia háború; kimondhatatlan veszélyek környezték a legéletbevágóbb érdekeket: a trónét, a nemzetét, a monarchia mindkét államát“! Az 1870 augusztus 18-ára a Belez-nay-kertbe bejelentett szocialista népgyűlést a belügyminiszter betiltja. A polgármester fölhívja a főkapitányt, hogy „e népgyűlés bejelentőit, Farkas Károly, Heilmann Rajmund és Friedmann Arthur urakat maga elébe rendelni, a szándékolt népgyűlés megtartásának meg nem engedését értésükre adni, netaláni ez irányban teendő minden törekvésüket megghiúsítani, nemkülönben falragaszaikat — amennyiben léteznének — letépetni, azoknak kifüggesztését meggátolni szíveskedjék“, mert (és a következő néhány mondat Rajner Pál belügyminiszternek a főpolgármesterhez intézett leiratából való és a székesfőváros levéltára őrzi ezeket a papirosokat): „a tervezett népgyűlés oly eredményre is vezethet, mellyel úgy a nemzet közhelyeslése mellett a kormány által kimondott semlegességi elv elleni tüntetést is idézhetne elő“, — mindent el kell követni, hogy „ezen népgyűlés bármi módóni kihirdetése, valamint megtartása biztosan megakadályoztassék“. Megtörtént, Thaisz gondoskodott róla, gyorsan jelenti is, hogy győzött, a veszedelmesnek Ígérkező népgyűlés elmaradt: „hatósági intézkedéseimnek szándékukat megghiúsítani sikerült“. A belügyminiszter 1870 szeptember 27-én a főpolgármesteren át három napon belül való jelentéstételre szólítja föl a rendőrséget: „az általános munkás egylet és pesti munkás képző egyletnek e két egylet szabályellenes egyesülésére irányzott tárgyalásait s így tagjainak összejövetelét saját hatáskörében a legerélyesebben e biztosan megakadályozza“.

Táncsics már nagyon öreg volt, semhogy ezekben az izgalmakban résztvehetett volna.

Aki annyiszor ült a vádlottak padján, a hűtlenségi pör vádlottai közé nem került.

A nagy nyomorúság hónapjai és esztendei következnek. Keserű hónapok, keserű esztendők, most már szinte megszakitás nélkül végig, másfél évtizeden át, Minden bizodalma abban volt, a világ

legtermészetesebb dolgának tartotta, hogy Orosháza népe megint beküldi az országházba, — ki isi képviselhetné méltóbban azt a szegény népet, mint ő, ki szolgált rá inkább, hogy a szegény nép képviselője legyen a törvényhozók között, mint ő, aki már annyit dolgozott, áldozott, szenvedett a szegényekért? A képviselőházban és a politikában való munkálkodása majd más tanulmány tárgya lesz, de bizonyos az, hogy választókerülete ügyeiben odaadással, aprólékos gondoskodással, lelkiismeretességgel járt el. És noha érkeztek hozzá hírek arról, hogy kemény izgatás folyik ellene a választókerülete községeiben, — ki mer még csak gondolni is arra, hogy a nép *öellene* forduljon? A beszédeiben az élményeiről is sokszor szól, így elmondta az egyik 1869. évi júliusi ülésen, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat vitájában, miként bíraskodott ő két évtizeddel előbb:

— Mikor Pozsonyban a sajtótörvény meghozatott, a napilapokra 20.000 frtnyi cautió volt megállapítva, a hetilapokra pedig fele, azaz 10.000 frt. E törvényjavaslat Pestre eljutván, a városház terén hullámzó néptömeg viharosan ellene nyilatkozott, sokallotta a cautiót, és azon kívánság hangozott, hogy meg kell a törvényjavaslatot égetni, de mit azért senki sem mert tenni, tehát én ragadtam meg az égő fátylát, s a törvényjavaslatot megégettem, nem dicsekvés ez, hanem bátorságomnak tanúsítása. Erről a pozsonyi országgyűlés értesülvén, a biztosítékot felére szállította le: a napi lapoktól 10.000, a hetilapoktól 5000 forintra.

A Ház munkájában talán legemlékezetesebb az a föllépése, amellyel a közoktatásügyet akarta alaposan megreformálni és talán még inkább az, amellyel a „nemzetiségi izgatások“ ellen lépett föl, sokszor a szélsőbaliak ellenében is, akiknek szemében soha sem lehetett helyes az, amit a kormány csinál. Volt is támadásban része emiatt a függetlenségek részéről, akik nagyon zokon vették, hogy a nemzetiségek kérdésében nem velük jár egy úton. Szinte kirekesztette magát ezzel az ellenzék soraiból. „A baloldaltól — írja 1876-ban — sok dologban különböztem; meggyőződésemet senki ellenvéleményének nem rendeltem alá, ha azt nem helyeselhettem, tehát a 48-asokkal nem mindenben értvén egyet, kívülök álltam; a jobboldaliakkal pedig, a dolog természete szerint, még kevésbé érthettem egyet, ha néha nekik igazat kellett is adnom; tehát világos, hogy tulajdonképen párton kívül, *magamban* álltam.“

És milyen sok ellensége volt a képviselőházban, a sajtóban is! A papság gyűlöletét nagyon hamar magára vonta, nemcsak éppen a katolikusokét, hanem a protestánsokét is: egész viselkedése heves antiklerikalizmusát mutatta. A papok, mindig a papok! Nem akart, például, kevesebbet, mint mozgalmat abban az irányban, hogy a papok, „bármelyik felekezetbeliek legyenek is, addig, míg a néptől különböző osztályként léteznek s a polgári törvényesékek alól kivéve, más, egyházi törvények alatt állanak, *képviselőkké* ne választathassanak, mert ők is többé-kevésbé ámitanak, amennyiben oly dolgokat állítanak és tanítanak, amiket maguk sem hisznek“. Jól észrevette mingyárt, hogy ez a mozgalma förteteget idézett a feje fölé. Már a választókerületében is lázítottak ellene: „hangosan terjesztették rólam, hogy forradalmat akarok, hogy a földbirtokot akarom felosztani, hogy a vallást akarom fel-

forгатni, hogy a papságot akarom megszüntetni s mindennek azzal adtak nyomatékot, hogy nagyban készülődtek a választók megvendéglésére“.

A választás előtt való napon népgyűlésen akart tiltakozni a rágalmak ellen: a főszolgabíró nem engedte meg. És az akkori választójogi törvény és a választás eljárásának gyakorlata sok mindent megengedett, javában divatozott a csalafintaságok rendszere: az volt a jobbik politikus, aki be tudta csapni az ellenfelét, annak korteseit, választóit.

A Lónyay-választásról egyébként a jobboldal is megállapította, hogy „az anyagi és erkölcsi korrupció épen nem válogatós eszközeivel“ vitték véghez. Táncsics megbukott és ez nagy csapás volt reá, nemcsak mint politikusra nézve. Már belekalkulálta az életébe azt, hogy a képviselői fizetése az alap, amelyből él, amelyből tervelgethet. Mert tervelgetett, álmokat szőtt a jövőre, mindig; nem tudta a vénség annyira rángatni, hogy a következő esztendőkre programja ne lett volna, nemcsak Magyarország sorsára, hanem a maga életére és a családja életére. Mindig praktikus gondolkodású embernek hitte és hirdette magát és mennyi naivsággal fogott hozzá mindig a gazdasági ügyeihez!

Milyen nagy eltévelyedés kellett, például, ahhoz, hogy nem kisebb emberrel, mint Magyarország *miniszterelnökével*, esetleg annak a *feleségével* adassa ki a munkáit, amelyeknek nagy részét ő maga is büszkén *forradalminak* tartotta. Nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Menyhért gróf volt ekkor Magyarország miniszterelnöke, híres gazdasági politikus, aki már a 40-es esztendőben pénzügyi kérdésekkel foglalkozott és figyelte állandóan a maga gazdasági helyzetét is; ő volt az, akinek szemébe vágták, hogy nem illik a politikusnak akkor gazdagodnia, amikor az ország szegényedik...

Estélyt adott, Táncsicsot is meghívta; a függetlenségek nem mentek el, Táncsics elment. Nem akart kevesebbet, mint hogy Lónyay legyen a mecénása: adja ki a műveit, „hiszen a miniszterelnöknek szép összeg van rendelkezése alá helyezve“ és „a rendelkezése alatt levő összegnek azon részét, melyet munkáim kinyomatására fordít, üdvösebbre nem kamatoztathatja“, — Lónyaynak vállalnia kell ezt, ő igazán „értette, miként lehet országos gazdálkodással nagy vagyonra szert tenni“. Ha a gróf ezt nem tehetné (elvégre mégis miniszterelnöki poszton van), történiék mindez a — grófné nevében. Lónyay, így, megígérte. De azután megbukott, fuccs a miniszterelnökségnek, fuccs a rendelkezési alapnak. Táncsics már a nyomdába adta a munkáit, Lónyay nem akart tudni a megállapodásról, „fordulj a jelenlegi miniszterelnökhöz“... „ő volt anyagi tönkrejutásomnak eszközlője“, sóhajt a szegény öreg, „a dúsgazdag Lónyay nekem adósom, s holtom után szellememnek is adósa marad“. (Ugyanabban az évben, 1884-bem haltak meg mind a ketten.)

A kétségbeesés diktálta ezt a lépését, lépéseinek további egész sorozatát is. Sokszor nem tudta a család reggel, mit ebédel majd délben. És semmi jártassága nem volt a politika rengetegében való viselkedésben; hajthatatlan elvhűség egyrészt, mint például

a nemzetiségi (kérdésben, ami mereven szembe állította vele a függetlenségüket, másrészt csodálatos hiszékenység és naiv következtetések sora, ami a Deák—Andrássy-tárgyalásokhoz és most ehhez a Lónyayval kapcsolódó gondolathoz vezette... Amikor képviselőtársai közül ez is, az is egy-két éven belül hatalmas vagyon ura lett, neki krajcáros gondjai voltak. A közgazdasági panamák, a *görbe* vasutakkal és egyebekkel, megfertőzték a politika életét, elterebélyesedett a korrupció, mocsár mindenütt. Dobhatunk-e követ az aggastyánra, aki a miniszterelnök rendelkezési alapjára, grófok pénzére gondol, amikor megváltóknak tartott műveit nyomatásban, ezrek és ezrek kezében akarja látni?

A lapjaiban omlott össze a család egész gazdasági élete. A képviselői napidíját úgy tekintette, hogy az nem maradhat el. A telkén házat építtetett kölcsönpénzből, az alapkövetéletét nagy ünnepséggel kötötte össze, éppen az életében többször olyan nagyjelentőségű március 15-én; korrajzos emlékiratot is írt erre az alkalomra és a Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi életét jellemző okmányt beépíttette a házába, amely ott épült, azon az angyalutcai telken, amelynek kis lakában „nyolc évig rejtelkedett a föld alatt“. És a csalódások tömegét hozta ez a ház is, a csalódások tömegét a bankkal, a lakókkal. Előbb, régi, évtizedes ábrándozásai megvalósítására, itt akarta megteremteni a *Művésznöveldét*, ezért is nem építtetett a házba pincelakásokat (hiszen ezeknek káros voltáról szolt már a *Fővárosunk-ban*. Majd mulatóhely-félét akart berendezni, amelyet a vendégek kedveljenek, mert minden ízében magyar lesz, „jó, tiszta, hamisítatlan borral, egészen magyar ételekkel, a nyelv annyira magyar lesz, hogy a helyiségben egy idegen hang nem fog hallatszani, a zenészek kizárólag csak magyar darabokat játszanak, emellett lesz magyar daltársulat“.

Nem sikerül semmi, nehéz küzdelmek korszaka következett be. A Lónyay-ígéret 800 forint adósságot csapott a többihez...

Mihez fogjon? Annyit dolgozott a szegények érdekében eddig, annyi munkát írt, annyi éjszakát átvirrasztott írásban, — régi vágya, hogy a művei együtt kerüljenek az olvasó elé; őszintén megmondja, hogy a kiadandó *Életpálya* című művéből kivethető lesz majd, hogy viszontagságokkal teljes életében nem voltak súlyosabb napjai, „mint e mostaniak“ s hozzáteheti, hogy „még a börtönben sem“...

Ifjú embereket kér föl a munkák sajtó alá rendezésére, és hárman írják alá az előfizetési fölhívást, amelyben lelkes szavakkal méltatják Táncsics jelentőségét; a gyűjteményben minden benne lesz, tartalmazza majd az életrajzát is, „személyére nézve oly megdöbbentő adatokkal, amiket regényben olvasva alig hinne valaki“. A hármas egyike Osávolszky volt, akinek később olyan hatalmas szerepe lett a magyar hírlapírásban, másodika Tors Kálmán, minden jó ügy odaadó harcosa, maga is újságíró, akinek a nevével találkoztunk már, amikor a magyar munkásmozgalom első hónapjainak tapogatózásairól írtunk. Nagyon szomorúan végződött a hármas akciója: a megható fölhívás, amely vagy huszonöt kötetet 15 forintért akart adni, csúfos fiaskóhoz vezetett,

Ötven előfizető sem jelentkezett, a fővárosban csak *harminc* olyan ember akadt, aki lekötötte volna magát Táncsics művei megvásárlására! Az *összes Művek* gondolatát el kellett tenni jobb időkre: öreg ember már, de még várhat.

De élni kell, kapkod ide-oda, meg kell szerezni a másnapi kenyeret; most az egyik munkáját akarja kiadatni a földművelésügyi miniszterrel (és milyen bosszúra nyúlik a tárgyalgatás! mennyi akadályról gondoskodnak állandóan a miniszteri tanácsosok, a „belső meg külső titkárok“!), majd minden energiával megint neki akar feküdni élete főműve megírásának, egészen tető alá hozásának, hogy bebizonyítsa a világ előtt, hogy, igenis, „a legrégebb nyelv a magyar“. Ezt most már annál inkább megteheti, mert most már maga is írhat: már nem volt otthon semmi ennivaló, amikor egy házaló ráerőszakolt egy szemüveget, amelylyel látott, *látott!* Mert a nagy szemoperáció nem adta egészen vissza a szemé^ilágát. A látása hónapról hónapra egyre romlott. Most a szemüveg segít. Nem győz hálálkodni, ismét olvashat-írhat, nem szorul a más segítségére, írás közben segédeszközökkel is dolgozhatik, megint a maga embere lesz, a terjengősség, amelyet írás közben annyira szeretett, áradhat megint a tolla alól és most már maga veheti a kezébe a maga és családja életföntartásának a dolgát is. De a szükség megint kínozza, a nagy bizakodást, lelkesedést megint a teljes kiábrándultság, az elkeseredés állapota váltja föl: nincs menekvés, ha tudna is dolgozni, ugyan kinek dolgozzék, ki hallgat még a szavára, az egész, nagy országban *negyvenhárom* ember volt csak kíváncsi arra, mi mondanivalója volt Táncsics Mihályiak valamikor és mi mondanivalója van még?!

Ezekben a keserves hónapokban nagyon kevés a vonatkozása a munkásmozgalommal. Az hagyta-e el őt, ő fordított-e hátat annak, az most mindegy, de Táncsics, nagy elhagyatottságában, a szervezkedés útjára lépett munkásságra, a szocializmus táborára sem támaszkodhatik. Egy-két hónappal később, 1873 március 15-ön mondja el Jókai a negyvennyolcas Március negyedszázados fordulójára írt beszédében, hogy „Táncsics maradt e nap hőse“; a legendák még szóltak az agg irodalmárról, csak éppen azzal nem törődtek a legendák továbbadói: miből él a legendák hőse?

A szocialista munkásmozgalomra is a nagy megpróbáltatás napjai következnek. Hangos már a mozgalom, de inkább német, mint magyar; a főváros munkásainak nagy többsége még inkább németül beszél, még a hetvenes évtized közepén is van panaszhang arról, hogy az egyetlen pártlapot, a *Munkás Heti-Króniká-t* a német testvérlapja tartja el, a munkásmozgalom magyarosító tendenciája majd csak évek multán tud érvényesülni, — Táncsics pedig gyűlöl mindent, ami német. A megelőző oldalon közölt történetke (Deákkal és Andrássyval) is azzal végződött, hogy a munkásmozgalom, amelyben a nemzetközi munkásszövetség gondolata hatalmasodott el, nem akar tudni Táncsicsról, a magyarkodóról.

1871 sztrájkjainak a dolgát mindenenk összekötötték a Pesten

járt „külföldi izgatók“ megjelenésével, szónoklataival, „fölbujtásaival“, a hűtlenségi pör vádlevele is erősen hangsúlyozza a külföldi izgatók jövését-menését. A hetvenes éveik legelején kilenc szakma munkásai sztrájkolnak. A mozgalom kivonul az utcára is, a szabómunkások és a pékek esetében nagyon tevékenyen dolgozik a rendőrség, egy-egy utcai keveredéshez katonákat is kivezényelnek. A szabók béremelést akarnak, tizenkétórás keretben tízésfélórás munkanapot akarnak, a sütők meg nem kevesebbet, mint a mesteri tegezés megszüntetését, jobb bánásmódot, rendes ételmezést, tisztaságot, higiéniét a műhelyekbe, az emeletes ágyak rendszerének megszüntetését és megszüntetését annak a rendszernek, amely természetesnek tartotta, hogy a sütőműhely munkása — tizennyolc órát is dolgozzék egyfolytában, ha a mester így kívánja... A szabómunkások soraiban rengeteg a letartóztatás; a sztrájk és a letartóztatások ügye szóba kerül a képviselőházban is, Simonyi Ernő és Irányi Dániel békétlenkednek és hangoztatják a munkások igazát, a szabólegények („legények“, mert még a céh-világ terminológiája járja) még a képviselőházat is meg akarják rohamozni, lovas- és gyalogoskatonákat vezényelnek ki ellenük, dsidásokat is a pókmunkások ellen, legalább ezekről írtak az újságok. A közvéleményt már erősen előkészítette a rendőrség arra, hogy a mindig csak zavart keltő szocialistákkal már alaposan el kell bánnia a hatalomnak...

Házikutatás a munkások egyesületében, helyiségeiben, a letartóztatások hosszú sora következik: megindul a hűtlenségi pör, ahogy' a *Pester Lloyd* írta a fölvonulás után: „*es wird hoffentlich dafür gesorgt werden, dass die Baume nicht in den Himmel wachsen*“. De a nagy tárgyalás nem hozott olyan eredményt, hogy ezzel ia magyar szocialista mozgalom fájának sudárba-nő vesét meggátolhatták volna, a vádlottakat föl kellett menteni, mindet, — csak egyet találtak bűnösnek, Poilitzert, azt is más ügyből kifolyóan.

Csak néhány percig beszéltek a hűtlenségi pör tárgyalásán arról, hogy Táncsicsnak is volt valami szerepe a munkásegyséletek körül és csak néhány sor van a bűnpör jegyzőkönyvében róla. A tárgyalás hatodik napján, 1872 április 27-én, amikor nagyjában tisztázták már a vádlottaknak a szociáldemokráciához való viszonyát, Szvoboda Lajost hallgatják ki, — „tudorjelölt, a német magyar, francia nyelveknek tökéletes, a tót, lengyel, latin, oliáh és cseh nyelveknek részben szintén birtokában van“. (Külföldi *Általános Munkás-Újság-jába* még írt. Hamarosán eltávolodott a mozgalomtól; az *Ungarisches Lloyd*, majd a *Pester Lloyd* munkatársa lett, híres rendőrségi riporter. 1905-ben halt meg.) Az ő ügye tárgyalásakor van szó Táncsics munkásmozgalmi vonatkozásairól:

A védlelvben a munkás-képző egylet és az általános munkás-egylet egyesítésére való kísérlet bűnül rovatván fel vádlottnak, fölszólal s azt állítja, hogy *Táncsics* és *Horn* országgyűlési képviselők által kezdeményeztetett és támogatott. Kérdezte a két köztisztelőben álló egyéniség ottani szerepléséről, elmondja, hogy Táncsics Mihály az általános munkásegyletnek egy álló évig valóságos, Horn Ede pedig tisztelőbeli elnöke volt.

Stiller Mór, a vádlott védője: Védenczem ellen fővadászt az hozatván föl, hogy az úgynevezett fejmunkások egy osztályának tevékeny

tagja volt; — én pedig biztos tudatában lévén annak, hogy a fejmunkások osztálya célul a felnőttek oktatását tűzte ki — kérem Röser Miklós kereskedelmi intézet-tulajdonos és Horn Ede és Táncsics Mihály országgyűlési képviselők megidéztesét. [A *fejmunkások* ez osztályáról írt e tanulmány szerzője a *Szocializmus* legelső számában: 1906 november 8.] *Rozgonyi* közzvándló tiltakozik a megidéztes ellen.

A törvényszék a megnevezettek kihallgatását szükségtelennek véli.

Ezekben a mozgalmakban és a folytatásukban tehát nincs semmi szerepe Táncsicsnak, még a tanúvallomása sem kell. Egyre inkább a kenyérgondok foglalják le. Megint a koldusnál is koldusabb... Hét évtizednél több van a vállán. Hányszor visszaneézett már ezekre az elmúlt évtizedekre, hányszor volt keserűség benne, de eddig tele volt mindig reménységgel, életkedvvel: tud és akar dolgozni, megvan a két karja, megvan a józan esze, amelyre mindig annyira büszke volt, ír majd, — lehetetlen, hogy az emberek ne legyenek kíváncsiak; arra, amit ő mondhat és írhat nekik! Hiszen a józan ész mellé járul az a rengeteg tapasztalás, amelynek ő volt a hőse, itthon is, a hazában, de külföldön is, az élet legkülönbözőbb viszonyai között, hiszen élt a legegyszerűbb emberek soraiban éppen úgy, mint a litterátusok és a politikusok között, tényező volt már akkor, amikor a szabad szóért verekedni és szabadságot kockáztatni kellett, hőse volt ama Márciusnak, lakta a cellát megint, az elnyomás éveiben és hamarosan a törvényhozók sorába emelkedett megint. Lehet-e az, hogy most kikopott mindenből, hogy földhözragadt koldusként kelljen élnie? Fiatalabb korában, amikor a sorsa tragikusra fordult, ott volt előtte mindig járható útnak a földhöz való visszatérés útja: ha mást néni csinálhat, hát krumplit természet; de mit csináljon most, öregén, vakság után, amikor szeme gyöngesége mindig fenyegeti a teljes katasztrófával, az ismét való megvaikulással?! És fiatalabb korában, ha az ingatlantól a sorsa vagy az emberek elzárták, utolsó mentsvárként ott volt a számára a proceptoroskodással való foglalkozás: annyit tanult, annyit tud az iskolai tudományok területéről, hogy garasokért osztogathatja tudása tárházának kincseit. De most? Kinek kell a hetvenéves házitanító? Régi írásait, íme, nem adhatta ki és most már azt sem gondolhatja a menekülés útjának, hogy újakat ír, hiszen ezer jel mutatja, hogy nem kíváncsiak már arra az emberek, hogy mi mondanivalója van neki!

Valóban: a népiratkák szerkesztgetése majdnem egészen abba maradt. Ha ír is ilyet, *összes Művei* számára írja. Mennyi baj van a kiadással, a nyomdákkal!

Próbálkoztam ez életrajzi vázlatban Táncsics írói munkálkodása lehető teljes jegyzékének összeállításával. Az eddig írtak során az 1849-es debreceni hónapokig jutottunk. A listában a 24. sorszámot kapta az *Új alkotmány-javaslat*, amelyről jeleztem már, hogy a debreceni városi nyomdában készült, Lajoska születésére, „Márczius 15-kének névnap emlékéül“. Következik a bujdosás, a rejtezkedés. Szabadon lélekezhet megint 1857-ben. A következő évben megjelenik; a *Bordács Elek, a gyalogárendás*, amelyről már ugyancsak volt szó. 1861, második fogsága kezdő-

désének az éve: álnévvel a *Magyar Krónika* és a *Világkrónika*, 1867, amnesztia: megjelenik a nagyjában már ismertetett *Fővárosunk* című füzeté. 1869-ben, megválasztása évében, munkáslapja évében jelenik meg a *Templom Imre*, „borzasztó történet“. Most imég egy-két füzeit. Nem helyesli a kormány népoktatási politikáját és megírja (1871) *Kiáltó szó a kormányhoz és a népnevelőkhöz az elnémetesedés tárgyában* című füzetét, nem helyesli a nemzetiségi politikát és megjelenik (1872) a *Nemzetiségi izgatók* című röpirata. 1873: *Jóféle szellemi vetőmag* (benne: *A fővárosi választás, vagy Budapest jövője a paritás alapján*). Ezután már csak, 1874-ben, a *Nyilt levél Müller Miksa tanárhoz* című munkája 'következik. Közben, a 70-es esztendő első felében megkezdte *Összes Művei* kiadását (de ezt majd a Központi Táncsics-Bizottságnak kell folytatnia, 1885-ben). Nyolcadik kötetként jelenik meg a *Hit, papok, pápák* („e-zen kötet *Baldácsy Antal báró* öméltósága, szélső baloldali képviselő költéségén nyomatott“: ez van a címdalton és a kötet odisszejáról mingyárt írunk még), tizenkettedik kötetként megint a híres *Hunnia függetlensége*.

A megjelenés évéül mind a két köteten 1873 van; de ebben az esztendőben csak készültek, nem kerülhettek az olvasók kezébe, a könyveket ki kellett váltani a nyomdából, tele van nehézségekkel a könyvírói munka is, hát még a könyvkiadói munka! A *Hit, papok, pápák* 1874 márciusában jelenhetett meg és papi körökben még inkább fokozta a gyűlöletet az antiklerikális gondolatait állandóan hangoztató Táncsics ellen. Osávolszky Lajos *Baloldal* című lapja most, 1874 április 1-én változik át *Egyetértésié* és Táncsics már a második számban cikket ír, amelyben *nem* kíméli a „papurak“-at.

Csávolszky Lajos és Táncsics Mihály élete sokszor találkozik. Harmadmagával Csávolszky vállalkozott arra, hogy kiadja Táncsics összes műveit; láttuk már, milyen csúnya fiaskóval végződött a kísérlet.

Csávolszky Lajos a magyar hírlapírás történetének egyik legérdekesebb alakja. Negyven évvel fiatalabb volt Táncsicsnál és a hetvenes esztendő közepén már hatalknasság a magyar közéletben. Földműves-proletárcsaládból származott, mint Táncsics is; fényképész volt előbb, majd az újságíráshoz sodródott, amint idesodródott a preceptoroskodástól az ácteszéri zsellérivadék. Versírással kezdte, majd Jókai *Hon-jánál* volt előbb korrektor, azután cikkíró, azután az *Ellenőr-nek* (Csernátony Lajos szabadelpvűpárti lapjának) publicistája lett, máris neki magának volt lapja, a *Baloldal*, amely negyedévig élt csak, de — Kocsi bácsi, a derék nyomdász, Táncsics pártfogolója támogatta—: a nyomban utána meginduló *Egyetértés* élén megint Csávolszky áll. Már két esztendeje képviselő is, a közjogi küzdelmek legbalszélén áll. Nem a képviselőházban való munkálkodása tette országszerte ismertté a nevét, bár volt idő, amikor egyszerre három kerület is megválasztotta, hanem szerkesztői és kiadói működése. Amikor, sok fáradozás után, rendbejött a lapjával, szinte amerikai stílusban kezdett el dolgozni; azt akarta, hogy az ő lapja legyen a legelterjedtebb újság nemcsak Magyarországon, hanem a Lajtán-túli Európában; külön harctéri tudósítói voltak az orosz-török

háborúban. Azután merészen spekulált, volt úgy, hogy tizenöt háza is volt, Bécsben is, többezerholdas birtoka, vasútja is. „Érélyesebb lelket, érdekesebb alakot, változatosabb életpályát“, írta róla halálakor, 1909 márciusában Eötvös Károly, „szeretetre-móltóbb egyéniséget, nagyobb bölcsét s könnyebbvéru gondolkozót nem ismertem életemben Csávolszky Lajosnál.“ Egyidőben napokon át maga hordja ki vagy talicskázza a vasúthoz az njságját, amely már a csőd szólén áll, néhány esztendő multán meg azt sem tudja, hány a milliója, vacsoráiról Európaszerte beszélnek ... Harminckét éven át volt képviselő és kezében Magyarország függetlenségének a zászlója a szabadság, a szabadelvűség zászlója is volt. Az *Egyetértés* Kossuth Lajos lapja volt, a levelei itt jelentek meg. Csávolszky a 90-es évek végén vesztette el hatalmas vagyonát és vele együtt az ország közéletére addig gyakorolt nagy-nagy befolyását. A tiszta függetlenségi politika mellett kitarzott mindvégig, nagy harcai voltak élete utolsó éveiben azokkal a politikusokkal, akik mellőle, az ő jelszavaival indultak el a politikai életben. 1905 és 1908 között három nagy politikai röpiratát (*Mi lesz? — A mai politikai helyzet, A hitehagyottak* és *Az árulás története*) a szocialisták nyomdájában, a *Világosság* műhelyeiben csináltatja. Akkor már mások voltak az urak a magyar politikában. Ifjú korában Scorpiónak neveztek a magyar újságírásban; aggastyán korában még meg kellett suhogtatnia a korbácsot bizonyos olyan politikusok hátán, akik függetlenségieknek mondták magukat. Szegényen és elfeledetten halt meg, elhanyagoltan, keserű gondolatoktól marcangoltán.

Nem tudunk arról, hogy Csávolszky segítette volna az inség esztendeiben Táncsicsokat; valószínűnek kell mondanunk, bár adatot nem találtunk rá: de sokan nagyon jószívű embernek mondták Csávolszkyt, aki, például, az öreg Kocsi nyomdásznak örökké hálás maradt azért, hogy a *Baloldal-t* sokáig hitelbe nyomta (ezrekbe kerülő nagyvacsoráin, amelyeken miniszterek is otthonosak voltak, a főhelyek egyikére ültette, elkényeztetett, szépséges hitvese mellé).

1874-ben még csak kelőben volt Csávolszky napja, Táncsicsé erősen lemenőben volt. Az *Egyetértés* sokáig meleg érdeklődéssel figyel a munkások felé, sok hírt ad a megint elevenné váló munkásmozgalom területéről. „Hatezer munkás van ezidőszerint a fővárosban kenyér nélkül“, írja a május 5-i lap, „míg gyáraink, közmunkáink, Duna-szabályozásunk, híd- és sugárúti építkezéseink egész légióját foglalkoztatják a beözönlött idegeneknek. Ily körülményék között indítatva érezte magát ma reggel több «záz belföldi munkás, hogy a helyzet fölött tanácskozva, föliratot intézzenek a kormányhoz azon keretemmél, miszerint a jötmენტek ellenében biztosítsa számukra legalább a megélhetést, vagy mentse föl őket a katonakötelezettség alól, hogy szabad útlevéllél bárhol munkát keressenek.“ Csávolszky *Egyetértés-e* napról napra beszámol a munkások gyűléseiről és sokszor foglalkozik az internacionalizmusukkal. Ekkor írja vezércikkben Mezei Ernő, hogy nem a munkásagitátorok, a világot boldogítani akaró izgatók lobbantják lángra az osztások harcát. Hatóságok, nevezetesen Thaisz rendőrkapitány erőlködik ezen, aki „mindenáron be akarta bizonyítani, hogy a munkásoknak a magyar alkotmány nem nyújtja az elemi szabadság gyökét sem, nem a szólás, nem

az egyesületi, nem a személyes szabadságot. Thaisz úr elkövette a tőle telhetőt, hogy a munkások ne szerezhessék meg békés úton a szellemi képzés és anyagi iparkodás gyümölcseit, de korcsmákban legyenek kénytelen megölni jobb törekvéseiket, elharácsolni fölösleges idejüket és megtakarított filléreiket. Váljon Szapáry miniszter úr [akkor belügyminiszter, Tóth Vilmos után és Tisza Kálmán előtt, később miniszterelnök] is örökölte-e elődjeinek idiosynkrasiáját, hogy Thaisz kapitánynak segítséget nyújtson a munkások művelődési egyesületeinek megsemmisítésében?“ És így tovább.

Egy fél év múlva arról tudósít a lap, hogy Táncsics házáat 1874 november elsején eladták: „s így egy hosszú élet küzdelmei s szenvedései után a tisztos ősz és családjának a koldusbotot adja a végzet jutalmul“.

Közeledik a katasztrófa. Újra meg újra kezdi mindig és újra meg újra meg kell állapítania, hogy az írói munkálkodásból nem lehet megélni. És itt van mellette az asszony, aki az egész életét neki áldozta, akinek olyan sok viszontagság után már kellene kapnia kis nyugodtságot, legalább élete hátralevő néhány esztendejére! Megérdemelné ez a szegény asszony, aki biztatóan állt mellette, amikor, a negyvenes esztendőik közepén, az a régi-régi rögeszme hajtotta az európai vándorútra, hogy csak az ország határán kell túl mennie és a könyvei máris szabadon megjelenhetnek; az asszony otthonmaradt a kicsinyekkel és egymásután temette el őket. Érdemelné már kis nyugodtságot a hitves, aki körömmel akart harcolni érte, amikor a nagy külföldi út után bujdosnia kellett, azután amikor bezárták a Stockhausba; aki 1848 Szilvesztere éjszakáján, viselősen, követte Szolnokon át Debrecenbe, amikor a nemzetgyűlés és (kormány vasúton-szekéren menekült; aki Világos után végigyalogolta vele a falvakat és fölkészült vele együtt a legnehezebb paraszti munkára; aki a saját testével védte, a rejtezkedés esztendein át; és aki keményen, büszkén, szeretettel várta vissza az új börtönéből. Egy-két boldog hónapot tudott csak adni ennek a szegény asszonynak és legfőlebb egypár szépen hangzó ígéretet, hogy: ki kell tartani, nem szabad csüggedni, öregségükre lesz hely, ahol lehajtják a fejüket és nem aggasztja majd őket a mindennapi kenyér gondja. Most már ilyen ígéretet sem tud adni, a koldusors van előtte és az asszonya, előtt, a koldusors, a teljes reménytelenség.

A kenyérgondok foglalják le és az az igyekezete, hogy a nagy fiasco után is, mégis, megjelentesse a munkáit, hiszen nemcsak elméletet írt ő, hanem gyakorlatot is, gyakorlati irányú munkát nem egyet. Itt van példának a *Bordács Elek, a gyalogárendás*, amelyből annyit tanulhatnának a földművelők, hiszen, „bár majd a kézműipar is fejlődik, Magyarország leendő hatalmának az értelmileg fejlődött földművesek nagy osztálya szolgál meggingathatlan alapjául!“ Módot felel tehát keresni arra, hogy a *gazdagok* segítségével adhasison ki egy-egy kötetét-, a többi kötet következhetik majd azután. Nem a maga hasznát keresi, ő a hazáért munkálkodik, odafordulhat ezekhez a gazdagokhoz: az *igazság* követeli, hogy azok, akik a haza áldásait nagyobb mértékben élvezik, *kötelesek* ennek boldogításához

járulni, vagyis kötelesek támogatni az *író*t, Táncsicsot abban, hogy a haza javára írt ezeket a munkáit Madhassa; „a gazdag jövedelmének egy részét köteles a nemzeti irodalom folvirágoztatására fordítani“!

Milyen kálvária jár ás! Előbb „Demidoff hercegné leánya, Ruprechtné asszonyság“ tér ki kérésének teljesítése elől; ennek a magatartása érthető előtte: a rókusai plébános volt a tanácsadója. (Erről a Rupprecht - Demidoffné asszonyról olvassuk a *Munkás Heti-Krónika* egyik 1876. évi nyári számában, hogy négyszáz forintot adott a szabóságok budapesti egyesületének, amikor az... zászlószentelő ünnepséget tartott és a belvárosi templomban szenteltette meg a lobogóját. Az ünnepségre egyébként Kossuth sajátkezűleg írt levelet küldött és a nevében Helfy Ignác képviselő, tiszteletbeli elnök verte be a zászlószeget. A katolikus iegényegyesület karéneke, majd a Himnusz volt még az ünnepség műsorán. — Táncsics azután betegen, aggságban irtóztatós nyomorúságba került. írunk majd később arról, hogy a munkások ünnepségeket rendeztek a javára. Egy ilyen ünnepség hírlapi pénztári kimutatásában olvassuk az adományt: „Demidoff hgnő 3.— Három forintot adott!“) Azután Wenckheim Krisztina, a derék honleányként ismert delnő tagadtatja le magát. Festetics György gróf volt azután soron (személykörüli miniszter volt vagy négy évig az Andrassy-kabinetben), hiszen a gróf a Georgikon-ailapító Festeticsek közül való; hát ő majd fontolóra veszi, mit tehet Táncsicsért... (és amikor az életrajz során idáig ér az öreg, meg kell jegyeznie, hogy mindaddig, tehát évek során át *nem* közölte vele Festetics, mit végzett a fontolásával). Károlyi György gróf, akivel személyesen nem értekezhetett, a levelére azt válaszolta, hogy ő nem érez magában hivatást könyvek kiadására. Az egyik nőtelen képviselőtársától hallotta, hogy annak évenként 10.000 forintnyi elköltenivaló jövedelme van; hát segítsen legalább egy kötet kiadásában! Az ígéret alapján odaadja a Wodiáner-nyomdának a kötet kéziratát. A dúsgazdag ember 50 forintot ad, azt mondja, hogy közben rosszabbodtak a vagyoni viszonyai. De Wodiánerék nem szedik ám tovább a könyvet. Majd csak 1876-ban kerül ki újra a sajtó alól ez a kötet...

Mennyi csalódás egymásután! Nagynehezen hozzájut Baldácsi Antal báróhoz; nagynehezen ígéretet kap tőle; nyomdába adja a *Hit, papok, pápák* című munkáját; rászedeti a címlapra a mecénás nevét (a szöveget már közöltük); és akkor derül ki, hogy a báró másképpen gondolja, mint ahogy Táncsics vélte, csak tíz ív költségének a kifizetését vállalja. Próbálkozott a Franklin-Társulatnál, az Athenaeumnál: talán ezek az irodalmi nyomdák inkább a segítségére lesznek, mint a magánosok; megint csalódás. Találkozott egy-két jó emberrel is, de azok érdeklődése és támogatása csak egy-két hétre segíthetett a nagy nyomorúságba jutott családon. Szeretettel ír Almásy Pálról, a 49-es országgyűlés elnökéről (az utolsó Habsburg-ellenes összeesküvés fejről), aki 600 forinttal segítette ki, Kocsi Sándor nyomdatulajdonosról, aki hitelbe nyomta ki újra a *Hunnia függetlenségé-t*.

11. A „LEGRÉGIBB NYELV“, A LEGHASZONTALANABB MUNKA — HAJLÉKTALAN, VÁNDORLÓ ÖREGEK

özben dolgozik hatalmas munkáján, amellyel bizonyítani akarja, hogy „a legrégebb nyelv a magyar“ és vitázik a nagy angol nyelvészsel, Max Müllerral. *Szenvedély* ez. Milyen hiábavaló munka! *Ezzel* akarja a pénzes magyarok erszényét megnyitni? Eégi-régi tanulmányait veszi elő, hiszen nyelvészettel mindig nagyon szeretett foglalkozni; még diákoskodása idején kezdte, folyton tanulta a nyelveket, írt is nyelv-könyveket, házitanítóskodott, rengeteget olvasott, mindig figyelt-tanult a külföldi útján is, a rejtezkedem keserves esztendei alatt, ez a gondolat foglalkoztatta a börtöni napjaiban is, Írogatta, „már vakon, tapogatva e munkát, melyben meg van mutatva a magyar nyelv eredete, s megcáfolhatatlanul be van bizonyítva legrégebb-sége“. Ha jegyzeteinek nagy része elveszett is, a gondolat nem hagyta nyugodni, „ez oly szellemi kincs, milyennel a föld kerek-ségén egy ország sem dicsekedhetik“.

A munka egyik részét Trefort miniszternek is bemutatta harmadfélórás előadásban és a miniszter némely szókeletkezés magyarázatánál elragadtatással kiáltott föl, de mégis azt találta helyesnek, hogy — szakember bírálata alá bocsássák a művet... Újabb kálváriajárás sora. Trefort Toldy Ferenchez küldi, a nagy irodalomtörténészhez. Ez csak a címlapot nézi meg, nem is lapoz a könyvben és azzal adja vissza a szerzőnek: nem hogy a legrégebb volna a magyar nyelv, hanem a legifjabb... Ez nagyon bántotta. Miért ilyen rideg hozzá ez a kiváló ember? Hiszen ismerik egymást, ha közelebb soha sem kerültek egymáshoz. Toldy vagy hat évvel fiatalabb nála, Táncsics is tudja róla, hogy volt elég harca az élettel. Még Schedelnek hívták, amikor orvosnak készült, vitte is valamire az orvosi pályán, de azután nagy küzdelmei voltak: kritikusként kezdte az új pályáját, azután évtizedeken át csak irodalomtörténettel foglalkozott. Hát baj az, hogy Táncsics nem volt nyelvészeti szaktudós? Toldy sem volt az, soha. Azért haragudott volna reá a kiváló férfiú, mert a Táncsics szervezésében megindult 1860-as márciusi nagy temetői tüntetésben résztvett az ő fia, Toldy István is, akinek a lépését az apa mindig aggódó szeretete kísérte? Ki tudja? Vagy valóban, ahogy Táncsics fölteszi, azon sértődött volna meg Toldy, hogy az instanciától nem kapta meg a királyi tanácsost megillető *nagyságos* titulust? Most kiadják a munkát Szarvas Gábor akadémikusnak, a kiváló nyelvésznek (a *Magyar Nyelvőr* megalapítójának), mert Trefort fölszólította a szerzőt, hogy bocsássa a művet az Aka-

dómiaírálatab alá. Gyulai Pál, az Akadémia titkára arról értesíti, hogy Szarvas Gábor véleménye szerint a mű szerzője „merőben tájékozatlan a nyelvtudományban“, hogy „tények helyett pusztá költeményt találunk művében“, amelyet az Akadémiában felolvasásra egyáltalában nem ajánlhat.

Mindez a megelőző évek lázas napjainak a munkája volt és most megint itt van a probléma: mi legyen életének ezzel a főművével? A nagy munka tele volt toldozgatással, jegyzetekkel, nem bízhatja más szemére-kezére a másolást, viszont látásának gyöngesége miatt gyertyavilágnál ő nem dolgozhat. Mégis neki kell a hatalmas munkát lemásolnia. És amikor a nyomorúság karma fojtogatja a családot, egész napokon át etimologizál, a betűk és a szavak keletkezésének rejtjelmeivel foglalkozik, „a boldogító nap feljövételével íróasztalomnál talált s mikor lehanyatlott, utolsó sugarait is ott lövelte rám, így tartott ez hónapokon át“. Megírja *Nyílt Level-ét* az oxfordi professzornak, Müllernek: valamennyien tapogatóztok, fogalmatok sincs arról, hogyan keletkezett a beszéd!, „ím, fáklját gyújtok, mely a nyelvek eredetének korszakát megvilágítsa“, amint később egy barátja mondta neki: a nyelv keletkezésének fejtegetésében az emberi nem első nyikkanásánál kezd. Nemcsak Treforttal próbálkozott, hanem Ipolyi Arnold és Sehlaueh Lőrinc püspökökkel is, ennek az utóbbinak a tanácsára & hercegprímáshoz is fordult, Haynald kalocsai érsekhez is: nem, semmi sem sikerül, a *legfőbb* munka nem kell senkinek a tudós emberek közül, semmi reménység nem lehet arra, hogy valaha is megjelenhessek és a magyar nép dicsőségének öregbítésére szolgálhasson... Elment Tisza Kálmánig, minden hiába, — hogyan is gondolhatott arra, hogy a képviselőházhoz benyújtott kérvényének majd meglesz az az eredménye, hogy a parlament segélyt szavaz meg a számára, hogy kiadhassa életének ezt a főművét!

Már-már mániává válik ez a nyelvészkedő buzgalom, egyre inkább az önkínzásnak egyik formája nyilatkozik meg benne: lássuk csak, milyen szenvedést hoz a következő lépés, amelyet meg kell tennie, nem önmagáért, hanem az ügyért, a magyar nyelv és a magyar nép igazságáért és dicsőségéért!? Az önkínzás sorába tartozik az is, hogy szépen-sorban közli, miként vélekednek a fölületes újságírók élete nagy művéről. Íme, a *Reform* így ír, amikor a 33 fejezetből és 102 szakaszból álló, még kéziratban lévő, csak tartalomjegyzékkel jelentkező művet ismerteti:

... az emberi ész megáll, ha csak a fejezetek és §§-ok csodás furfangján s furfangos együgyűségein is végig megyén. Tánacsics bátyánknak egyik alapos csalódása az, mintha a nyelvvel együtt s egyszerre keletkezett volna az írás tudománya is, sőt éppen a latin betűk írása..., egy neme ez a szent örületnek, s mint egy kitűnő ész, de teljesen tudatlan elme rendszeres hóbortja, fölöttebb érdekes olvasmány. S tekintve Tánacsics sanyarú helyzetét, nem az utolsó multság azok közül, amelyekre érdemes egy-két frtot költeni.

Ez fájt, nagyon fájt. A fiatal Eákosi Jenő szerkeszti a lapot, közvetlenül a Népszínház-korszaka előtt, (később azt a szegényt is megtette vele, hogy személyes kérésére nem adott neki egyetlen-

egy jegyet a színházba, amikor Blaha Lujzát akarta látni és hal-
lani!) és a lap szerkesztőségében ott dolgozik Kaas Ivor báró,
aki másfél évtizeddel ezelőtt együtt ült vele a vádlottak padján!
Hát ilyen sok munkáinak, ilyen nagy buzgalomnak csak ez a
fizetsége: lenézés, gúny, kinevetés? Órultság, de van benne rend-
szer ..., megint a negyvennyolcas idők fölényes, szidalmazó tré-
fálkozása: bolond kend, Táncsics!

Soha haszontalanabb munkába annyi energiát nem ölt bele
az ember, mint Táncsics ebbe a művébe. Közel nyolcszáz kézira-
tos oldal. Abból indul ki, hogy a nyelvek egy törzsről ágaztak el,
többé-kevésbé való rokonságuknak természetes oka, hogy valami-
kor egy forrásból eredtek. Ez a szótag: *ab* a nyelveredet megfej-
tésének egyik kulcsa, ez a két betű annyit jelent, hogy enivaló
— és általában a szavakat vissza lehet vezetni a szótagokhoz, sőt
a hangokhoz, a betűkhöz! Az *anya* szó kezdetben csak az *a* és az *n*
betűkből állott, az első jelentette az embert, az *n* jelentette a nőt,
aki „nevel, nagygyá lehetni segít“. Miért olyan a *b* betű alakja,
amilyen és miért foglalja el ez a betű a második helyet az ábécé-
ben? Az *e* betű magában „egész szó, egész eszme“ ugyan, mint
akármelyik más szó, de „káválólagos jelleme, hogy a tárgyak
közelségét fejezi ki“. A magyar nyelv nemcsak legrégebb, hanem
egyszersmind a legfelségesebb is: ezt bizonyítják az *e*, *eh* (éhezik,
eszik), *el*, *él*, *em* (ember), *en* (én), *ert* (ért), *esz* (ész) betűk, hangok,
szótagok, szavak fejtegetései. A *h* betű nem is hang, csak lehelet
és: következnek a *hely*, *helység*, *hon*, *hun*, *haza*, *ház*, sok-sok
„nagyjelentőségű“ szó keletkezésének magyarázatai. Az *i* betű
alakja és hangja a legnagyobb jelentésű eszmét fejezi ki; íme, itt
az Isten szó. Az Isten szóval rokon az *öszton* szó. *Bálvány*? Kön-
nyen visszavezethető a *Babilon-hoz*: megcáfolhatatlanul magyar
szó mind a kettő! Miért van az *m*-nek „jelen csodálatos alakja“
és miért nincs tulajdonkép hangja vagy neve? Új fejezet: „a *nap*
fölkelésének és lenyugvásának rendkívüli befolyása a nyelvfejlő-
dés természetszerűségének megzavarására“ (de ez bizonyára sajto-
hiba így, ahelyett, hogy magyarázására); ai *nap* fölkelese és
lenyugvása a merészebb gondolkozású férfiakban azt az eszmét
keltette, hogy megnézzék, hol kel föl és hol nyugszik le a nap.
Az *ispán* (ez-bán) a *panasz-szol*, a *bánat-taii*, a pap-pal nagyszerű
bizonyítványa a magyar nyelv legrégebb voltának. Tele van misz-
tikummal a nyelv: „az *s* (*sz*) betűnek alakját *s* nevét az ember
hozzájárulása nélkül maga az isteni erő működése állapítja meg“;
az *úr* szónak származékai „csodaszámot tesznek“: a magyar nyelv
legrégebb voltának csalhatatlan bizonyítékait adják. Az előbb már
figyeltük az *anya* szót; hát „ebből módosult *ángy*, majd *ángy*, *SLZ*
idősebb testvérnek felesége, ki az elhalt anya kötelességét telje-
síti a kisdéd gyermekek irányában, *s* midőn azt vógezé, hogy
maga saját dolgai után láthasson, eltávozott, így maradt fenn a
név: *ángy-el*, ebből módosult megcáfolhatatlanul: az *angy-al*“
Van ennél egyszerűbb magyarázat? *Vemhes* = van-has, hasas,
azaz van a hasában csikó, „ugyanis csak a lóru szokás mondani,
hogy vemhes“. *Vessző*: „tudniillik vékony nővónyszálakat *vesz*
elő, *s* azokat egybefonja, azaz *szö-vi*“. *Páter*: tulajdonképpen
páter: *apátúr*. És ha ez így van, akkor tovább is lehet menni;

Jupiter: jó-ap-ad-ur, vagyis Jó apátúr... És így tovább. Az összegezés: a sémi, az árja és az uraltáji nyelvcsaládok egy közös törzsből ágaztak el, „a szitya törzsből, melynek a magyar is egyik sarja“.

Haszontalan fáradozás, csak emésztődik véle esztendőkön át. A vármegye nagytermében előadást hirdet, nagyon kevesen jelennek meg, „az ifjúság megéljenzett, a hírlapok tudósítói kigúnyoltak, nevetségessé tettek“. Meg kellett volna ismerkednie a nyelvtudománynak legalább az elemeivel, rendszeresen kellett volna foglalkoznia ezekkel a kutatásokkal, mert érzéke volt a nyelvészkedéshez, hiszen az írói pályáját is ezzel kezdte, hiszen most éppen száz esztendeje Pozsonyban, Wigandnál már negyedik kiadásban megjelent *Ungarische Sprachlehre-jében* is van néhány eredeti megjegyzés. A szókincse nem feltűnően nagy, sok kifejezés, sok forma állandóan ismétlődik a munkáiban („keblem Istene“), de rengeteg tájszót ismert, hiszen az országnak nagyon sok területén járt, sok helyütt sokáig is volt és mindig tanult, mindig jegyezgetett.

Nem, élete főművével semmi sikert nem ért el, csak munkája volt sok, költsége és bosszúsága volt sok. Napokon át koplalva dolgozott; szógyökökkel bibelődött, miközben a feje fölül a födelet rángatták. De az ő nappaljai-éjszakáit, hónapjait az töltötte be, hogy *neki* adatott meg a magyar nyelv legrégebb, leggyönyörűbb, leglogikusabb voltának megmutatása. Megszállottja volt ennek a gondolatnak, akárcsak az a Horvát István, aki abban az évben halt meg, amikor ő külföldi útjára indult, 1846-ban (igazgatója volt a Nemzeti Múzeum könyvtárának, professzora a pesti egyetemen az oklevéltannak, a magyar nyelvnek és irodalomnak), aki ugyancsak mindenáron azt akarta elhíttetni tudományos emberekkel is, hogy a magyar a világ legdicsőbb, egyúttal legősibb népe. Hány tréfa született ebből! Nebukadnezarnak, a babiloni királynak voltaképpen *Nebukodonozor* volt a neve és nézd csak a hangokat, nem azt mondja-e ez a név, hogy *ne bolondozzon az úr?!* Az észak azért *Nord*, mert ott az éghajlat *zord*, a dél, íme, *Süd*, mert ott a nap melegen *süt*. Éppen Max Müller mutat rá az ilyen túlzások nevetségességére ezidőben, 1873-ban már magyarul is (az Akadémia megbízásából készült fordításban) megjelent fölolvásásai között, amikor Leibniz szavait idézi: „Épen annyi okunk van arra, hogy a *hébert* tartsuk az emberiség ősi nyelvének, mint arra, hogy Goropius nézetét fogadjuk el, aki egy művet tett közzé Antwerpenben (1580) s azt bizonyítja benne, hogy a paradicsomban *hollandi* nyelven beszéltek“.

(Még 1880 nyarán is foglalkoztatja ez a munka: *A beszéd keletkezése és fokozatos fejlődése*, „még nincs befejezve, most van munkában“.)

Szógyökökkel bibelődött, írtuk, miközben a feje fölül a födelet rángatták. Mert sor került arra is, hogy hosszú-hosszú élete sok, keserves munkájával, sok nélkülözéssel megszerzett vagyontörzsét, ingatlanát is el kellett vesztenie. Segített ehhez az 1873-as bécsi krach okozta helyzet is. Hiszékeny, jószívű ember volt, csak éppen az nem csapta be, aki nem akarta. Írta alá a *váltókat*, fizette azután értük nemcsak a summákat, hanem a *per-*

költségeket is. És miközben Tisza Kálmánt biztatgatja, hogy még a börtönben írt *Hazafi-káté-t*, amelynek a címét *Nemzeti káté-ra* változtatja, adassa ki (*Nemzeti káté a családfő, községfő, megyefő és államfő jogairól és kötelességeiről a magyar nyelv ügyében*), mert erre a munkára szükség van a „nemzeti-ségi bujtogatok“ ellen — persze, nem lett semmi ebből a tervéből sem —, összezsapták a hullámok.

Nincs már lehetőség az ingatlan megmentésére!, a bank nem tréfál. De ha már el kell árverezni a házat, vegye meg a község, a város, csináljon benne iskolát. Minden követ megmozgat erre, kérenesél Káth Károly főpolgármesternél is: úgy kell lennie, hogy a város vegye birtokba a Táncsics-házat, hogy „abból az egész városi közönségre és közvetve a nemzetre a lehető legnagyobb áldás háromolhatnék“. Kezdjék a magyarul-nevelést a kisdédóvóban: a Táncsics-ház emeletes épület, kitelnék belőle dedótanterem, minta-kisdédóvó, óvodaképző. Nem sikerül semmi, talán valóban igaz az, hogy a városi urak. nagyon haragudtak rá a *Fővárosunk* című röpirata miatt. A házat elárverezték, nem a főváros vette meg, az eredetileg 93.000 (más adat szerint pláne 97.000) forintra becsült objektum potom 18.000 forinton kelt el és oda a telek is, amelyet negyven év viharai közben is meg tudtak tartani.

Hajléktalanok lettek.

Ezekben az években semmi vonatkozása nincs a szocialista mozgalommal. Jó két-három év is elmúlik, amíg a nevét említik a nemválasztó-szocialisták pártlapjának hasábjain. Nem láthatja, közvetetten közelből, ami pedig nagy gyönyörűség volna a számára, hogy a nekilendülés hónapjai után milyen gyors ütemben magyarosodik a munkásság, éppen a szocialisták nagy odaadásával. De nem kell látnia azt sem, hogy megint egymással hadakoznak szocialista munkások csoportjai: itt a *Krónika*-párt, emitt a *Népszava*-párt...

Még egy búcsúlakoma, 1876 április 26-án. (Erről sem ír egy szót sem a párt hivatalos krónikája.) Sokan felköszöntik, emlékiratai közt közli is Mészáros Károly verses tósztyját, amely áradozó szavakkal szól „a munkás népnek félszázadig apostolá“-ról és korholó szavakkal a nemzetről, „mély lelkesülni tudott dicső eszmék-, szép tettekért, hová sülyedt és oh hová jutott“: íme, vándorbotot nyújt. Ez a Mészáros Károly volt az alapítója és első szerkesztője a *Nép Szava* című újságnak, amely még 1868 januárjában indult meg és, néha kihagyásokkal, 1871 ősziig jelent meg, hetenkint. (Nem szocialista lap volt, csak első volt ezen a néven; a szocialista *Népszava-t* éppen egy esztendőre Táncsicsnak Budapestről való távozta után, 1877 májusában indítja meg Külföldi Viktor és két év múlva már Táncsics veje, Csorba Géza szerkeszti.) Mészáros nyolcszakaszos versének első és utolsó strófája:

Elmégy tehát, kedves öreg társunk! Hű hazafi! munkás polgár; Karjainkba tán utolszor zárunk? Mielőtt hát eltávoznál... Üdvözöllek búcsúlakomádon Múltban gazdag, szegény jó barátom! — Menj békével, kedves jó öregünk! Szeretet int búcsút feléd... Megnyugtató vigasz lesz az nekünk, Otthonodat hogyha fölled. Köztünk marad emlékül szellemed, Éljen boldogul és most Isten veled.'

A hetvenhetedik esztendejében jár. Rajongó fia volt a fővárosnak, ezer meg ezer terve volt Budapest szépítésére, fejlesztésére és most el kell hagynia, cipelnie kell a félévszázados munkálkodásának emlékeit, a megmaradt bútordarabjait, a kéziratait, amelyek nem kallódtak el, a könyveit, a rongyait. A legmagyarabb vidék felé néz: Cegléd. Itt telepszik meg, kell, hogy itt hívei legyenek; tanyán bár, de ingyen lakást ajánlanak föl neki, többen is, kezdetben élelemmel is ellátják. Három szekér viszi a holmit és a költözőket. Már hajlott a háta, megint kezébe veszi az ásót, mezei munka, irtja a gatz, kapál és „a kapálás alatt oly dolgot forgatok elmémben, ami e hazát újjá teremtheti s a magyar nemzetet a népek példájául emelheti“.

Első fogságában, huszonnyolc esztendeje már ennek, írta a *Vasárnapi egyesület, vagy segítsünk egymáson* című munkáját; most ebből akar élő valóságot, „oly együletet, melyet országszerte mindenfelé utánoznak, s az mindenütt áldást, üdvöt áraszt“. A ceglédi Népkör jó lesz, hiszen máris megválasztják tiszteletbeli tagnak. És jár a helységbe jó-csomó baloldali újság, köztük hetven példányban a radikális Szini Károly *Lámpás* című hetilapja, *Vörös Könyv* című lapjának a folytatása, amely előbb ugyancsak gunyoros folyóiratnak, most vegyestartalmú hetilapnak mondja magát (ezt követi majd Szini Károly szerkesztői munkálkodásában az *Új Világ*). Szini mindig barátsággal állott az oldalán, a gondolkodásuk nagyjából majdnem mindenben megegyezett.

Cegléd amúgy is jó talaj: egyenes gondolkodású, fölvilágosodott a lakossága, polgárai majdnem mind függetlenségiek, Kossuth leghűségesebb hívei, túlnyomó többségben vannak a protestánsok, „nincsenek keblében az egyetértésre károsan ható nemzetiségi fondorlatok, még a zsidók is megmagyarosodtak“. Cikkeket ír, a ceglédieknek főképpen, a *Lámpás-bem*; nevelni akarja őket. Olyan vasárnapi egyesületet tervez a számukra, amilyen nem hogy Magyarországon, de a nagyvilágon sehol nem volna; megtanítaná az analfabétákat az írásra, olvasásra, számolásra, valamennyit a közösségi életre nevelné, megvitatná a közügyeket, együtt takarékoskodnának, gondolt valami szövetkezet-félre is...

Dehogy lett életképes akárcsak egyik gondolata is, pedig megint 12 pontból állt a programja. A vasárnapi egyesület adta volna az egzisztenciáját, ő lehetett volna az elnök, a titkár, a gondnok, a tanító, a lapszerkesztő (az újság címe máris megvan: *A Munkások Vasárnapi Egyesületének Heti Közlönye*), a lap előállítására való nyomda faktora, a nyomdával összeköthető bolt üzletvezetője, minden, — de hát a ceglédiek, sem a városiak, sem a tanyások nem reagáltak. Nagyon hamar megszokták, kegyelemkenyéren élőnek tartották; volt, aki csak úgy beszélt róla: a heverő úr, volt, aki azt híresztelte, hogy a Bába-Molnár Sándor tanyájának minden-napszámosa. A könyvei után senki sem érdeklődött: félév alatt három emberhez jutottak Tánecsics-Jkönyvek, azok is cserébe, hoci-nesze. Egy hónapig tanító is volt: közel járt már a nyolcvanadik évéhez, amikor tanította a kis ceglédi nebulókat, amikor az egyik tanyai iskola tanítója megbetegedett. Minden apróságért a városba kellett menni, kétórás út. Hogy a vasárnapi

egyesülettel ilyen kudarc érte, annak is tulajdoníthatni, hogy a ceglédiek megharagudtak a *Lámpás-ra*, amelynek ő is munkatársa volt, merthogy Szini Károly „megróta némely gyarlóságát“ Simonyi Ernőnek, a pesti szélbaliak egyik vezetőjének. Az újságját azért tovább járatták, de a vasárnapi egyesületből, a cegléd-tanyai kollektív munkából nem kértek.

Ez a *Simonyi Ernő* a Táncsics-korabeli magyar politikai világ egyik nagyon érdekes alakja volt. Említettük már a nevét. Résztvett a szabadságharcban, ott volt Komáromban, amikor a vár kapitulált; volt menedéklevele, mégis emigrált. Bejárta a világot, Angliában, nevelősködés közben, II. Rákóczi Ferenc korából angol diplomáciai iratokat gyűjtött, Londonban, Parisban nagystílusú ügynök volt, tanulmányozta a Corvin-codexeket is, — Szemere Bertalan azt írta róla, hogy még a jég hátán is megél. Szó van arról is, hogy bevásztják az Akadémiába. Táncsicssal egyidőben kerül a képviselőházba, egyik vezetője lesz a szélsőbaloldalnak, publicista, a Ház leginkább szereplő tagjai közül való, sokszor határozott szavakkal áll a munkások mellé, a sérelmeiket beviszi a politikai életbe, kérlelhetetlen harcos, Thaisz, a rendőrfőnök botrányainak állandó szellőztetője. (Halálakor a *Népszava* [1882 április] nagy melegséggel ír róla.) Tovább volt képviselő, mint Táncsics, aki sohasem ismerte el vezérének. A ceglédiek mind függetlenségiek: rajongtak Simonyi Ernőért.

Táncsicsók otthagyták a tanyát, bemennek a városba, megint új élet.

A kialakított negyedik kötetnek vége felé tart az életrajziban: már-már a napi eseményeket írja le. A hétköznapi nyomorúság egymásutánja van soron a két öreg ember számára. Eszter már régen nincs velük, asszony már (1873 február elején vette el Csorba Géza), maguk vannak, csak rövid ideig van velük a Pestről való szolgálójuk, aki ragaszkodott hozzájuk (Táncsicsné kétezer is úgyszólván a haláltól mentette meg), de azután el kellett küldeniök, nem tudták volna fizetni és a fölajánlott ingyeneszolgálatot nem fogadhatták el. Keserves költözés a tanyáról a városba; „régí idő óta fagyással szenvedő lábomat újra megvette a hideg, a minek most is koldusa vagyok“...

Még van tennivalója, sok. Arról lemond, bár egyideig foglalkoztatja a gondolat, hogy bent, a városban nyit óvodát; de ehhez azután már igazán nagyon öreg; hely sincs, a polgárok nem nagyon sietnek a segítségére. De be kell fejeznie az életiratát, munkái egy része sajtó alatt van, a többit is sajtó alá kell rendezni. Így ír erről:

Sem fényes, nagy tettek nem jelenték működéseimet; sem vezérszerepre a társadalomban nem vittem, de azért életpályám nemzetünk átalakulásában jelentékeny munkarészt foglal el; tehát hogy ez egy egészet képezzen, a még hozzá tartozó mozzanatokat bele kell idomítanom, hogy holtom után az unokák tisztán láthassák, nyomról-nyomra követve lépteimet, részrehajlás nélkül, igazságos ítélettel mondassák: itt és így kezdette, ekkép folytatta és itt végezte, ekkép fejezte be életpályáját; hogy azt mondassák, senki forróbban hazáját nem szerette, e aziránt tartozó kötelességét hívebben, önzetlenebbül nem teljesítette, mint ő.

A szent révület tartja megint fogva: amíg a régi munkáit rendezgeti, hogy sajtó alá adja, köztük a harmincas esztendőkből írt kritikáit is, megint foglalkoztatja a *Legrégibb nyelv a magyar* kiadásának a gondolata. Ennek a kiadásához jó út volna, ha átdolgozná az álnévvel kiadott magyar krónikáját és bővítené a magyarok őstörténetével. De ki kell bővítenie egyéb munkáit is: a *Forradalom-nak*. csak „mintegy fele jelent meg, a hiányzó részt most szándékozom megírni“. Nehéz munka lesz, — 1849 viharos nyarán kezdette írni, már szedték is, azután menekülni kellett; két ívről levonat sincs, újra kell írni a folytatást és a befejezést. Milyen lesz majd ez a munka, áruikor „az ifjabb, 48-iki tűz keblemben lelohadt, tehát nem tudom, miként felelek meg feladatomnak¹?“ ...

De itt van a küzdelem a mindennapi betevő falatért. Ceglédi polgárok vállalták ugyan, hogy az élelmezésükről gondoskodnak, de, házról-házra járván, szinte kolduskodva gyűjtötték össze a pénzt, a kivitel körül is egyre-másra adódtak zökkenők, nem, — fölmenti őket az eltartás kötelezettsége alól. Gondoskodjanak az életéről úgy, hogy megveszik a könyveit, azokat is, amelyek vele vannak, azokat is, amelyek még a nyomdában vannak, azokat is, amelyek csak most íródnak; ne koldus-garasokkal próbálják ellátni.

Szop, szép a terv, csakhogy érré meg a ceglédiek nem vállalkoznak.

Ujabb állomás következik az életében: „könyveimet hetivásáronként magam a piacon árultam“.

Ezt sem mondhatja el magáról sok író! Ponyvája nem volt, újságpapírost terített maga elé a ceglédi piacon, a kenyérárusok mellett: ha a város negyedszázezer lakosa közül csak ötszáz venne egy-egy könyvet, az volna ám az üzlet és úgy volna jó, hogy az írónak ne is maradjon egyetlenegy ikönyve sem. Keserű öngúnyal írja le ábrándozásai sorát: egészen új, nagyszerű életnek az alapja lesz ez a piaci könyvadás, meg lehet majd csinálni a megváltó együletet, telket, házat lehet venni az egyület számára, ki lehet majd adni a magyar nyelvről írt hatalmas kötetet is! De a szellemi eledelre, az égi mannára senki sem volt kíváncsi, egyetlenegy vevő sem jelentkezett. Másodszor sem, harmadszor sem...

Azzal a keserű megállapítással hagyja el asszonyostul Ceglédet, ahová olyan sok reménységgel költöztek le, hogy „e városban nem valami kedvelt egyéniséggé süllyedtem le“... A nagy politikai lázban a ceglédiek is inkább Verhovay Gyulát akarják képviselőnek, Táncsicsra nem is gondolnak. Nini, még mindig itt van a nyakunkon? Táncsics sohasem -volt népszónok, tömeg előtt nagyon kevés alkalommal beszélt, tanácskozásokon is ritkán, az írásai is inkább filozofálóak voltak, mint izgatóak. Bezzeg Verhovay, ő tudott a nép, a választópolgárok nyelvén beszélni és szíve-érzése szerint írni! *Verhovay Gyula*, a „kis Kossuth“, még nem érte el ekkor a népszerűség tetőpontját, de mindenki benne látta a jövő magyar ellenzéki-függetlenségi népezért. A *Füg-*

petlenség-ét, amelyben annyi ostorozó, izgató, tüntetésre fölhívó cikket írt, 1879 december közepén indítja meg; a harmincadik esztendeje körül van ekkor; vele esett meg az a ritkaság a magyar politikai életben, hogy egy választáson négy kerületben is megválasztották, Cegléden is. A hatvanhetesek ellen indította meg a nagy harcát, a mágnások (a „frakkos banda“!) ellen folytatta, azután az antiszemita mozgalmak legejére lendült, de sokáig meleg barátság szálai fűzték a szociáldemokraták vezetőihez, különösen Csillag Zsigmond dr-hoz, volt sok közös politikai akciója a szocialistákkal. A későbbiek során még említjük a nevét, az élete fontosabb adatainak a közlését itt azzal zárjuk, hogy a népszerűsége olyan nagy volt, hogy Északamerika egyik legnagyobb magyar társadalmi egyesülése az ő nevét vette föl a címébe, hogy a csángópénzek miatt a törvényszék elítélte, a tábla fölmentette (1885), megnősült, lement a csanádi Battonyára, a felesége birtokán gazdálkodott, ott is halt meg 1906 áprilisában.

Ha Táncsics Budapest felé néz ekkor, ceglédi kínládásai iderjén, vagy állandó levelezésben van ekkor a fővárosban lakó régi barátaival, ha érdeklík ekkor a munkásmozgalom ügyei, talán *most* szerepe lehetne megint a szocialista mozgalomban. Nagyon kellett volna egyvalaki, akiben mindegyik tábor megbízott volna...

Mindegyik tábor, így írjuk. Mert két táborban voltak ekkor a szocialisták Magyarországon, két táborban, amely apró csoportokra forgácsolódott. Testvérharc tépi a szocialisták sorait. Az 1873 januárjában elinduló *Munkás Heti-Króniká-val* szemben 1877 májusában megindítja Külföldi a *Népszavá-t* és a régi párttal szemben, amely törzspártnak nevezi magát, szervezni kezdi a *munkáspártot*. A Külföldi csoportosulásával szemben a törzspárt tagjai hamarosan a *választásra jogosulatlanok pártja* tagjainak mondják magukat, később már csak ez a neve a pártnak: *nemválasztók pártja*. Az 1874-es választójogi törvényreformálás ugyanis még egyáltalán nem tágítja a szavazójoggal rendelkezők sorait, az ipari munkásságot még mindig égeti annak a szégyene, hogy másodrendű állampolgárnak számítanak azok, akik két kezük munkájából élnek, akár a gyárakban, épületeken, kisipari műhelyekben, akár az ezerholdakon, akár az erdőkben, akár a bányákban dolgoznak. A két párt kemény testvérharcot vív; a párttagok vérmesebbje zavargatja a másik párt gyűléseit (amint majd teszük évek múltán, a 80-as esztendőben a „radikálisok“ a „demokraták“-kal...). Most, 1878-ban mintha valami fordulat készülné: mindegyik párt kongresszust tart, a munkáspárt is, a nemválasztók pártja is. Sok hang hallatszik már arról, hogy az áldatlan testvérharcnak véget kell vetni, álljanak félre azok, akik miatt kitört és folyik az egyenetlenség. De kik álljanak félre, melyik csoportbeliek? Most kellene az egészen érdekeletlen közvetítő, akinek tekintélye van mind a két csoportosulás emberei előtt.

A nemválasztók kongresszusa tisztikarának tagja Csorba Géza is, egyik jegyzője a kongresszusnak, amelynek egyébként megbízólevéllel tagjai az ismertebb politikusok közül Hermán

Ottó és Verhovay Gyula is. Hamarosan árulják is Csorba Géza komáromi ügyvéd könyvét, amely füzetekben jelenik meg ezen a címen: *A demokrácia mint a közjólét megvalósítója és biztosítója*. A pártlap hosszú heteken át bőséges mutatóanyagokat közöl belőle a tárca-rovatban. Ezekben a hónapokban megkezdte vezércikkírói munkálkodását a *M. H.-K.*-ban. Megelőzően arról is szó van, hogy Csorba (1877-ben!) *Nőemancipáció* címen hetilapot szerkeszt majd.

Németországban most kezdődik, ebben az esztendőben, 1878-ban a szocialisták keményebb államhatalmi üldözése. Bismarck megmutatja az öklét. Vasököl, mondják a junkerok. Megszavazzák a szocialisták ellen javasolt kivételes rendszabályokat. Ennek a következményeit hamarosan érzik majd Magyarország szocialistái is...

Boszma-Herezegovina okkupációjának eseményei tartják még nagy izgalomban a főváros népét...

A munkásmozgalomban nagyon lassan, hosszú tárgyalások után, 1880-ban egy-két esztendőre rend lesz. Még írunk majd erről. A nemválasztók lapjának szerkesztését Kaczander Gyula nyomdász után 1879 áprilisában újságíróra bízzák, Kászonyira, aki Miller Tamás néven jegyzi a lapot.

Kászonyi Dániel temperamentumos férfiú, sokat járt külföldön, több nyelven beszél és ír. Bécsben született, 1813-ban; az apja az udvari kancellária hivatalnok volt. Prédikátumos nemes: csíkszeredai Kászonyi. A katonai pályára lépett, tiszt volt a Badetzky-huszároknál, az 1830-as években az országgyűlésen a tornai követek Írnokaként vesz részt, de részt vesz titkos társaságokban, Lovassy László mozgalmában is. A szabadságharc alatt magyar századokat szöktet a hazába, Egerben kormánybiztos, majd hivatalnok a külügyminisztériumban; azután londoni és párizsi emigráció. 1859-ben résztvevője az olasz hadjáratnak, majd hazajön és négy évig nevelő a Vay gróf-gyerekek mellett. Baloldali újságíró azután, anarchistának mondják. Hatvanhat éves a romantikuséletű ember, amikor átveszi a *Krónika* szerkesztését. Sohasem volt marxista, sohasem volt szociáldemokrata. Éveken át színtelen a nemválasztó szocialisták újságja, (ő maga szocialistának mondja magát, amikor 1881 közepén másodszor veszi át a szerkesztést, ezúttal Csorba Gézától; így ír akkor, *Viszontlátás* című kis cikkében: „minden tehetségemet ezen párt érdekei képviselésének és azon elvek érvényesítésének fogom szentelni, melyeket már egy fél század óta vallok, midőn még munkás-egyletek nem léteztek és e szavak ‚szocializmus* és ‚demokrácia‘ egyértelműeknek tekintettek a felségsértéssel és honárulással, midőn a piros nyakravaló, a kalabrézer [kalábriai, délolaszországi] kalap mind meg annyi forradalmi jelvényeknek tekintettek“. Amikor Kaczander Gyulától átveszi a *Krónika* szerkesztését, első cikkének első mondata ez: „A világ tökéletesebb ülésének kútfeje az elégedetlenség“... — Supka Géza írja egyik, *Huszárcapitányból munkásvezér* című cikkében, hogy „csíkszeredai Kászonyi Dániel, volt cs. kir. huszárcapitány a *Népszava-hetilap* egyik első szerkesztője. Kászonyi két esz-

tendővel élte túl Táncsicsot: 1886 májusaiban halt meg, 74 éves korában. A szocialista párt pirosszalagos koszorút helyezett a sírjára és Ábrányi Emilen, a radikálhangú költőn, Clair Vilmoson, a Táncsics - Bizottság egyik vezetői órfián kívül a szocialista mozgalom irányítói közül ismert Kürschner Jakab is búcsúztatta. Gyászkeretbe foglalta a nevét a *Népszava*, amikor búcsút vett tőle és írta róla, a többi között, a következőket. „... a párt ügyeinek, a szocializmusnak, a munkásosztály felvilágosításának is szolgált, működött ernyedetlen szorgalommal és odaadással igazságos ügyünk érdekében. Tiszteljük emlékét.“ Egykori növendéke, Vay Sándor gróf évtizedek múltán sok lelkes cikkben áldozott Kászonyi emlékének.)

Nem voltak éppen ékes példái a szocialista újságírásnak a másik frakció lapjai, a *Népszava* számai sem. Csorba Géának mind a két lappal vannak vonatkozásai. Külföldiek lapja anyagi nehézségekkel is küzd. De Külföldinek elévülhetetlen érdeme, hogy a szocialista publicisztikának első munkásai közül való, füzetekben is magyarázza a modern szocializmus tanításait. Fél évvel az után, hogy Kászonyi-Miller lesz a *Krónika* szerkesztője, 1879 októberében átveszi a másik szocialista lap, a *Népszava* szerkesztését Csorba Géza, Táncsics veje. A lap ekkor már, a kongresszus határozatából, „a magyarországi munkáspárt közlönye“; tulajdonos: a Magyarországi Munkáspárt. Külföldi lap vezér lesz és szerkesztőtől Csorbát választják meg.

Csorba Géza már hat esztendeje veje Táncsicsnak; most, amikor a pártlap szerkesztői asztala mellé kerül, harmincéves. Szinnyei föl jegyzései szerint a komáromvármegyei Ekelén született, ahol az apja nemes közbirtokos volt. Jogot végzett és 1873 február 1-én vette el Táncsics Esztert. Előbbi írnok volt az ügyészségen, azután három évig Komáromban volt ügyvéd, akkor vette át a szocialista pártlap szerkesztését, ez a munkája másfél évig tartott, ekkor a budapesti ügyvédi kamaránál volt irodatiszt, majd megint visszament ügyvédnek Komáromba, azután Kőszegen volt ügyvéd. Egyik célja az volt, amikor a munkásmozgalom szolgálatába állott, hogy segítsen az egység létrehozásában; ki is kötötte, amikor a lap szerkesztését a munkáspárt programja alapján elfogadta, hogy „a szerkesztő önálló intézkedési joga biztosítatik s a fenforgó ‚pártviszály‘ a mi részünkről a lapban tovább nem élesztetik“.

Föl kell tennünk — erre vall Csorba egy későbbi följegyzése, levél-részlet, amelyet megfelelő helyén idézünk majd —, hogy amikor az idős Táncsicsok Komáromba mennek, Csorbáékhoz szállnak, a lányukhoz és a vejükhöz, föl kell tennünk azt is, hogy velük együtt térnek majd vissza a fővárosba, mert a komáromi tartózkodás sem húzódik sokáig. Táncsics Eszter is többször ír a *Népszava*-ba, amelynek cikkírói között nemsokára ott találjuk az öreg Táncsicsot is. Csorbáné-Táncsics Eszter 1881 július első napjaiban halt meg. (Amikor Csorba negyedszázad múltán ír a feleségéről, 1882 július 2-ra teszi Eszter halála dátumát. Tollhiba, vagy sajtóhiba ez: a *Népszava* 1881 július 10-i számában ír Csorbáné haláláról. Csorba 1908 szeptemberében halt meg Szeg-

halmon, ahol közjegyző volt; 59 éves korában, hosszas betegség után hunyt el.)

Csorba működése bizonyára nem volt (korszakalkotó a magyar munkásmozgalom történetében. De tele volt jószándékkal, hűség-gel és nagy érdeme volt a proletárpártok egyesítésében. Esztendőkön át együtt folyik az élete Táncsicsékkal, — egyik legrokonszenvesebb egyénisége Táncsics környezetének.

12. AZ UTOLSÓ ÉVEK, A SÍNLŐDÉS ÉVEI — CEGLÉD UTÁN KOMÁROM, BUDAPEST — A SZOCIALISTÁK EGYSÉGES PÁRTJA — CSORBA, A JOGÁSZ-VŐ — UTOLSÓ ÍRÁSOK — A TÁNCICS-BIZOTTSÁG

Áncsicsék tehát elhagyják Ceglédet, Komáromba mennek. Át kell menniök a fővároson, de pihe-
nőt sem tartanak. Megint magukkal hordozzák
az emlékeiket, megint lerakják itt-ott a kacato-
kat, mert nem bírják a költséget meg a cipe-
kedést.

Meg sem melegszenek itt, Táncsics nekivág,
egyedül, gyalog a dunántúli vándorlásnak, a
bakonyi zarándoklásnak: látni akarja a szülő-
faluját, Ácsteszért, ahonnan takácslegény-korában vándorolt el,
hogy világot lásson, hogy tanuljon, hogy tanító legyen, hogy író
legyen, öt évtizednél több idő múlt el azóta, már a hetvenkilen-
cedik esztendejének is a közepéig jutott. Komáromtól nincs
nagyon messze a veszprémi szülőfalu, csak két nap az egész,
Igmádon át, Kisbéren át, lankásokon, erdőkön, irtásokon át.

A falu, bizony, nagyon megváltozott. Rokonai voltak még ott.
Még életben találta az öreg tanítót, aki mellett megkezdte a
preceptoroskodást; mindenütt a „gyermekkori édes emlékek“,
köztük az a hely, a Kopaszhegy nevű dűlő mellett, ahol elhatá-
rozta, hogy robotban nem dolgozik tovább és köztük az a szoba is,
amelyben takácslegényként dolgozott. Tele van lelkesedéssel az
ácsteszeriek között: innen származott el, itt tett egész életre szóló
fogadalmat, hogy csak a jóért és az igazért, az elnyomottakért és
a szegényekért küzd egész életében. Ha nyomorúságos is az élete,
boldog és büszke, hogy a maga elé tűzött életszabályokat betar-
totta. És, amint írja, büszkén mondhatná a földieknek:

— És miként jöttem közétek, kényelmes hintón, mint az urak szok-
ták? Nem, de gyalog, mint zarándok, mert szent hely ez nekem, hol én
születtem, hol a gyermekéveim örömeit élveztem, s az imádott hazáért
munkálkodni kezdtem. Melyik ember teszi azok közül, kik tudományos
pályára léptek, hogy öregségében gyalog látogassa meg szegény föld-
mives rokonait?

Menés-jövés két-két nap, talán egy hetet tölt az áosteszóri
rokonok közt, azután megint Komáromban van. Megírja kis röp-
iratát (*Táncsics Mihály beszámolója születése helyén, Ácsteszéren*),
de ez a kézírata is elveszett, Clair Vilmos nem találja már, ami-
kor sajtó alá rendezi a Központi Táncsics-Bizottság tagjaival az

összes *Művek-et*. És megint nyelvészkedik, meg akarja írni ezt a tanulmányt: *Mikor és miként keletkeztek a Bakonyban és környékén létező helynevek*; persze: a vezérfonal a *Legrégibb nyelv a magyar* volna, amelynek egy részét külön tanulmányban is meg akarja írni: *Az emberi nem beszédének keletkezése és fokozatos fejlődése*.

Egészen koldusok a párjával együtt: neki és az asszonynak már nem is jut kávé, számára a dohányzás luxusa is elérhetetlen, örülniök kell, hogy, akármilyen szűkösen is, élelemre kerül... Kerti foglalataskodás a munkájuk öreg hitvesével együtt („oly roppant paradicsomot természetünk, a milyeneket Komáromban még sohasem láttak“), azután bejárják a környék falvait, „háta-mon batyuban egy-egy rakás könyvet vittem elárúsítani, hogy egy kis mellékjövedelmünk legyen“.

Folytatja a könyvárusítgatásnak ezt a primitív módját a fővárosban is, ahová 1879-ben költözködnek. A fővárosban és a környéken való kálváriajárását, a könyveivel, nem részletezi az életírásában, nehogy az olvasók sajnálkozásuk miatt *könnyözön-nel* árásszák el...

Életrajzának utolsó oldalai amúgy is nagyon rapszódikusak. Csak arról szól még részletesebben, hogy nyolcvanegyéves fővel el akar látogatni a pestmegyei Izsákra, ahol preceptor volt és ahol a drágaemlékeztű Zemán tanító úr volt „az isteni gondviseléstől kiválasztott eszköz“, aki a számára első szellemi kincsforrásul szolgált, a könyvtárával, amely annyi mindenre megtanította őt, amely egy egész életre való lelkességgel ajándékozta meg.

A legutolsó esztendőkről már egészen csonka az életrajzi föl-jegyzések sora; el tudott-e még egyszer látogatni a boldogság e helyére, nem tudjuk. Csak arról vall még az aggastyán, hogy — utolsó fejezet ez az *Életpályám* negyedik kötetében — örömmre virradt a fővárosban. Házalt a könyveivel megint, nem messze ifjú-sága küzdelmeinek és sikereinek a helyétől, nem messze attól a helytől, ahol egy-két évvel ezelőtt telke és emeletes háza volt.

— Könyvet vegyenek! — kiáltozta a nyolcvanegyedik eszten-dejét taposó apostol, akit éhező öregasszony várt otthon, de könyvet Pesten sem vettek szívesen az emberek. Az első vevője nevét meg is örökíti, vászonkereskedő volt a derék ember, egy forintot adott az *Életpályám* egy kötetéért!

Lelki élete és a fizikuma is egyensúlyban maradt:

... midőn a könyvekkel rakott bugyrot félvállra emeltem, másik vállamról egy súlyos terhet ráztam le, az előítéletek terhét; ez az én terheimben a súlyegyent helyre hozta, és ez a csekély bevétel drága, becses nyereségem vala...

És nagy elégtétel az, hogy viszontagságos életében is olyan egészséges életmódot tudott folytatni, hogy aggastyán-korában is könyvekkel megrakott lepedő-bugyrot tud a vállán eipelni. Csöppen-esurran valami kis jövedelem. A nyomdaköltség fejében a nyomtatóműhelyekben tartott példányokból egy-egy csomagot ki tud váltani; és megvan az az elégtétele is, hogy a bolti árnál olcsóbban is árul, — aki nagyon akarja, annak ingyen is ad.

Az írói segélyegylet adja a havi húsz, forintot, a két öreg ember eltengődik. És öröm sugarazza be öregsége utolsó hónapjait: egyik-másik lap hirdetése alapján vidékről is kap megrendeléseket, innen tíz, onnan is tíz, Nagybecskerekéről pláne tizenkét kötetet rendelnek, „majd jó egymásután több is“ ..., jelentkeznek majd az emberek, akik Táncsics könyveiből tanulják meg majd az életet, abból szereznek majd emberi méltóságot, szabad akaratot, szellemi fensőséget, „melynél fogva az önkényű zsarnoknak vak eszközévé nem alacsonyulhatnak“... Az utolsó sorok közül válók ezek az önéletrajzi följegyzésekből:

Sokat képzelek magamról, tudniillik azt képzelem, hogy soha ember oly szent buzgalommal nem írta a haza boldogságára célzó tanításait, mint én tevém, és ezen hitemben még azt is képzelem, hogy ha találhatnék is oly fantaszta, hóbortos ember, természetesen oly gazdagnak kellene annak lennie, hogy minden irományomat megvenné, oly célból, hogy kinyomassa, olcsón áruítsa, a hazának valamely magyarabb táján, s ezt oly buzgalommal és sűrűen terjesztve intézné, hogy minden házhoz eljutnának azok; ez eljárás oly csodadolgot eredményezne, a milyen még nem történt, mióta a használhatlannak vélt rongyot papírrá értékesíteni feltalálták.

És változatos élete föl jegyzéseinek utolsó mondataiban összefoglalja tanításait. Kezdi a királyon, végzi a társadalom kivetettjein, a bűnösökön, akikről most is azt tanítja, hogy el kell őket különíteni „az államnak egy különválasztott területére“, holtig tartó kényszermunkán. És az utolsó mondat: „inkább legyenek ugyanis a legszigorúbb törvények, melyek minden bajt gyökeresen meggyógyosolnak, s egészen új társadalmat teremtenek, semhogy az emberiség mindig mélyebbre és mélyebbre sülyedjen, s végre odajusson, hogy romlottságában magát többé ne is regenerálhassa“.

E kötet bevezető soraiban, a Táncsicsról szóló néhány karakterizáló idézet között, említettük már *Eötvös Károly* közlését az aggastyán Táncsicsról, az *Egyetértés* 1881 január 1-i számából. Veszprém szerelmese volt ő is, a szülőföld szerelmese. Jó-negyven esztendővel fiatalabb volt Táncsicsnál, már híres a jogász-, az újságírói és politikai világban, még innen a tiszaszlári vórvád-bűnpör izgalmas hónapjain, de már nagyon ismert férfია a magyar közéletnek. Volt úgy, később, hogy vagy húsz kerület is vetélkedett érte. Amikor Eötvös Károly meglátogatja a már nyolcvankét esztendős koron túl járó, de aggastyán-korában is makacsul dolgozó és gondos író és könyvárust, nagy elhagyatottságban találja Táncsicsokat. A piszkos, kiépítetlen, külvárosi Ferencvárosban volt akkor is a lakásuk, amint Eötvös mondja, az Üllői-úton, a Köztelek mellett. így laknak:

Szenyes lépcsőn felmegy az ember a második emeletre s rögtön elér egy udvari lakást, mely áll három osztályból. Konyha, mely egyúttal előszoba, aztán egy szoba és- egy benyíló; ebből áll az egész. A három lakrész éppenséggel akkora, hogy mindegyikben elférne egy kézi mángorló. Tisztos szegénységgel s kopott bútorokkal van tele mind a három lakrész. Pedig mind a hármat nem is az öreg lakja, mert a benyílot albérletbe adja két fiatal embernek!

A hálátlanságra gondolás, a kávéért és dohányért munkálkodás keserves éveiben egyetlen vigasztalója, kedvrederítője az asszony volt, az áldottszívű élettárs. Eötvös szerint Deák Ferenc mondta egyszer az ő Miskájának és megveregette a vállát mind a két kezével:

— Barátom, téged az Isten már e földön megjutalmazott minden szenvedésedért.

— Hogyan gondolod ezt? — kérdezte Táncsics, mert hiszen elámulhatott, amikor a megjutalmazásra gondolt.

— Úgy, hogy jó és hű feleséget adott.

A jó és hű feleség búban-nyomorúságban mindig odaadó társa maradt a párjának. Az asszony közel járt már a hetvenhez és „maga végzett minden munkát. Főzött, vizet hordott, piacra járt, konyhát, szobát tisztogatott, lakóira mosott, beteg leányát ápolgatta, kis unokáját mulattatta, dédelgette“.

Érintettük már, hogy Eszter, Csorba Géza felesége, 1881 nyarán meghalt. Huszonöttestendő volt. Az édesapja három évvel élte túl, a jószágos anya jó negyedszázaddal. Az unoka: Táncsics Eszter és Csorba Géza leánya, Ida.

Az Eötvös-anekdoták sorából való az is, amelyet a nagy anekdotázó öt évvel a halála előtt, 1911 áprilisában mesélt el egy hétfői újság hasábjain, amikor Deákról és Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnökről csevegett. Ezeket mondta:

Eszembe jut a jó öreg Táncsics Mihály. Megkérdeztem egyszer tőle úgy nyolekvanéves korában:

— Hogy van az, Mihály, hogy to öreg korodban ilyen nagyon szegény vagy?

— Hm! — felelte ő. — Jómódú voltam én addig, amíg saját házam nem volt. De amikor házam volt, akkor kerültem ám csak Ínségbe. Mert ahány szocialista barátom volt, az mind az én házamba jött lakni. Osztonem fizetett házbért. így hát azért lettem szegény ember, mert Pesten házam volt.

De Táncsics életének utolsó egy-két évét még megaranyozta annak a tudata, hogy megint írhat a népnek, vannak, akik kíváncsiak az írásaira. A szocialisták azok. Most már egységes táborban vannak. Lassan ment, nehezen ment. Előbb pártgyűlést tart mind a két frakció. Mindegyiknek a tagjai szociáldemokratáknak mondják magukat. „A magyarországi szociáldemokraták jeligéje, alapelve és törekvése“ ez volt akkor: „*Jeligénk*: Egyenlő jogot mindenkinek! *Alapelvünk*: Ne legyenek kötelezettségek jogok nélkül és ne jogok kötelezettségek nélkül! *Törekvésünk*: Az összes nép számára a lehető legnagyobb mennyiségű anyagi és szellemi jólétet biztosítani.“ Mind a két frakció szocialista program alapján akar dolgozni. Egységet, egyesülést akarnak mind a két csoportban. Csak az a kérdés, hogy ki kezdje. Elkezdődött, 1880 tavaszára meglett az egység,

A munkáspárt 1879 április 13-án nagy Táncsics- és Lassalle-ünnepséget rendezett Budán, a Lánchíd-palotában. Táncsics hoz a munkáspárt, a *Népszava-párt* megbízásából Szini Károly, ekkor az *Új Világ* szerkesztője intézett üdvözlő beszédet. A többi között ezeket mondotta:

— Te a kunyhó híve maradtál mindig. Munkásnak születél, sőt rosszabbnak annál, parasztnak, mint akkor nevezték. Már gyermekkorodban künn háltál a lovakkal a mezőn, nappal pedig a krumplit vágjad ki a fagyos földből. Már legény voltál, mikor az ispán vagy urasági hajdú megzörgette az ablakodat hajnali 3 órakor: „Kelj fel, menj úrdógára!” Mi az az „úrdóga”? Az, hogy az úr hever az ágyában délig, a szolgálai pedig fölverik a szegény munkásnépet már éjjel után helyette dolgozni. Azaz fölverték, már nem verik többé. És ezt is neked köszönhetjük nagy részben. Te mennydörögtél első a robot ellen, és a mennydörögsébből vihar lett, mely elseperte a robotot, az úrdógát.

(Szini Károlynak később nézeteltérése adódott egyik-másik vezető szocialistával. Feszült, kínos helyzet támadt. Az összeveszés hullámszásai később átcsaptak a pártlap hasábjaira is.)

Az ünnepség alkalmára Gáspár Imre ezt a distichonos üdvözlöt írt:

Láncát tépte hazánk s a szabadság Istene így szól: Táncsics bőrtömben? — porba előbb falait! S a te szabadságod lett jelszava forradalomnak. Vértanú már voltál, légy sok időn tanú még!

Táncsics a feleségével és Eszterrel hallgatóként résztvesz azon az 1879 késő őszen tartott főtárgyaláson, amelynek egyik vádlottja a jogtudor-vő, másik vádlottja Külföldi. Külföldi szerkesztésében 1880-ban megjelent a *Szabadság-költészet, Munkásdalok és Szavalmányok* című gyűjtemény, magyar nyelven az első szocialista vers-antológia. Ebben a gyűjteményben nem szerepel a hetvenes esztendő utolsóinak egyik sokat emlegetett verse, amely Külföldi *Népszavá-jában* jelent meg 1879 áprilisában és amelyet a következő füzetében közöl, a *Budapesti Kommunista-Pör-hen*; ennek a pörnek ő is vádlottja volt, Csorba is. Az ellene emelt vádat elejtették, Csorbát fölmentették.

Csorba Géza nagyon lelkes ember volt. Nemcsak politikai és szociológiai tanulmányokat, harcias vezércikkeket írt, hanem több verset is. Erős kritikát mondott az inkriminált versről DelPAdami Rezső, a védő (mondhatta volna a többi versről is). Kemény, ötletes védőbeszédének egyik passzusa: „rossz versek, de nem lázítók: e versek folytán nem lázad fel semmi, legfőlebb a — múzsa ...“

Csorba is nagy beszédet mond. Friedmann Bernát, az esküdtek főnöke hirdeti ki a verdiktet. Nem bűnös, nyolc szóval négy ellenében.

A *Pesti Napló*, amikor az 1880. évi egyik februári számában, amelyben tudósít Külföldi antológiája megjelenéséről (talán éppen Komócsy tollából való!), Csorba poéziséről azt írja, hogy „abból az igazság és költészet egyaránt hiányzik; tehetetlen düh tajtékzik benne, mely inkább szálnalmat, mint félelmet kelt az olvasóban ...“

A mikor ezek az elítélő sorok megjelennek a *Pesti Napló-han*, már nagy erővel folyik a *pártépítés* munkája. A két frakció emberei megszerkesztik a „kiegyezési pontok“-at, a „kiegyezkedési bizottságok“ tárgyalnak és megállapodnak abban, hogy egy párttá egyesülnek e néven: *Magyarországi Szociáldemokratikus Párt*, a két-két (magyar és német) pártlapból egy-egy lesz: a

Népszava és az *Arbeiter Wochen-Chronik*, — már csak az együttes pártgyűlés szentesítése hiányzik. A magyar pártlapot továbbra is Kászonyi-Müller szerkeszti, főmunkatárs Csorba, a német pártlap szerkesztője marad Frankéi Leó- De a *Népszava* szerkesztője már a március 7-i számmal Csorba lesz és redaktora a lapnak 1881 március 6-ig, amikor ismét Kászonyi veszi át a szerkesztést és szerkeszti 1884 január 27-ig (már nem álnéven).

Érdekes írói gárda van a *Népszava* körül: Kupa Árpád, az asztalosmunkásból lett író (sok cikkel), Gáspár Imre (verssel, föl-olvasásai anyagának közlésével), mások is, még — Pósia Lajos is szerepel.

Csorba ezekkel a szavakkal köszönt be 1880 március 7-én a lap élén:

Elvtársak! A mit a jobbak már régebb idő óta óhajtottak: az egymás erejét szétmorzsoló pártviszály megszűnt; a kibékülés, egyesülés ténynyó vált.

Most már annál bátrabban tekinthetünk a jövő elé, mert *tudjuk*, hogy erőben növekedtünk és erőnk az összetartás és testvériség érzete fokozza.

Üdv az egyesülésnek, üdv az új pártnak!

De ezerszer jaj az- árulónak, ki ármánykodva új viszályokat merne szítani!...

A beköszöntőt ezekkel a mondatokkal végzi:

Bizalmatok ez idő szerint engemet jelölt ki e lap vezetésére. Nagy ígéreteket nem tehetek, csak annyit mondok, hogy elveinkhez mindenkor hű maradok, meggyőződésemhez szilárdul ragaszkodom s jelszavam lesz ezentúl is: *munka és becsület!*

Az igazságé és a tiétek

Csorba Géza, elvtársatok.

Csorba az egyik ünnepi szónoka a 1880-as márciusi ünnepségnek. Frankéi is ünnepi beszédet mond. Majd „a lelkes szocialisták hallani kívánták a jelenvolt Táncsics Mihályt is, ki a közóhajnak eleget téve, saját életéből egy kis epizódot beszélt el“.

A *Népszava* hirdeti Táncsics Mihály műveit, leszállított áron, „ajánljuk olvasóink figyelmébe a sokat küzdött népember ezen műveit“, „ajánljuk a vállalkozók, könyvkiadók figyelmébe“.

Hirdetésekből látjuk, hogy Táncsicsék és Csorbáék együtt laknak. Az Üllői út 23. szám alatt van Csorba ügyvédi irodája is. (Talán Csorba az „albérlő“, akiről Eötvös Károly írt.)

A ceglédi, a komáromi és a budapesti életről ezeket írja Csorba 1907 júniusában az *Egyetértés-hen*:

A hetvenes évek elején volt nekik [Táncsicséknak] egy bíróságilag 97.000 forintra becsült egyemeletes és egy kis földszinti házuk 600 négyszögöl területen a józsefvárosi Tömő-utcai 1. és 2. szám alatt. Ezt azonban a bécsi krach elemésztette, a házak elárvereztettek, a Hazai Takarékpénztár potom áron megvette és tovább eladta három fitestvéreknak. Nekik egy negyedévre ingyen lakást adtak. Innen kezdve az öregek földönfutókká lehettek volna. Ekkor B. Molnár Sámuel ceglédi földbirtokos ajánlotta föl nekik egy tanyai lakását a mellette levő kerttel. Itt laktak egyideig; de mivel nem voltak kibékülve a mecenas modorával, ráuntak és eljöttek hozzánk Komáromba, ahol én akkor kezdő gyakorló-ügyvéd voltam.

Miután nekem sem sikerült az ügyvédekem oly rövid idő alatt — az öregek türelmetlenkedtek — és visszatértünk közösen Budapestre 1879 végén, illetőleg 1880 évi áprilisban.

Így újra csak vegetálni kellett, de jó egyetértésben és szeretetben éltünk.

Ekkor még tele volt lelkeséggel Csorba. Agitál, amint már írtuk: tanulmányban, jogi fejtegetésben, történelmi visszaemlékezésben, vezércikkben, versben egyaránt.

Eleven, pezsgő élet! A „szociáldemokratikus“ elveik alapján egyesülő pártok nem nevezhetik ugyan magukat *szociáldemokrata* pártnak, a pártprogram hivatalos közbelépés miatt egészen csonkává válik (mert minden szocialista követelést kiirt belőle a Tisza Kálmán parancsolta Thaisz-féle rendelkezés), szó sem lehet kollektivistá gondolatokról, — a párt is csak *munkáspárt* lehet, de a kis párt nagy jókedvet, tettekeszséget mutat. Ezek a hónapok adják a magyar publicisztikában az első szociológiai lapot, az *Uj Nemzedék-et*, Pongrátz Béla lapját 1881 januárjában. Ez évek viharos zsrnaiisza-életének erről az érdekes alakjáról sok följegyzést írt Krúdy Gyula. Pongrátz még nem volt huszonkétéves, amikor Gáspár Imre társaságában kiadja ezt a folyóiratot, amely azonban „kellő pártolás hiányában“ az első szám után megszűnt. Pongrátz, Gáspár, Frankéi, Külföldi, Csorba, Kürschner írnak ebbe a számba, — a folyóirat kiadóhivatala ott lett volna, ahol a *Népszava* szerkesztői és kiadói irodája volt, a Külső Dob-utcában, szobáiban annak a betegsegélyző pénztárnak, amelyet a szociáldemokrata munkások alapítottak és tartottak fenn évtizedeken át. Ezekben az esztendőkből már nagyon erős volt ez az intézmény, amelynek élén keményakarátú munkások dolgoztak, sietteték a fejlődést és szigorúan vigyáztak a garasokra. Már hét esztendeje annak (a nevezetes esemény éve: 1874), hogy — így írja Farkas Károly titkár —, „az akkor a Bamasedercsalád birtokában állt és szakértők részéről 65.706 frt 66 kr-ra becsült, VII. ker. dob-utca 67. sz. a. (azóta külső Dob-utca 33. és hársfa-utca 35. számokra változott) házat az egylet 54.000 frt vételáron megvásárolta“. Hatalmas intézmény már 1881-ben, amikor Pongrátz Béla a falai között kéziratokat gyűjt a munkásmozgalom vezetőitől! (Büszkék is ezek a férfiak arra, hogy amikor 1870 tavaszán elindulnak, tizenkilencen vannak csak, a beiratási díjából 19 forintnyi vagyonnal, tíz esztendő múltán már 16.000-nél több a tagok száma és 50.000 forintot mutat a „vagyonállapot“.) Van egy följegyzés arról is, hogy Pongrátzot „a budapesti munkáspárt megválasztotta a *Népszava* szerkesztőjének, de a meghívást nem fogadta el“. Pongrátz, Krúdy *Vörös postakocsi-jknak* Bonifác Bélája („Danton és Kobespierre meghatalmazottja a dunai tartomány igazgatására“) még kísérletezett (1887) az *Iparossegédek Lapja-val*, Székesfehérvárott volt azután újságíró, majd Budapesten; több költeményes kötete jelent meg. — Gáspár Imre, a forradalmi költő később klerikális újságíró lett...

A szakmozgalmi élet is eleven. Az új *Népszava* Egyleti Hírek rovatában gyakran találkozunk a cipészsegédek önképző-egylete és betegsegélyző-egylete, az asztalosok önképző-egylete, a kocsi-

gyártósegédek betegsegélyző- és temetkezési egylete, a szabósegédek önképző-egylete, a kovácssegédek, a sütők, a könyvnyomdászok és betűöntők, a könyvkötők, a molnárok, a vas- és ércáru-, fémárumunkások, a borbélyok, az arany- és ékszerszabók egyesületi kommunikéivel és gyűlési beszámolóinak tudósításai-
val, — a könyvkötők egyesülése egy alkalommal pláne már *szak-egyletnek* nevezi magát. Ezeket a „szakegylet“-eket, „szaktársulat“-okat hívják meg az egyesítő pártgyűlés összehívói arra a kongresszusra, amelyen az egységes szociáldemokrata pártot akarták megalapítani. A küldöttek sorában nem volt sem Tán-
csics Mihály, sem Külföldi Viktor, sem Bokros József (akiről még írunk kell), aki pedig a pártgyűlés összehívói között szere-
pelt; és nem volt köztük egy nő sem. A pártok csak a Magyar-
országi Általános Munkáspártban egyesülhettek. Szociáldemo-
krata pártot nem alapíthattak. (Majd csak tíz év múlva, 1890-ben.)
De ez a munkáspárt derekas munkát végzett, amíg a szocialista
„radikálisok“ támadásainak sorozata egyrészt, a hatóságok
keménysége másrészt nem állták útját a propagandának és az
agitációnak.

Tánicsics csak messziről nézte a propaganda munkáját, ebben már csak a szobája négy fala közül segíthet, nem is sűrűn.

Sok haszontalanul elfecsérelt energia, sok üldözés, sok civó-
dás. Csorba, aki az egyesítő pártgyűlés 1. napirendi pontjának
(*Egy munkáspárt alakítása*) előadója, nem vált népszerűvé a
proletár-párttagok előtt. Horváth János cipész, később a „radiká-
lis“ szocialisták mozgalmának egyik vezetője, már korán föllépett
ellene, más magyar szerkesztőt kért. Csorba 1881 elején otthagyja
a lap szerkesztését. Az elvtársaival való nézeteltérése súlyos-
bodott. Elment és a többi között ezekkel a szavakkal búcsúzott a
szocialista lap olvasóitól:

— Csak ha az eszmék általánosan elterjednek, lehet erős és hatalmas
a párt. Nekem nem sikerült kiterjeszteni a lápot; tehát a pártnak hasz-
nálók akkor, ha távozom! De megjegyzem, hogy amit írtam a szocializ-
musról két évi közreműködésem alatt, azokat nem is fogom eltagadni
soha, a párt keretén kívül sem; és végül, hogy a munkásokat mindenha
tisztelendem.

Így ír a *Népszavá-ban* 1881 február közepén. Pár számot csi-
nál még ideiglenesen, azután Komáromban szerkeszt lapot.
A szocialista lap szerkesztését Kászonyi-Miller veszi át március
közepén. Eszter néhány hónap múlva, nyáron meghalt.

Pár hét múlva megjelenik Palágyi Lajos első, egészen kezdet-
leges verse (*Induló*) a *Népszavá-ban*.

Az 1880-adik esztendőben Tánicsicsnak — nyolcvanegyéves már,
reszkető már nagyon a keze és ő *maga* ír, nem diktál! —
hosszabb cikkei jelennek meg a *Népszavá-ban*, amely ekkor már
a szociáldemokrata alapon egyesült munkáspártok hivatalos köz-
ponti közlönye. Ezek a cikkek már nem annak a tanítónak az
írásai, aki polihisztornak tudja magát: propaganda-cikkek, az agi-
tátor írásai. *Föltámadás* a címe az 1880-as húsvéti lapban írt cik-
kének. „Engedjétek meg nekem, munkástársaim“, így kezdi, „e
húsvéti ünnepet alkalomszerűen arra használnom fel, hogy a fölött

elmélkedjem: van-e magyar nemzetünkben élet, hogy erős hitemet nyilváníthassam, miszerint Magyarhon népének föl kell támadnia.“ Megállapítja e föladatát, azután így folytatja, legelőre állván a *Népszava-agitátorok* gárdájának:

Ismerem e népnek múltját, jelenét, átvizsgáltam nyelvalkotásának csodaszerűségét, ezek folytán keblem istene súgja nekem, hogy bár néha-néha aléltnak látszott o nép, amint épen most is külsején sorvadozási jelek mutatkoznak, de belső életszerve teljesen ép, tehát fel fog támadni!

A föltámadást ti fogjátok eszközölni, megteremteni, munkás barátaim, mert létezhetik-e a nagy természetben más biztos talaj, mint a munka, a munkásság. Nincs semmi más oly biztos talaj, mint a munka; ebben gyökerezdik az élet szervezete. A mily mértékben izmosodik a munkáspárt; a mily arányban növekedik a „Népszava“ lapunk pártolóinak száma: azon mértékben, arányban nyilatkozik a Magyarhon-népének föltámadása.

Nem tudnátok-e ti munkás-társaim, minő életcsirát rejt magában egységes testületté való tömörülésünk? Higyjétek el nekem, vagy ne higyjétek, hanem inkább gondolkodjatok és akarva nem akarva, arról kell szükségképen meggyőződnotök, hogy a mely órában a „Népszavát“ ötvenezer példányban küldhetjük szét; a munkások sorsa -oly javulásnak indul, melyet legtöbben még álmodni sem mertek volna!

Azt kérdezhetné a kicsinyhitű: honnét kerülhetne ki a „Népszavának“ ennyi előfizetője, mert hiszen a kinek módjában van, az politikai napilapot járát? A munka nemcsak a műhelyekben, gyárakban megy végbe, hanem már az erős, elhatározott akaratban rejlik. Nekem keblem istene súgja, hogy mihelyt azon munkások, kik műhelyekben, gyárakban működnek, egy célra olvadnak össze azon munkásokkal, kik a földet művelik; legalább ötvenezer példányban terjeszthetik a „Népszavát“. Az az eszme, mely e lapnak életét adja, épen azáltal varázsolja elő a nép feltámadását.

Ír a továbbiakban arról az ifjúkori fogadalmáról, amelyet tett akkor, amikor a jobbagyvilág hajdúja olyan kegyetlenül elverte, majd visszatér a *Népszava*-agitációra:

nem volna-e képes bármelyik, a szorosan vett kézmivesek közül annyit véghezvinni, hogy a földmivesek közül legalább egy-két előfizetőt szerezne a „Népszavára“?

A cikk ezekkel a mondatokkal végződik:

Nekünk munkásoknak egyik legelső kötelességünk oda törekedni, hogy pártunk közlönyének, a „Népszavának“ előfizetői nagy mértékben szaporodjanak. A munkások több rendbeli méltányos óhajtásának nincs biztosabb megvalósítója, mint elvitázhatlan számokban kimutatni, hogy azok, kik szoros igazság szerint a munkabért igazságos arányban javasolni kívánják, alkotmányjogilag a választási jogokban részesülni törek-szenek; ennyi meg ennyi ezerén vannak; a mellett a törvényhozásnak az állam egységesítésére irányzott üdvös intézkedését hazafiúi kötelességük ezerint megnyugvással fogadják; az állami hatalom is viszonyosságból óhajtásukat teljesíteni szoros kötelességének fogja ismerni.

Miben áll a hatalom intézőinek bölcsessége? Kölcsönösségben. A mint a polgárok *szeretik*, teljesítik kötelességüket, úgy a hatalom is kölcsönösen szentül teljesíti, gyakorolja, amivel irányukban tartozik.

Igyekezünk tehát lelkünk egész meggyőződéséből oda működni, hogy teljesejék mindaz, mit az új társadalmi-rendszer alaptételei magukban foglalnak: ezek fogják hirdetni, hogy *föltámadunk*,

Mintha a végrendelet szavai csendülnének ki a *Népszava* 1880 április 18-i számában megjelent hosszú cikkéből. *Születésem 81-ik évfordulóján*: ez a cikk címe; az első bekezdését közöltük e könyv 3. fejezetében, a 17. oldalon. Hálát ad az Istennek, hogy egészségben megérhetett ilyen magas kort és nyugodtan állapítja meg, hogy az Isten „teremtményei közt kevesen voltak és vannak, kik rendeltetésüket hívebben, önzetlenebbül töltötték volna be; lehetett egyik-másiknak nagyobb szellemi képessége, de hazáját forróbban nem szerethette soha senki“. Így folytatja azután:

A minő javakkal isten megáldott, illő (kötelességemül érzem), hogy azokból ez ünnepélyemen két oltárra tegyem le áldozatomat: egyik a menházbeli rokkant *honvédek* oltára; másik a budapesti *munkások* egy-letének oltára. Ez nem mások verejtékének talán keserű kamata, hanem saját munkálkodásomnak édes gyümölcse; tudniillik az eddig sajtó útján megjelent műveimnek következő kötetei: L, II., III., IV., VIII., XI., XII.

Szolgáljon ez egy részről a menházbeli rokkant honvédeknek kegyeletes *emlékül*; a munkásoknak pedig *buzdtásul*!

Én lelkemben meg vagyok arról győződve, hogy valamint a honvédek mint félistenek küzdöttek a fegyveres *harctéren*; épen oly lelkesülten, el nem csüggedve fognak a munkások küzdeni az *ipar terén*. Hogy pedig ez minél előbb, minél biztosabban megtörténhessék: az *önbizalom* zászlóját kell kitűznötök.

Nem tudnátok-e ti munkás-testvérek: miben rejlik az önbizalom? *Egyesülésben*. Abban egyet kell értenetek, hogy minden életrevaló állam munkásai a maguk határain belül a jólétet előbb-utóbb megalkotják, ha összetartanak; tehát nem volnátok-e ti, a magyar állam munkás polgárai kénytelenek magatok előtt pirulni, ha azt vallanátok, hogy minden más állam polgárai képesek jólétöket megteremteni, fokonkint magasabbra emelni; csak mi magyarok nem vagyunk képesek. Nem a józan észzt csapná-e arcul az, ki elég alávaló volna ily vakmerően nyilatkozni?

A nemzetiségi kérdésben politikus-korában is vallott gondolatait ismétli itt is, a szocialisták lapjában. „A, magyar él: és erős az én abbeli hitem, hogy eljő az idő, midőn szellemi tehetségét egy fél világ, fogja megbámulni. A varázserő, mi ezt megteremti, abban rejlik, hogy hazánk különböző ajkú népei fokonyként egységes nyelvű magyar állammá tömörüljenek.“

Versmutatványt adtunk a 110. oldalon, pár sort az *Arany Trombita* első számában közölt *börtöni imádság-ból*. Más verset is írt Táncsics, azt is a börtönben; ezt tárcában közli a vő, a szerkesztő, Csorba Géza az 1880 november 7-i *Népszava-ban*. *összetartás* a címe, 25 strófája van. Jobb jövő küszöbén állunk — írja a versben 1847-ben, a börtönben! —, csak ki kell tartani, egyenlőségre kell törekedni. Egy-két sor ebből a versből:

Minek nekünk rangkülönbség Hisz mind dolgozunk: Ki szánt, ki gyárt, ki pedig ír, És — gondolkozunk. — Véleményért eszes többé Polgárvért nem ont: Más hit- s nyelvűt ölelünk mint Testvért és rokont. — E hazában a természet jóléttel kínál: Bolondokul szomjazzunk-e Forrásainál?

Még Csorba szerkeszti a lapot, amikor — az 1881. évfolyam első számaiban — hosszabb életrajzi méltatás jelenik meg az öreg Táncsicsról. Akkor halt meg Blanqui, akiről Csorba írt vezércikket („... zúg a földnek összes bérczeiről a bánatos vissz-

hang fátyolozottan“..., „üdv dicső emlékének!“). Táncsics életének méltatója „magyar Blanqui“-nek nevezné Tánosiosot és így fejezi be a móltatást:

És Táncsics, a nép embere ma, öreg napjaira el van hagyatva. Szenvedéseiert, a közjó érdekében küzdött harczaiert, irodalmi működéseiert nem érzi magát senki bálára lekötelezve!

Más ország tenyerén hordozza nagy embereit; más nép ha egyebet nem tehet: rokonszenvét tünetöleg fejezi ki azokert, kik érte küzdöttek; más nemzet a népiroknak fényes helyet jelöl ki irodalmában is. Nálunk a népembereket a feledés fátyola alá szoritják!

Már Kászonyi szerkesztésében jelenik meg a *Névszava*, amikor (1881 március 13) a 48-as Márciust ünneplő hosszú, lelkes cikk még mindig fájdalommal állapítja meg, hogy „a költő, kit akkor diadallal kiszabadítottunk, most 81 éves aggastyán, nélkülözések közt tölti agg napjait“. Egy hét múlva a munkáspárt kedélyes családi estélyt rendezett és „ez alkalommal az agg író és szabadság-martyr Táncsics Mihály javára is gyűjtés történt, mely 15 frt 50 krt eredményezett...“

Valóhan csúnyán megszégyenítő, keserves helyzet! Mennyi nélkülözés, mennyi szenvedés! Két héttel az után, hogy egyetlen gyermeke fiatalon meghalt, „egy, az iparososztályból álló bizottság“ Táncsics-ünnepélyt rendezett, „hogy az elaggott népemberének egy népfillért nyújtson“, ahogyan a *Népszava* írta; de a céljának alig felelt meg. Balogh László megnyitója után az Acélhang dalegylet a *Kossuth-indulót* adta elő, majd színre került egy kétfelvonásos színmű Táncsics életéből, a sajtóvétségert való lefogásának és a börtönből való kiszabadításának jeleneteivel... „A darab befejezése után Táncsics maga is megjelent a néző közönség közt és magától érthetőleg lelkesült tapsviharral fogadtatott.“ Még volt néhány szám és azután táncmulatás következett. A fiatalság bizonyosan nagyon jól mulatott, de az egész ünnepség csak 42 frt 68 krajcár tiszta jövedelmet hozott: „a rendörség ugyanis 16 forint engedélyilletéket rótt az ünnep rendezöire, oly magas összeget, minö eddig példátlan“. Ez ellen nagyon erős szavakkal kel ki a *Népszava* és a *Függetlenség* is, az előbbi annak a megállapításával, hogy „Tisza Kálmán úr [aki ekkor már hat éve miniszterelnök volt], ki az agg hazafinak megfelelőleg már régóta állandó kegyelmi adományt kellett volna, hogy rendszeresítsen, neki ez alkalommal tíz o. ó. forintot ajándékozott“ ... A nyomdák ingyen adták a meghívókat és a jegyeket. A budapesti szabósegédek önképzö-egylete utölag még egy forintot adott, írja a *Népszava*, — „szerkésztösögunkbeni átvehető“ ..., csak jelentkezzék érte a koldus aggastyán vagy a hitvese...

És folytatódik a kesergés a következő esztendőben is. Már a *Népszava* 1882 január 22-i számában:

— Az öreg Táncsics Mihály, mint mély részvétellel értesülünk, nagyon beteg és e mellett ínségben van. Nyolczvanöt év, betegség, vakság, ínség! Lehet-e ennél többet mondani? Egyetlen leányát csak pár hó előtt temette el, hű felesége is annyira oda van, hogy többé nem képes gondját viselni. Valóban szívtepö nyomor! — És nincsenek Magyarországon,

a kik a világtalan aggastyán hátralevő rövid napjaira legalább kenyeret adnának neki! Szegény, szegény öreg ember, a kinek csak az a vétke van, hogy még mindig itt él közöttünk!

A következő számban ezt a kesergést vezércikkben írja meg a szerkesztő, Kászonyi Dániel és címül ezt adja: *Halál előtt és halál után*. A nagyon kesergő cikk ezzel a mondattal végződik: „Maglehet, hogy a késő utókor oly költséges mauzóleumot fog neki felállítani, melynek ára egész életére elég lett volna“.

Innen is, onnan is néhány forint. Az Orosházi Olvasó-Népkor kegyelete adójaként 30 forintot küld, az orosházi újabb gyűjtése 15 forint. A kaposvári asztalos-íjak 3 forintot küldtek a pártlap útján, azután Orosházáról érkezett 2 forint...

A „budapesti iparos-osztály kebeléből alakult bizottság“ 1882 október 1-én megismétli a Táncsics-ünnepélyt „az elaggott és nyomorral küzdő népirő segélyezésére“, szavalatokkal, dalárdával, tréfás tombolával, táncmulatsággal, jó magyar zenével. Az eredmény: 71 forint... Ez alkalmából emlékeztet Kászonyi arra, hogy rendeztek Táncsics-ünnepélyt „néhány évvel ezelőtt a budai sörcsarnokban“, „egy bizonyos vigalmi-bizottság... felhasználta az öreg úr becsületes nevét czégérül, és a nagyobb összegű jövedelemből ‚nagylelkűen‘ — 5 forintot juttatott az öreg úr kezeihez“...

Táncsics-ünnepélyt hirdetett 1883 szeptember 30-ra is ugyancsak a budapesti iparos-osztály kebeléből alakult bizottság; ez már 150 forintot adott a nyomorgó aggastyánnak.

A megelőző esztendő (1882) őszén a kolozsvári iparos-íjak önképző- és betegsegélyző-egylete díszoklevelet küld Táncsicsnak, aki a „nagybecsű kitüntetés“-t a *Népszava*-ban köszöni meg.

A *Budapesti Hírlap* írja 1884 április 19-én, hogy Táncsics Mihály javára, „az agg író 86-ik születésnapja alkalmából“ estélyt rendez a budapesti cipészegylet és a nevezett egyesület Buschmann nyomdásznak az agg író nyomdászamlájából kifizetett 150 forintot, „a többbit Buschmann úr elengedte“. Ugyancsak a nevezett egyesület a lap híradása szerint 40 forintos tolókcocsit vett Táncsicsnak.

Két nagy férfiatól búcsúzik 1883-ban és 1884-ben a magyar munkásmozgalom. Frankéi Leó az egyik, Táncsics Mihály a másik.

Lefolyik, nagyon hosszan, a bünyefenyítő eljárás Kürschner és Ihrlinger ellen, mert fejtegették azokat a szocialista program-pontokat, amelyeknek tárgyalását az egyesítő pártgyűlésen a hatóság nem engedte meg. Négy héttel Táncsics halála előtt, 1884 május 30-án egy-egyévi államfogházra ítélik őket (a Tábla és a Kúria azután fölmentő ítéletet hozott). Amíg ez a hosszú pör folyt, már az anarchista hullám elárasztotta a magyarországi munkásmozgalmat is, aminthogy lármás volt ez a hullámverés Európaszerte, reakciójaként annak az üldöző hadjáratnak, amelyet az 1878-ban kezdett bismarcki elnyomás teremtett.

Johann Most agitációja korbácsolja föl az érzelmeket és nagyon hangosak a magyar radikálisok is. Egészen zavaros a magyar szocializmus területe is. A pártlapot Kászonyi csinálja, a vezércikkei telve langyos szocialistaízü elmélkedéssel és (Tisza-

eszlárról ponyvaregényt is írt magyarul meg németül!) a *Népszava* egész 1882. évfolyamán át fűti a hangulatot a vérváddal illetett tiszaezlári zsidók ellen. A rendőrség mind a két frakció embereinek munkáját szemmel tartja, keményen lép föl ellenük, 1884 márciusában egy éjszaka 36 embert fog el... A Most-irányzat radikális lapjai egyre nagyobb tömegben jutnak el Magyarországra is, támadják ezek a radikálisok Apponyi Albert grófot is, amikor ez a már akkor tekintélyes politikus szociális olajcsöppeket követelt. Ezekét a szociális olajcsöppeket Apponyival kapcsolatosan még sokáig emlegették!

A *Népszava* emberei hangsúlyozottan hirdetik, (hogy „úgy mint eddig, ezután is *tisztán szocialisztikus* állásponton maradunk és ezt tekintettel a jelenlegi razziára, amely az úgynevezett 'szocialisztikus-forradalmárok' vagy 'radikális szocialisták' ellen foganatba vétetett, sem tagadjuk el, hanean a kongresszuson megállapított programunkat szorosabban, mint valaha, tartjuk meg és igénybe veendünk minden *törvényes* eszközt ügyünk győzelemre juttatása érdekében“, „a jelenleg az államhatalom részéről üldözött egyének... üzelmeit a leghatározottabban elítéljük ...“

Ezekben a küzdelmekben nem vesz részt Táncsics, és Frankéi is csak a kezdeti hónapokban vesz részt. Húszhónapos fogóságából 1883 februárjában szabadul Frankéi; még beszédet mond a pártlapok tízéves főnállásakor az ő tiszteletére is rendezett ünnepségen, az ez év márciusában a Bajza-utcai „Tyúkketrec“-ben rendezett „magánkörü társasestély“-en is, de azután elhagyja az országot, közvetlenül a pünkösdre összehívott pártkongresszus megtartása előtt. Rövid látogatásra 1885 őszén hazajön, résztvesz a Budapesti Munkáskörnek szavalással, cimbalmozással, tósztozásissal összekötött házimulatságán, de már nincs semmi szerepe a mozgalomban. (Egy darabig Bécsben él, majd — már az ő szalmára is van amnesztia — imádott Párizsába megy. 1896 márciusában halt meg.)

Táncsicsét családi vonatkozások sem kötik már a munkásmozgalomhoz. Eszter már évek óta halotti, Csorba távol van a munkásmozgalomtól, távol van a fővárosítól, távol Táncsicsóktól is. Táncsicsnó halálaikor, 1907 nyarán így ír az aggastyán utolsó éveiről az *Egyetértés*-ben (ekkor már Szeghalmon kir. közjegyző):

1882 [1881!] július 2-án Eszter feleségem gyermekszülés következtében elhalt.

Még egy évig éltünk az öregekkel együtt. Akkor történt, hogy boldogult édes atyám, volt komáromi ügyvéd meghívott, hogy átadja az irodáját. Ezt elfogadtam; meghívtam az öregeket is, hogy jöjjenek szintén. Ők nem vállalkoztak; én elmentem s elvittem az akkor 3 éves kis leányomat is, Idát.

Következő évben nőül vettem Békássy Lujzát, akit az öreg Táncsicsok is megkedveltek; úgy, hogy nyaralásra meghívásunkat elfogadták s- a nyarat nálunk (felváltva Komáromban és Neszmélyen) töltötték. — 1884 nyarán Táncsics Mihály meghalt.

Betöltötte a nyolcvanötödik évét, 1884 június 28-án halt meg. Haláláról a *Népszava* hosszú cikkben emlékezett meg.

A halotti búcsúztatót *Herman Ottó* mondotta, a magyar tudományos (és sokáig: politikai) életnek ez a kiváló alakja. Hermán mindvégig, késő öregségében is nagy érdeklődéssel figyelte a magyar szocialisták munkáját és rokonszenvének számtalan ízben adott kifejezést. Kevés az adatunk a Táncsicssal való vonatkozásairól. Amikor 1875-ben képviselővé választották, Táncsics már nem volt a képviselőház tagja. Más környezetben teltek el ifjúságának évei, mint Táncsicséi, de fordulatokban az ő élet© sem volt szegény, az inaskodással ő is megpróbálkozott. Amint Táncsics: tele volt ő is polihisztóriai hajlandósággal (dolgozott Kolozsvárt Brassai Sámuel mellett is), azonban korán kijelölte a maga számára a speciális munkakört a néprajzban, az állattanban, itt is a madarak, a pókok, a halászat világában, a [magyar ősfoglalkozások területén, de csak élete utolsó esztendeiben nem mutatta az érdeklődést a közélet és a napipolitika eseményei iránt. Magyar Reclus-nek mondotta egyik méltatója, bár a társadalmi politikában korántsem ment annyira balra, mint a francia természettudós tette. Szabadelvű gondolkodású volt mindvégig és meleg rokonszenvvel kísérte a proletárság küzdelmeit. Már írtunk arról, hogy megbízólevéllel tagja volt a nemválasztók 1878. évi szocialista kongresszusának és vannak följegyzések arról, hogy a szocialisták közül sokhoz, Csillag Zsigmondhoz és különösen Frankéi Leóhoz a politikai barátság szálai fűzték; nem tudta meggyőzni egyik a másikat: elválasztotta őket a nacionalizmus és a nemzetköziség .kérdésében vallott álláspontjuk. De Hermán Ottóra mindig számíthatott minden törekvés, amely a felszabadulás, az igazságosság útjait kereste. Közel járt a nyolcvanadik évéhez, amikor, 1914-ben, meghalt“ és az egész magyarság nagy veszteségnek érezte a halálát.

A meleg megbecsülés szavai szóltak az ajkán, amikor, a koporsó mellett, Táncsics életéről és küzdelmeiről beszélt.

A Központi Táncsics-Bizottságról kell még írunk. Nagyon derék, mozgékony, áldozatokra is kész emberek társasága volt ez. Csorba Géza úgy emlékezik vissza a Bizottságra, hogy ez rendezett népünnepélyeket az öregek . szükségleteinek fedezésére, gondoskodott Táncsics könyveinek eladásáról, rendezte a temetést, gondoskodott később az özve-gy segélyezéséről, lakásáról, ételmezéséről, — gondoskodott róluk „szóval mint a gondos szülők a gyermekeikről“.

Még Táncsics életében megalakult a Bizottság. Ami Csá-volszkyknak, Törsnek és harmadik társuknak 1872-ben nem sikerült, azzal a bizottság tagjai ismét megpróbálkoztak: ki kell adni Táncsics Mihály *Összes Művei-i*. Nagy felhívást bocsátottak ki „a Nemzethez Táncsics Mihály emlékiratai érdekében“. A fölhívás a polgárokhoz szól: a munkások is polgárok. Újra akarják nyomtatni az elfogyott műveket is. A fölhívásban a többi között ezeket mondják:

A nép igaz barátja, ki egész életét, szabadságát, vagyonát áldozta eszméiért, melyekkel a nép üdvét és jogait, az önkény hatalma által üldözöttve, utolsó lenelletéig védte, *nincs többé* . . .

Táncsics Mihály, a nép fia s a *nép jogainak apostola*, réme az erőszaknak és önkénynek, ma már az anyaföld alatt porlik, de lelkét, magas-tos esznieit örökül hagyta reánk *műveiben*.

A sorsüldözött író agg napjaiban az alólírott bizottság alakult meg, mely őt halála napjáig gyámolította, most pedig özvegyét, a legjobb hitvest, a leghűbb élettársat gondozza, aki Tánics Mihálynak mindig hű kísérője s örömeiben-bánatában részese volt.

Ez a bizottság a mellett, hogy Tánics Mihály sírját maradandó emlékkel méltóképen kívánja megjelölni, egyszersmind a *haldoklónak adott szavát váltja be* s kötelességet teljesít, a midőn *kiadja összes műveit*.

Közli is a fölhívás a programja mellett a műveik jegyzékét, megjelölésével annak, hogy melyik kötetek fogytak már el és megnyugtatásával annak, hogy a forgalomban már nem lévő köteteket is kinyomatja; 1885 decemberéig tíz kötet megjelent, „ára 5 frt, de szegényebb sorsú polgártársainkra valló tekintettel úgy intézkedtünk, hogy a kötetek egyenkint is kaphatók vagy megrendelhetők 50—50 krért“. Bőséges a program, de, sajnos, ebből sem állítható össze Tánics írói munkálkodásának teljes jegyzéke, a művek koronkint más-más címen szerepelnek.

Ezekkel a szavakkal folytatja azután a fölhívás:

Egy nyolcvanhat éves életpálya szellemi munkásságának tartozunk azzal, hogy a vállalat nagy mérvű voltától vissza ne riadjunk.

Tánics Mihály munkái csak ezután fognak gyümölcsözni, azoknak tehát nemzetünk művelődési történetében fenn kell maradniok. Hatalmas mozgató volt ő a szabadelvű eszmék, a nemzeti önérték és a népművelődés szellemének terjesztésében s egyes művei, mint a láng ragadták meg népünk különböző osztályait és segítették magasra emelni a *felvilágosultság és hazaszeretet megszentelt fáklyáját*.

Ki ne tudná, hogy ez óriási küzdelemben, a míg a világosságot terjeszté, ő maga *elveszte szemévilágát*; míg hazája szabadságáért küzdött, ő maga börtönbe került s éveken át földalatti odiba temetve az önkény üldöző gyilkosai elől, nem hagyta el azt a hazát, a melyben csak úgy maradhatott, hogy halottnak hitték.

Tánics Mihály irataiban merészen vannak lefestve a zsarnokok bűnei, *híven a szegény emberek bajai* s mindenki által érthetően, ihlett szavakkal van elmondva, miként lehetne az emberiség nyomorúságának végét vetni. Életpályája, kora, *egy alvó nemzet újjászületést processusa*, földrengető mozgalmaival a tudomány, művészet és társadalom terén.

A Központi Tánics-Bizottság 19 tagból állt. Abból az „iparos-osztályból álló bizottságiból alakult ki, amely a kezdeti Tánics-ünnepségeket rendezte. Voltak köztük szocialisták és más pártúak: munkások, kispolgárok. A bizottság elnöke Bokros József, másodelnöke Balogh László, pénztárosa Farkas Ede. (Farkas Ede cipésmester ajándékozta [„tiszteletem jeléül“] a „Magyarországi Szocialista Murikáspárt“-nak Tánics munkáinak tizenkét kötetét; már csak egyet-kettőt őrizhet a *Népszava* szerkesztőségének könyvtára.) A 19 név között van több olyan, amelyet a nyolcvanas évek munkásmozgalmából ismerünk. *Bokros József* cipész volt. Első elnöke az 1877 szeptemberében alakult *Budapesti Cipész-segédék Önképző-Egyleté-nek*; három éven át élén volt ennek az egyesületnek, amelyből az évtizedek során a mai *Bőrmunkás-Szövetség* fejlődött. 1880-ban Tánics *Föltámadunk* című húsvéti cikke után mingyárt Bokrosé következik a *Népszavá-han*, a tanonckérdéshez szól hozzá; ír később a munkaidő szabályozásáról. Mindig rajongó tisztelettel nézett Tánics felé. Az ő zergeutcai lakása volt a Központi Tánics-Bizottság székhelye és az *Összes Művek* kiadóhivatala. 1847-ben született és

hatvanéves korában halt meg. A *Színházi Lexikon* azt írja róla, hogy részt vett a főváros hazafias mozgalmaiban s „hazafiasságból bérelte ki a Kisfaludy-Színházat is“. (Ez 1901-ben volt.)

A Táncsics-Bizottság tagjai névsorában nem találkozunk *Clair Vilmos* nevével, pedig, úgy véljük, a bizottság munkái sorában az egyik legfontosabb munka az övé volt: az *Összes Művek* sajtó alá rendezésének munkája. A Bizottság tagjai jó-részben kisiparosok, munkások voltak, akik az íráshoz-szerkesztéshez, a nyomdával való tennivalókhöz nemigen értettek. A jegyzetek sorából állapíthatjuk meg, hogy ezzel a föladattal Clairt bízták meg, illetőleg ő vállalta ezt a föladatot, — valószínű, hogy tőle származnak a bevezetők is, amelyekben, Táncsics munkálkodása nagy jelentőségének hangsúlyozása mellett, komoly kritikai szavak is vannak. A Táncsics-Bizottság főrfiai közül talán már csak ő van életben. Amikor az *Összes Művek* kötetei megjelentek, Clair még erősen innen volt a harmincadik óvón. A nevét sportírói működése is fönntartja, párbajkódexére még most is esküsznek a lovagiaskodók; évtizedeken át egyik legodaadóbb munkása volt a magyar művelődésügynek, titkára a Felvidéki Magyar Közművelődésügyi Egyesületnek, szervező, könyvtáralapító, igazi napszámosa a magyar kultúra ügyének. Már 21 éves korában megjelent az első tanulmánya (*Az ipar az őskorban*), az újságok egész sorában dolgozott. 1883 nyarán (olvassuk az akkori *Népszavá-bam*) előadást tartott a budapesti kovácssegédek betegsegélyző- és temetkezési együletében (a negyedévi rendes közgyűlésen) „a munkások társadalmi életéről, a munkás-egyesületekről és Dél-Amerika munkás-viszonyairól“ és a felolvasást a jelenvoltak zajosan megéltjenezték. Már előbb dísztagnak választották meg és a felolvasásért jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak neki. Tovább is szerkesztőségekben dolgozik, 1887-ben szerkeszti a *Keresztény Magyarország* című lapot, a 90-es években sokáig munkálkodik Vészi Józseffel együtt, mindig a kultúra és a szabadelvűség szolgálatában. Ez évben, 1942-ben ünnepelhette hatvanéves újságírói jubileumát.

Csorba visszaemlékezése szerint később „a ,Táncsics-bizottság' tagjai összekülönböztek, meghasonlottak s az özvegyet utóbb csaknem Farkas Ede egyedül látogatta és tanácsolta, a segélyjárulékait kivette és elvitte, az özvegynek sok szívességet tett s a házmesternét ellenőrizte, intette stb.“

Táncsics halála után nem is egy esztendőre a Központi Táncsics-Bizottság kérvényt adott be a főváros tanácsához: kérte, hogy a VIII. kerületi Tömő-utcát, „amelyben Táncsics Mihály 1849-ig a 4. és 6. sz. házakat bírta“, Táncsics-utcának nevezzék el.

Most a síremlékről kellett gondoskodni. 1885-ben — éppen a március 15-i számban — arról értesülünk a *Népszavá-ból*, hogy „az iparos osztály kebeléből alakult ,Központi Táncsics-Bizottság, egyesülve a ,Százás bizottsággal' március 15-én a régi polgári lövőház termeiben a *Táncsics-síremlék-alap* javára hangverseny, szavalat, tombola és táncból álló népünnepélyt rendez, és hogy „az ünnepély védasszonyául Pálmay Ilka úrhölgyet nyerte meg a bizottság“; „felülfizetések köszönettel fogadtatnak

és hírlapilag nyugtáztatnak“. Erről a „népünnepély“-ről már nem találunk sem beszámolót, sem elszámolást.

Az apostol sírja sokáig jeltelen volt. 1898 aszón emlékkal díszítették: Táncsics mellszobrával, később egy munkás szobrával, aki koszorút nyújt a munkásapostol felé.

Kő-mellszobor. A fölírás csak ennyi: *Táncsics 1799:1884*. A szobor hátsó lapján: *Emelte a Központi Táncsics-Bizottság. 1898*. Táncsics mellszobrának könyvre támaszkodó, levettkalapú munkás koszorút nyújt. Bronzszobor ez: a szobrása Andrejka J. E.; a szobor alkotásának dátuma: 1904.

Tdestova hat van esztendeje, hogy eltemették; a sírhelye szép. Ott van, ahogyan a temetőmunkások mondják, a „művészcsoport“-ban, a 34/1-ben. Aki háziúr, ingatlanulajdonos volt, de előbb is, utóbb is, életének majdnem mindegyik szakaszában megfordult a legnyomorúságosabb helyeken is, a nyugvóhelyén úgynevezett előkelő társaságba került. Egy lépésnyire van a sírjától Tóth Kálmán, a költő sírja, 3—4 lépésnyire Pauler Tivadar professzor és igazságügyiminiszter meg Csella Nándor püspök, érseki helynök sírja. Egészen közel van a Táncsics-emlékműhöz Gömbös Gyula lovas síremléke, de nincs messze a Deák Ferencmauzóleumtól, Jókai, Ady és Blaha Lujza művészi síremlékétől; és a Táncsics-sírtól nem messze nyugosznak Garami Ernő, Somogyi Béla és Bacsó Béla tetemei, a szerencsétlenéletű, nagy szocialista költő, József Attila friss sírja is, ugyancsak más parcellában, de csak néhány lépésnyire van.

A síremlékét 1898 október közepén leplezték le a kerepesiúti temetőben. Az ünnepi beszédet Barabás Béla Kossuth-párti képviselő mondotta és a gyászünnepségről, a többi között, ezeket írta a *Népszava*, amely ekkor már hetenkint kétszer jelent meg:

... Csodálkozunk, hogy a függetlenségi képviselő el nem pirult, s mikor Táncsics érdemeit méltatta, inert hiszen pártja elárulta és cserben hagyta azon elveket, amelyekért Táncsics börtönt szenvedett és a halott emlékének kegyetlen durva megsértése az, hogy a függetlenségi párti félemberek akarják veszett hírüket Táncsics jó nevével kifényesíteni ...

És:

Táncsics Mihály volt az egyedüli a szabadságharc szereplői közül, aki már akkor gondolt a munkásságra, amikor ezeket Magyarország akkori legradikálisabb politikusai éretlen és számba se veendő csöcseléknek tartották és aki igaz és kitartó lelkiismerettel harcolt a munkásság igazáért már akkor is, amikor a munkásság maga még a közönység legmélyebb álmát aludta ...

...A vasárnapi emlékünnepélyen a munkásság nem vett részt, habár joga és kötelessége Táncsics Mihály emlékezetét tiszteletben tartani. Táncsics nem volt és nem is lehetett az adott viszonyok között tudományos alapon álló szociáldemokrata, de szocialistának hitte és nevezte magát, résztvett a munkásság szervezésének megindításán és amikor Orosházán megválasztották, büszkén nevezte magát *Magyarország első szocialista képviselőjének* ...

Azután a fogadalom:

... Táncsics Mihály a munkásság halottja és a főváros öntudatos munkássága fel fogja használni Minden Szentek napját, amikor mindenki kizarándokol halottaihoz, hogy méltóságteljesen és impozánsan lerója a kegyelet adóját a *legelső magyar szocialista* síremlékénél.

Abban az évben Mindenszentek napján Pfeifer Sándor mondta az emlékbeszédet. A központi Táncsics-Bizottság régi vezetőtagja, Bokros József vette át és helyezte a sírra a szociáldemokrata párt két koszorúját. A bádigosok dalárdája elénekelte a munkások „haredal“-ának első versét, és ezt meg az emlékbeszédet vagy 10.000 munkás hallgatta.

*

Éveken át kivonultak a fővárosi és fővároskörnyéki szociáldemokraták a kerepesiúti temetőbe, a munkásság halottainak sírjai sorában éveken át megkoszorúzták a félszázadon át apostolkodó író sírját. Ez a kegyeletes aktus azonban csak a későbbi években kezdődött. A halálát követő évben, 1885-ben és a következőkben csak Eiselhez vonultak ki a munkások, akik Eiselt a hűtlenségi pör mártírjának tartották.

Az ácseszériek hamarabb megemlékeztek róla, alakja megörökítésének szándékával. 1886 október 10-én leplezték le a mellszobrát a szülőfalujában, amelynek földjét öt esztendővel előbb, amikor gyalog, odazarándokolt, még taposta. Az ünnepségen, amelyre a *Népszava* szerkesztőségét is meghívták, de a pártlap nem képviseltethette magát, elszavalták Inczédi Lászlónak, az ekkor már ismert költőnek és hírlapírónak (később a *Magyarország* szerkesztőjének) ez alkalomra írt versét. Egy-két strófa ez:

Nagy az bizonytal, aki bátor ajkkal Uj eszmét hirdet, uj kort, uj időt, Mint nap megy útján, büszke öntudattal, Fényével beragyogva a jövőt. Az eszméért lemond a boldogságról, Titokban vérez, hogy ne lássa más... S hányszor nem tudjuk, csak koporsójáról, Hogy a ki eldölt, milyen óriás!

Kunyó volt, a mely látta születésed S nem fényes kripta, a mely eltakart. Míg éltél, nem volt csak nyomorba' részed, De im halottan értél diadalt. Serege jó hívó zarándokoknak, Hogy néked ünnepet szenteljenek. — Ez volt a sorsa az apostoloknak. Ez a te sorsod is, óh szent öreg.

Szent öreg-nek mondja már Inczédi verse is Táncsicsot.

A szent öreg nagyszerű hitvese huszonhárom esztendővel élte túl a férjét, 1907 június 22-én halt meg, végelgyengülésben, a Tompa-utca 30. számú házban levő lakásán. Akkor [megint sokat írtak az újságok Táncsicsokról, különösen az asszonyról, aki még magasabb kort ért el, mint Táncsics: kilencvennégy éves korában halt meg. A *Népszava*-h&n tárca-közleményben adózott az emlékének akkor e sorok írója is. Utolsó esztendeinek, halálának, végrendelkezésének körülményei még a riporttereket is foglalkoztatták, sok-sok regényes momentumot hoztak föl. A régi *Magyar Hírlap* a temetés után elmondotta, hogy még az Angyal utcában lakott Táncsicsné, amikor, elkészítvén a végrendeletét, összehívta a barátait és megtette utolsó intézkedését: tudtul

adta, hogy minden Táncsics-vagyon örökösévé Csorba Idát teszi meg, Táncsics unokáját, aki akkor a pestvármegyei Vecsésen állami tanítónő volt. Azt mondja ez a híradás, hogy „a végrendeletet Színi Gyula író fogalmazta; Színi Gyula úgy került az aktushoz, hogy az édesanyja, Színi Károly író özvegye barátnője volt Táncsicsnének“ és a tanúk között ott volt Farkas Edit, a Táncsics-Bizottság tagja, akiről már írtunk, azután a szociáldemokrata párt egy küldöttje, Weltner Jakab, merthogy Táncsicsok veje, „Csorba Géza, amíg őlt, nagy munkásvezér volt, egyideig a *Népszavát* is szerkesztette“. (Weltner még azokban a napokban megkérdezte e sorok írója: tud-e arról, hová lettek Táncsics kéziratai, könyvei; azt válaszolta, hogy ő semilyen ilyenfajta aktusnál nem volt és nem tudja, hogyan kerülhetett a lapokba, ilyen vonatkozásban, az ő neve.) E lapközlések: szerint láрма kísérte a végrendelet nyilvánosságra hozatalát: az apostol özvegyének ápolónője, Németh Józsefné új végrendeletet produkált és azt hangoztatta, hogy Táncsicsné nem akart senkiről tudni, mindent Némethnére hagyott, még azt a nyolcvan forintot is, amit az öreg asszony a szegényes kegy díjából összieskuporgató'tt...

Csorba Géza az *Egyetértés-hez*, írt, már több ízben idézett levélben erős szavakkal fordult ez ellen az ápolónő („a házmesterné“) ellen: durva volt, „goromba és veszélyes“, „ennek az asszonynak nem is szándékozott valamit hagyományozni“ és „az öreg mamának háromszázötven forint félretett pénze“ volt.

Csak arról nem tudtunk meg semmit a Táncsics-hagyaték kezelőjének, Táncsicsnének halála után, hogy mi lett Táncsics kiadatlan kézirataival, könyveivel, emlékeivel...

Tncsics Mihály és kora... Eredményekkel és szenvedésekkel teljes volt az az élet és eredményekkel, vajúdasokkal és hálátlansággal, ridegséggel teljes volt az a kor.

Móra Ferenc, ez a másik ivadéka dolgos magyaroknak, akinél jobban kevés író ismerte a magyar parasztot, a budapesti nyomdai munkásság fölkerésére előadást tartott Táncsicsról. Az előadás 1932 február utolsó napján volt a szervezkedett nyomdai munkások székházának hatalmas, zsúfoltságig megtelt színháztermében. (Két esztendő múlva ez a nagyszerű író és nagyszerű népnevelő is örökre letette a tollat.) Akik ott voltunk ezen az előadáson, derűsen és lelkesedéssel hallgattuk az elragadóan bájos, mégis annyi komolysággal súlyos életrajzot és korrajzot. *A szegény szent öreg*: ez volt az előadás címe. Táncsics volt, mondta Móra, az első fölszabadult magyar paraszt lélek, aki a naivság és a forradalmárság között libegett. Jókai nevezte el Táncsicsot a szent öregnek, így mondotta.

— Március 15-én mindig bankettet rendeztek a tiszteletére — Móra Ferenc szavai ezek —, de pénzt már régen nem gyűjtöttek neki és így az év többi 364 napján nélkülözött. Volt egy görbe botja, amely támasza, de egyúttal ellensége is volt. Támasza, amellyel a vak ember járás közben tapogatózott, és ellensége,

mert a kopogása előre jelezte közeledtét, hogy az ajtók bezáruljanak előtte...

Ne sajnáljátok, emberek, azt a néhány szál virágot és azt a néhány szónyi megemlékezést, amelyet a sírja kap egyik-másik évben március közepén és november elején.

L A P O K , F O L Y Ó I R A T O K

(A dőltbetűs számokkal jelzett oldalakon újságírástörténeti adatok vannak.)

- Arany Trombita* 43
 98—112 114 149
Arbeiter Wochen-Chronik
 [119] 145
Általános Munkás-Ujság
 114 121
Baloldal 109 122 123
Botschafter 93
Brüderlichkeit 103
Budai Napló 8
Budapesti Híradó 40
Budapesti Hirlap 151
Bebatte 93
Debreczeni Vásárfia 56 62
Egyvetértés 7 109 122—i
 141 146 153 158
Ellenőr 76 123
Zsüi Lapofc 64 81
Figyelmező 69
Forradalom 41 59 64 65
 66 81 110 134
Fővárosi Lapok 95—6
Függetlenség 131—5 150
Hazánk 111
Hazánk s a Külföld 111
Hetilap 11
fféii Posia 111
[hétfői újság 142]
flow «0 111 123
Honderű 11
Igazmondó 110
Iparosságok Lapja 147
Jelenkor 11
Kalauz 72
- Keresztény Magyar-
 ország* 156
[2Éis újsáflr 7]
Kossuth Hirlapja 40 57
Közlemények 28—9
Közlöny 40 55 58 62 64
Közársasági Lapok 11
*Krónika: Munkás Heti-
 Krónika*
hámpás 132—3
Literatúrai Lapok 28
Magyar Hirlap 25 66 158
Magyar Nemzet 6—7
Magyar Nyelvőr 127
Magyarország 158
Magyarság 7
Magyar Újság 109 110
Március Tizenötödike 10
 40 62
[mis/eoZci Zapofc 100]
Munkás Heti-Krónika
 119 125 131 235 136—
 7
Munkások Újsága (1848 —
 1849) 37 [40] 42—50 62
 63 81 [97] 110
Munkások Újsága (1868)
 98
*[Munkások Vasárnapi
 Egyesületének Heti
 Közlönye* 132]
Nép Barátja 48 57—9 [62]
Népelem 40
[Népszabadság 59]
Népszava 6 17 18 25 102
 112 132 133 235
 236—8
- 142 143 145 147 148—53
 155—6 157—8
Nép Szava 111 232
Népűjsága 72
Népszászója 111
[Nőemancipáció 136]
Pesier LZo2/d 98 210 '120
 121
Pesfi JiiHap (1844—9) 45
 48 73
Pesti Napló 9 91 107 108
 110 111 144—5
Politikai Újdonságok 111
Populaire 74
Itadicallap 40
Reform 128
Religió 11
Respublica 58
Századunk (1838—45) 76
Századunk (1868—9) 111
Szemlélő 28
Szocializmus 74
Testvériség 103 114
*Trombita: Arany Trom-
 bita*
Typographia 99
Új Magyarság 6—7
t/j Nemzedék (1881) 146
C/j FiZáff 132 142
Ungarisches Lloyd 121
Vasárnapi Z7jsdflr 11 111
FiZtítf 40
Fótrös JKöwyv 109—10 132
Wiener Zeitung 66

TÁNCSICS MŰVEIRŐL, KÉZIRATAIRÓL

(A dőltbetűs számokkal jelzett oldalakon a könyvet-kéziratot illető bővebb ismertetés van.)

- Adóss fizess 30
[Alkotmányjavadlat: Javaslat új alkotmányra]
[Állampapírokról és bankjegyekről 35]
Altalános világtörténet az Ifjúság számára 24
[Beszámolás születése helyén, Aosteszéren 139]
[A heszéd keletkezése és fokozatos fejlődése 130 140]
[Beszrálgetés, Beszélgetésiak; Királyista és republikánus]
Bordács Elek, a gyalogárendás 91 94 122 125
Buda-pesti levelek 25—6
Debreczeni Vásárfia: 1. a Lapok, [Folyóiratok közt
[Az emberi nem beszédének (keletkezése és fokozatos fejlődése: A beszéd keletkezése és fokozatos fejlődése]
[Emlékiratai és> korriajooos emlékirata: Életpályám]
Életpályám 21 27 43 54 [60 62] 69 70 [74] 99 118 131 [133] 140—1 154-5
[Forradalmi káté 73]
Forradalom: 1. a Lapok, Folyóiratok közt
A forradalomról általában 84 86—7
Földművelésli ipar fejlesztésének egyetlen módja 25 46
[Földrajz 24]
A. fővárosi választás, vagy Budapest jövője a paritás alapján 122
Fővárosunk 95—7 118 122 131
[Franciás nyelvtan 24]
[Gyarmatosítás 35]
Gyásznapi emléke levelekben 20 [34—5] 40—1
[Hazafi-káté: Nemzeti káté a családfő etb.]
Hit, papok, pápák 122 126
Hunnia függetlensége 7 29 35 41 48 54 122 126
Javaslat új alkotmányra 41 63 122
Jóféle szellemi vetőmag 122
Józanész 31 35
[Két Garasra nyilatkozat: Széchenyi István gróf Két Garasára nyilatkozat]
Kiáltó szó a kormányhoz és a népnevelőkhöz az elnemetesedés tárgyában 122
Kik a vör; s republikánusok és mit akarnak? 74 79—82
Királyista és republikánus 84—6 [87]
A koczka fordul 84 87
[Korrajzos emlékirat a házépítés alkalmára 118]
[Köszöntések, szavaltatok stb. 24]
Latin nyelvtudomány 24
Legrégibb nyelv a magyar [71119] 727—30 134 140
Lényismeret, azaz természethistoria sa ifjúság számára 24
[List Frigyesről 35]
Magyar krónika [72 97] 122 [134]
[Magyar munkások külföldön, vagy kié a haza? 31]
[Magyar-német nyelvkönyv 95—6]
[Magyar nyelv 24]
[Magyar nyelvtan a) kezdőknek, b) haladóknak 24]
Magyar nyelvtudomány 24
[Magyarok története (kérdésekben-fel elebekben 24]
Mi a szocializmus és ml a kommunizmus? 74 75—9
Ml a tulajdon? 70 74
[Mikor és miként keletkeztek a Bakonyban és környékén létező helynevek 140]
[A negyvennyolcas törvények magyarázata 38]
Nemzeti káté a családfő, kftzségfő, megyefő és államfő jogairól és kötelességeiről a magyar nyelv ügyében 131
Nemzetiségi izgatók [46] 122
Népkönyv 25 30 33 34 35 41 54
Nép szava Isten szava 19 33 35 41
[Nyilatkozat: Széchenyi István gróf Kiét Garasára nyilatkozat]
Nyilt levél Müller Miksa tanárhoz 122 128
[önbizalom 32]
[Összes Művek 84 119 122 139—40 149 154 155]
Pazardi 25 38
Kényképek 24—5
Sajtószabadságról nézetei egy rabnak [29] 30 35 46
Széchenyi István gróf Két Garasára nyilatkozat 25 26—7 30
Templom Imre 122
[Tj] alkotmány-javaslat: Javaslat új alkotmányra]
Ungarische Sprachlehre 130
Vasárnapi egyesület, vagy segítségünk egymáson 132
Világkrónika [72] 91 [97] 122
[Vörös republikánusok: Kik a vörös republikánusok és imát akarnak?]
AK idézetekben a lehetőség szerint az eredeti helyesírásához ragaszkodunk. Ez az oka annak, hogy némely kifejezés e könyv oldalain többféle formában jelentkezik.

TARTALOMJEGYZÉK

Anekdota és citátumok —	5
2. A magyar negyvenes évek — 1848 republikánusai és „szocialistái“	9
Táncsics, az ember és az író	15
Küzdelmes ifjúság“, nehéz férfikor.....	20
1847—48 — Gyásznapok „Nincs többé cenzúra!“	32
A <i>Munkások Újsága</i>	40
Folytatás — 1849 — Az abszolutizmus — A bujdosás, a rejtezkedés	57
Szocializmus a rejtezkedésben — Főbenjáró vád alatt — Újra a börtönben	70
9. Az <i>Arany Trombita</i> és az első pesti szocialista népgyűlés — Megint a képviselőházban	85
10. Táncsics és a szociáldemokrata mozgalom — A nyomorúság évei	102
11. A „legrégibb nyelv“, a leghaszontalanabb munka — Hajléktalan, vándorló öregek	116
12. Az utolsó évek, a sínlődés évei — Cegléd után Komárom, Budapest — A szocialisták egységes pártja — Csorba, a jogász vő — Utolsó írások — A Táncsics-bizottság	128
LAPOK, FOLYÓIRATOK.....	149
TÁNCSICS MŰVEIRŐL, KÉZIRATAIRÓL	150